

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev. 44/IX

Jesenice, 27. decembra 1979

A. P. ČEHOV

ŽALOST KOČIJAŽA JANA

KOMU ZAUPAM SVOJO ŽALOST?

Znočilo se je. Pahuljaste snežinke počasi krožijo okoli brlečih svetilk in kot majčkene bele ptice sedajo na strehe, na konjev hrbet, na pleča in stremena. Kočijaž Jona Potapov je ves bel, kakor bela prikazen. Potopil se je vase, kolikor sploh more to storiti živo bitje in negibno sede na kozlu. Ne ganil bi se, če bi ga zagrnil visok zamet, še bolj bi se stisnil vase, v žalostne misli. Tudi njegov konj je bel od snega in stoji nepremično. V svoji nerodni držji, oglatasti obliki in kobalastih nogah je celo od blizu podoben konjičku iz lecta, ki ga kupiš za kopejko. Podoba je, da je globoko zamišljen. Tako se godi vsakomur, ki so ga odtrgali od privajenega, enoličnega življenja in ga nagnali v vrtnec teh ulic, med to pošastno razsvetljavo, v ta nenehen trušč in ropot, med te begajoče ljudi, da se o njih zaman oteplješ misli.

Jona in njegov konjiček stojita že ure in ure negibno v snegu. Od doma sta bila odšla že pred kosilom, toda še vedno nič zasluzka. Ned mestom se že spušča sivkasta tema; polagoma se prižigajo cestne svetilke, svetloba je čedalje bolj živa in bolj živahen ulični vrvež.

»Kočijaž, na Viborsko!« sliši Jona. »Kočijaž!«

Jona se zgane in skozi s snegom oblepljene trepalnice zagleda vojaka s kapuco.

»Na Viborsko!« ponovi vojak. »Ali si gluha, a? Na Viborsko!«

V znak soglasja Jona trzne z vajeti, da se usuje konju s hrbita in pleč debela plast snega. Vojak sede v sani. Kočijaž mlaska z ustnicami, steguje vrat kakor labod, se premika in privzdiguje ter bolj iz navade kakor iz potrebe švrka z bičem. Tudi konj poteguje vrat, kima z glavo in se s kobalastimi nogami, kakor na vzmeteh, z negotovostjo pomika naprej.

»Kam rineš za vruga?« Jona to pot zaslisi na prvi mah glas iz temne gmote, ki se maje sem in tja. »Kam te hudiča nese? Vozi desno!«

»Ti še voziti ne znaš! Desne se drži!« rentiči vojak.

Kočijaž nategne vajeti, govori sam s seboj, stresa sneg z rokava in zlobno gleda na vsakogar, ki gre mimo. Tisti, ki je vpil, je medtem krenil na drugo stran ceste in mimogrede sunil konja v gobec. Jona nemirno sedi na kozlu, kakor na iglah, maha z rokama kakor da bi krilil, blodi z očmi, kakor pijan in prav zares ne ve, kje je in zakaj.

»Kakšne grdune najdeš!« se razgreva vojak. »Iščo in iščejo priliko, da te zapleto v prepri ali da te vržejo pod konja. Kot da so se domenili.«

Jona se okrene na potnika in kot od mraza drgeta z ustnicami. Videti je, da hoče nekaj povedati, pa ne spravi iz grla drugega glasu kakor hropenje.

»Kaj!« vprašuje vojak.

Jona krivi usta v grenak smehlaj, napenja grlo in hrope:

»Joj, meni, gospod, koliko je od tega... sin mi je ta teden umrl.«

»Hm... zakaj je umrl?«

Jona se sklanja z vsem telesom k vojaku in pravi:

»Kdo ve! Imel je vročico... Tri dni je ležal v bolnišnici in izdihnil... Božja volja.«

»Umakni se, hudič!« se razlega v temi.

»Predse glej, stari pes, a... če sploh še kaj vidiš?«

»Pohiti... pohiti!« ukazuje potnik. »Na ta način ne bova prišla niti do jutra. Poženi!«

Kočijaž zopet napreza glavo, se privzdiguje in s težkimi zamahi švrka z bičem. Čez trenutek se ozre na potnika, ta pa je medtem zadremal in očitno ni razpoložen za pogovor.

Na Viborskem je vojak izstopil, kočijaž Jona pa se zopet nastavi pred krčmo in nepremično upognjen sedi na kozlu. In zopet belina snega odeva njega in konja. Čas teče... ura... dve.

Po hodniku se približuje troje mladih ljudi: dva sta visoka in vitka, tretji pa majhen in grbast. Z galošami glasno čofotajo in se pripravljajo:

»Kočijaž, k Policijskemu mostu!« kriči s piskajočim glasom grbavec. »Tri za dvojačo!«

Jona se zgane, trzne z vajeti in cmoka. Dvojača je premalo, a njemu ni do denarja. Rubelj, petak... njemu je sedaj vseeno, samo da so potniki.

Dečki, nekoliko vinjeni, se med suvanjem in kvantanjem prerijejo do sani in se vsi trije hkrati vzpenjajo na kočijo. Zdajci nastane vprašanje: katera dva bosta sedela in kdo bo stal. Zmerjajo se in si očitajo: po dolgem prepiru se odločijo, da bo stal grbavec, ker je najmlajši.

»No, poženi že,« priganja grbavec, ki se je postavil za Jono tako, da mu sope v tilnik. »Udari! Hej, kakšno kučmo imaš, bratec. Bolj smešne ni v vsem Petrogradu!«

»Hi, hi... i...« se smehlja Jona.

»Kakšna je?«

»No, ti, kakšna je, poženi! Mar misliš voziti tako vso pot? Da? Polžja voznja!«

»Glava mi bo počila...« reče eden od onih dveh.

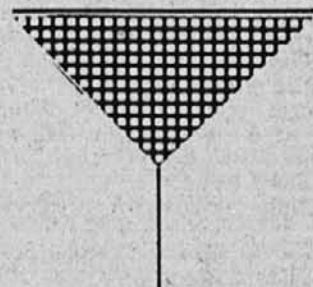
»Včeraj sva pri Dukmasovih z Vasjem popila dve steklenici konjaka.«

»Ne razumem, zakaj se je treba lagati!« se repenci drugi tam zadaj. »Laže, kakor pes teče.«

»Resnica je; naj me kaznuje bog, če...«

»To je, toliko res, kakor to, da uš kašlja.«

ANDREJ KOKOT

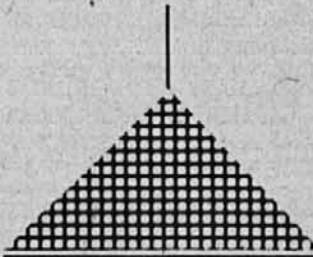
Ostrine jezika

*Ostrine jezika
so skrhane,
potrpežljivost razdana.
Z zelenih miz so pomedli
lupine praznih besed.*

*Opomini resnice
izgubljajo mero za večnost,
zakaj ure vesti
so že zdavnaj onemele.*

*V temno noč brezupa
se je razrastel pogum
in odprl evel kresa,
ki z vseh strani zasvetil
je v turobno noč.*

*Zdaj vstalo bo,
kar nas je prekaljenih,
da pokličemo
v tih in nezumljiv upor!*

V 44. številki LISTOV s svojimi prispevki sodelujejo: A. P. ČEHOV, Egi GASPERŠIČ, Benjamin GRACER, Marko HUDNIK, Tomaž ISKRA, Miha KLINAR, Matjaž KMECL, Andrej KOKOT, Jože KOŠIR, Janez METERC, Jošt ROLC, Črtomir ŠINKOVEC, France ŽVAN.

Slike sta prispevala člana DO-LIK: Tone TOMAZIN in Cveto VELIKAJNE.

(Nadaljevanje na 2. strani)

»Hi-hi!« se nasmija Jona. »Kako je vesela gospoda.«

»Fuj, da bi te vrag!« se jezi grbavec. »Ali boš skočilo kljuse staro, ali ne? Ali se tako vozi? Udari ga z bičem! No, hudič! No! Le vsekaj ga!«

Jona čuti za seboj pijano telo in izsušeni glas grbavca. Sliši porogljivo čvekanje, ki leti nanj; vidi ljudi in občutje strašne osamljenosti se polagoma odmika s prsi. Grbavec se razburja, nato se davi z narejenim predmestnim zasmehovanjem, dokler ga ne zgrabi kašelj. Onadva v sedežu začneta pogovor o neki Nadi Petrovni. Jona se ozre nanju. Po kratkem premolku se vnovič ozre nazaj in zamrma:

»Meni je ta teden umrl... od tega je... sin mi je umrl!«

»Vsi bomo umrli,« zavzdihne grbavec in si briše ustnice. »No, poženi, poženi! Gospoda, zares ne bom mogel še naprej tako stati! Kdaj nas bo pricijazil domov?«

»Ti ga malce pospeši v tilnik!«
»Stara kuga, slišiš? Jih boš dobil po glavi!... Če ne misliš voziti hitreje, bomo šli raje peš. Ti, slišiš, Zmaj Gorinič? Ali te pišejo v uho naše besede?«

In Jona bolje sliši, kakor čuti besede izza hrbtna.

»Hi... hi,« se smeje. »Vesela gospoda... bog vam daj zdravje.«

»Kočijaž, si mar oženjen?« vprašuje eden od onih dveh zadaj.

»Jaz? Hi... hi... vesela gospoda! Zdaj imam le še eno ženo... vlažno zemljo. Hi... ho... ho... To je grob. Sin mi je umrl, a jaz sem živ... Smrt se je zmotila, smrt je zamenjala vrata... namesto, da bi bila vstopila k meni, je krenila k sinu...«

Ko je Jona dobil dvojačo, še dolgo gleda za majajočimi se dečki, ki so zginili v temni veži. Zdaj je zopet sam in zopet prihaja boleča tišina. Žalost, ki je bila za trenutek onemela, se oglašna znova in mu lega na prsi še z večjo težo. Kočijaževe oči bolešno in nemirno begajo po gručah, ki se pomikajo po obeh straneh ulice. Kaj ni mogoče izmed teh tisoč ljudi najti nekoga, ki bi ga poslušal? A ljudje gredo mimo, izginjajo ne da bi zapazili njega, še manj da bi zaslutili njegovo težko žalost. Bolest je velika in ne pozna meja. Če bi Jonu počilo srce, se odprle prsi in bi se iz njih razlila žalost, se zdí, da bi preplavila vso zemljo. Zato pa ni nič manj nevidna. Oprezno se je stisnila v tako majhen kotiček, da je ne najdeš z lučjo pri belem dnevu.

Jona zagleda možaka z vrečo in ga skuša zaplesti v pogovor:

»Dragi, koliko je že ura?« ga vpraša. »Deset... Kaj čakaš tu? Pojdi!«

Jona se premakne za nekaj korakov; znova zleze vase in se preda potrtosti. Že je prepričan, da je zaman zatekati se k ljudem. Vendar ne mine pet minut, ko se zravna strese z glavo, kot da bi od nekje priletel udarec in tleskne z vajeti. Bolesti, ki jo čuti, ne more več trpeti.

»Domov,« si misli »domov!«

In konj pa, kakor da bi doumel njegove misli, se spusti v lahek dir. Ni minilo pol ure, ko Jona že sedi pri veliki, zanemarjeni peči. Zrak je gost, soparen in dušljiv. Ljudje, ki spe po tleh, klopeh in na peči, smrče. Starec jih gleda, se nerodno čoha in žal mu je, da se je tako zgodaj vrnil domov.

»Za oves nisem zaslužil,« si misli. »Toda to ni najhujše, čeprav dobro opraviš svoje delo... Sicer pa, če si sam sit, če konj stoji pri polnih jasljih, je človek spokojen.«

Iz enega izmed kotov se izvleže mlad izvošček, močno zazeha ter obstane pri vedru vode.

»Te žeja?« sprašuje Jona. »Kakor vidiš, da!«

»Tako, tako; pa na zdravje... A meni, bratec, je umrl sin. Čuješ, sin mi je umrl... ta teden v bolnišnici... O, to je hudo!«

Jona opazuje, kakšen vtis so napravile njegove besede, toda ničesar ne zapazi.

Mlad izvošček se je nalokal vode, se pokrill čez glavo in že spi. Starec nemo ostrmi in zmaje. Kot se je onemu zahotelo piti, tako se hoče njemu govoriti. Skoro bo teden dni, kar je umrl sin, a on ni mogel z nikomer o tem govoriti, kakor je prav. A rad bi govoril na dolgo in široko. Povedati mora, kako je sin zbolel, kako je trpel in o čem je govoril pred smrtjo; kako je izdihnil. Govoriti mora o pogrebu in o poti v bolnišnico po pokojnikove stvari. Na deželi je ostala hčerka Anisja... Tudi o njej mora govoriti... Ne, ni malo o čemer mora pripovedovati. Kdor bi poslušal, mora od sočutja vzdihovati, tarnati, jokati... Še lepše bi bilo o tem govoriti z ženskami. Čeprav so koze, jokajo pa že zaradi dveh besed.

»H konju pojdem,« reče Jona. Časa za spanje je še dovolj; do jutra se bo že naspal.«

Ogrne plašč in gre v hlev, kjer stoji njegov konj. Jona razmišlja o ovsu, senu in vremenu. Le o sinu ne more premišljevati,

ker je tako strašno sam... Da, s človekom bi se mogel pogovarjati o njem, si predočiti njegov obraz... Ne, sam tega ne zmore, ne, preveč je strašno...

»Ali ješ?« vprašuje Jona svojega konja, ko zagleda njegove žive oči. »Le jej, le... če nisva zaslužila za oves, bova jedla seno. Da... Star sem že za vožnjo... Sin bi moral voziti, da, sin! To bi bil kočijaž, da nikjer takega: Da, če bi le živel...«

Jona za trenutek obmolkne, nato nadaljuje!

»Tako je to, brat, kobilica... Ni več Kuzme Joniča... Umril je... Zbolel je in umrl... Kaj bi bilo, da imaš ti žrebička in ti si temu žrebičku rodna mati... In, recimo, da ti ta žrebiček napričakovano umre... Hudo bi ti bilo, kajne?«

Kobilica venomer zveči, posluša in s sapa greje mrzle roke svojemu gospodarju. Jonu je toplo pri srcu da lahko vsaj kobilici pripoveduje o svoji žalosti...

Prevedel Črt Šinkovec

Tone Tomazin; Ob planinski poti - Vršč 79 - skica

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNISTIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH

CANKARJEVA POLITIČNA OPOROKA

V »Splošnih pripombah k narodnemu vprašanju« je v svojem delu »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« v usodnih letih pred drugo svetovno vojno zapisal o tem Edvard Kardelj:

»Tisti, ki ne priznavajo slovenske narodne samobitnosti, se sklicujejo na to, da so narodne meje nasproti ostalim južno-slovanskim narodom umetno ustvarjene. Toda ali sploh obstoje narodi, ki jih ni ustvarila zgodovina? Iz vseh dosedanjih izvajanj smo videli, da takih narodov ni. Tudi tu lahko navedemo Cankarja, ki je dejal v svojem govoru 1913. leta:

... Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiral; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko plemo razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem... Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil.

Te Cankarjeve besede so tako teoretično kakor politično povsem razumljive in pravilne. Za Cankarja je narod rezultat objektivnih socialnih procesov in zgodovinskih razmer, ki ga nikaka politična ideologija ne more niti ustvariti niti izbrisati, čeprav s tem seveda ni rečeno, da ne more v večji ali manjši meri vplivati na razvoj naroda. Prav zato, ker je narod zgodovinska kategorija, je seveda jasno, da subjektivni faktorji lahko imajo glede tega zelo veliko vlogo, posebno še v zgraditvi nacionalne kulture in specifičnih črt nacionalnega značaja. Toda vse to vendarle ne more niti za las spremeniti dejstva, da politične ideologije (kakor na primer tako imenovano »integralno jugoslovanstvo«) narodov na ustvarjajo. Na to je mislil tudi Ivan Cankar — kakor 70 let pred njim France Prešeren v borbi proti Vrazovemu ilirizmu — ko je nastopal proti »novoilirizmu« iz začetka tega stoletja. Zato seveda ni naključje, da je prišel ravno Cankar glede slovenskega narodnega vprašanja do najpravišjih teoretičnih zaključkov. Saj je bil tudi v praktični politiki najdoslednejši bojevnik za samoodločbo slovenskega naroda, in sicer ne v duhu avstromarksistične kulturne avtonomije, marveč v smislu teritorialne federacije. Medtem ko so slovenski politiki razpravljali o »kulturni avtonomiji« (pred letom 1914-M. Kl.), je Ivan Cankar govoril jasno in nedvoumno:

... Za človeka z naravno kmečko pametjo, ki bi prav nič ne vedel, kaj je diplomacija, kaj politika in kaj državni pravnik, bi ne bil jugoslovanski problem kar nič kompliciran in bi sploh noben problem ne bil. Ta človek bi rekel: Če mislijo ti štirje narodi, da so si sorodni in da bi najlažje in najbolje živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njih želji, naj si v božjem imenu zgradijo zvezno republiko jugoslovansko...»

Praktična stran različnih stališč, o katerih smo spredaj govorili, se je hitro pokazala. Ivan Cankar je bil za samobitnost in svobodo slovenskega naroda in zato tudi za odcepitev od Avstrije in za ustvaritev neodvisne federativne demokratične republike jugoslovanske. Slovenska buržoazna politika, ki se je na besedah navduševala celo za »stapljanje« južno-slovanskih jezikov v enega, pa je bila skoraj do zadnjega dne oporišče avstro-ogrsko monarhije.

In ker smo že pri Cankarju, ne moremo mimo njegovega predavanja 1. junija 1918 v delavskem društvu »Svoboda« v Ljubljani, saj je bilo prav to predavanje Cankarjeva politična oporoka, v kateri je izročil bodočnost slovenskega naroda v roke delavcu-proletarcu. Kot odraz časa in kot Cankarjevo izročilo za slovensko prihodnost ga navajam v celoti:

»Prijetelji!

V prvem času te strašne, brezkončne vojne jih je bilo pač le malo med nami, ki niso bili v strahu za usodo, za bodočnost našega šibkega slovenskega naroda. Bali smo se, da ga ta silna nevihta zlomi enkrat za vselej, da ga nezaljavno udari gospodarsko, telesno in duševno. Vzrokov dovolj in preveč smo imeli za to bojazen! Saj smo si lahko mislili, da le kulturno najvišji, gospodarsko najmočnejši, politično svobodni narodi morejo sčasoma docela preboleti nezaljavane grozote, ki jih prinaša zdaj ves vesoljni svet. Naš slovenski narod pa je gospodarsko slab, od tujega kapitala brezobzirno izkoriščan; svojo kulturo si je šele v zadnjih desetletjih ustvaril iz svoje lastne moči, z lastnim, brezprimernim trudom, preko tisoč zaprek, ki so mu jih stavili tujci, njegovi krivični gospodarji; ker naš slovenski narod vsled svoje malostevilnosti nikoli ni bil politično svoboden. Njegovi gospodarji so vedeli, da je izvrsten delavec, da je dragocen suženj, zato so ga na vsak način, zdaj z beraško miloščino, zdaj z grobim nasiljem, hoteli ohraniti v suženjstvu. In suženj ne sme imeti kulture! Kajti ob tisti uri, ko se bo ozrl okrog sebe, ko se bo zavedel strahote hlapčevstva, se bo z vso silo skušal otresti te sramote. Kadar bi si osvobodil dušo, bi napel vse moči, da se odreši tudi telesnih okov. In gospodar tega ni dovolil, dovoli tudi ne današnji, ko je duša naroda — sužnja že osvobodjena in ponosna.

Vse to smo ob začetku vojne prav dobro vedeli in čutili, od tod naš strah za bodočnost. A vzrokov za strah je bilo še mnogo več!

Najlepši, najboljši sinovi naroda so šli v smrt in jetništvo, njih matere, njih očete in brate so metali v ječe, zato ker so jokali za temi sinovi, zato ker so se upirali suženjstvu in krivici, zato ker so umirali od vsega hudega!...»

Človek ima vtis, da bi tu Cankar rad še marsikaj povedal, saj je komaj minil za Slovence uporniški in krvavi maj v znamenju plamena, ki ga je v slovenskih vojakih prižgalo spoznanje Leninove oktobrske revolucije. 12. maja 1918 se je upr. 17. pehotni polk 'kranjskih Janezov' v Judenburgu. Desetar Tone Hafner, doma iz Godešiča pri Škofji Loki, je pozval vojaštvo k upor, osvoboditvi in oborožitvi.

Gesla: »Fantje, ven! Danes gremo, domov! Kdor je Slovenec, pojde z nami! Pokonci, boljševiki! Naj živi kruh! Dol z vojno! To ni samo za nas, ampak tudi za tovariše na fronti! Zdaj se mora vojna končati! Več jesti naj nam dajo in vojna naj se konča!« so dvignila 17. pehotni polk v upor. Vojaki so se polastili zaloga živeža. Najbolje organizirani oddelek pa se je spoprijel z vojaško silo, ki jo je proti upornikom poslal major Möbius. Slabše oboroženi uporniki so se spoprijeli z vojaki, oboroženimi z avtomatskim orožjem, ki so prišli gasit upor. Uporniki so se polastili tako imenovane 'jezuitske vojašnice', ki je nemški rezervni bataljon ni mogel obdržati. Nato so zavzeli železnico Judenburg-Zeltweg in končno železniško postajo. Prepozno! Že pred tem so častniki brzojavili v Graz po

okrepitev. Medtem so uporniki zasedli tudi livarno in poslali delavce domov, precej delavcev, predvsem delavcev se jim je pridružilo. Izpraznili so tovarniško zalogo živeža. Judenburg je bil v rokah slovenskih upornikov, vendar so uporniki nastopali premalo organizirano. Okrog dvesto se jih je odpeljalo s tovornim vlakom v Neumarkt, da bi prišli do najbližjih slovenskih vojaških enot v Neumarktu in Murau. Več skupin se je odpravilo kar peš proti jugu, okrog 1200 jih je dezertiralo v zeleni kader. To pa je seveda oslabilo uporniške sile v samem Judenburgu. Upor se je začel rušiti. Del upornikov se je vrnil v vojašnice. 13. maja 1918 so oblasti začele 'razčiščevati' položaj. Protiuporniškimi silam se je posrečilo razorožiti in zajeti upornike, ki so se odpeljali z vlakom v Neumarkt. Toda posamezni spopadi po gozdnatih gričih okrog Judenburga so trajali še 14. maja, ko so protiuporniške sile že zadušile judenburški vojaški upor.

Toda prav na ta dan je izbruhnil upor 7. lovskega bataljona. Voditelj upora je bil radovljiški rojak Boštjan Olip, povratnik iz Rusije. Pod njegovim vodstvom so se uporniki polastili streliva v skladišču, nato pa skladišče zažgali. Potem so odšli na postajo kot popolni gospodarji položaja, čeprav so jih oficirji pozivali, naj se vrnejo v vojašnico. Uporni vojaki so se pomirili, ko jim je okrajni glavar razdelil nekaj hrane. Upor je trajal samo v noči od 14. do 15. maja 1918. Odpovedala je uporniška disciplina in upor je bil pri kraju, vodja upora pa zajet in je prevzel vso krivdo za upor nase.

Tako sta se judenburški in murauski upor končala s smrtnimi obsodbami voditeljev. Dne 15. maja 1918 so usmrtili Hafnerja, Možina, Davtoviča in Stefančiča, 21. maja 1918 pa Boštjana Olipa, ki se je v ujetništvu v Rusiji ogrel za boljševiške ideje. Slovenski ujetniki so ga izvolili v okrajni sovjet. Po vrnitvi iz Rusije pomladi 1918 je začel te ideje širiti v avstro-ogrski vojski, dokler mu ni uspelo dvigniti upora v murauskem 7. lovskega bataljona.

Pod vplivom judenburškega upora je nastajalo uporniško gibanje tudi v slovenskih mestih med vojaštvom v Ljubljani, Mariboru in Celju. Kakor trdi France Školan v TV-15, 28. maja 1969, so prišli neznanci v civilni obleki v noči med 19. in 20. majem 1918 na posvet v vojaške barake v Šiški pri Ljubljani.

Uporniškega gibanja v Šiški se spominja tudi nekdanji jeseniški delavec in povratnik iz Rusije Franc Mežek, prav tako udeleženec oktobrske revolucije, ki so ga 3. aprila 1918 med Poltavo in Kremenčukom zajeli Nemci in ga poslali v Lvov, od tam pa v vojaške barake v Šiško pri Ljubljani, kjer je prišlo do 'neredov'. Vendar gibanja v slovenskih mestih niso povzročila posledic, kakor upori v Judenburgu, Murau in Radgoni, kjer je izbruhnil upor 23. maja 1918 zvečer. Tudi ta upor vojakov 1. in 2. rezervne stotnije 97. pehotnega polka se je končal s porazom in smrtnimi obsodbami 27. maja 1918 dveh, 29. maja 1918 pa še šestih vodilnih upornikov, zato, ker so se upirali suženjstvu in krivici, zato, ker so umirali od vsega hudega. Zato lahko tudi te žrtve slutimo v citiranih Cankarjevih besedah v govoru 1. junija 1918 pred občinstvom Ljubljanske »Svobode«, čeprav teh dogodkov ni omenjal in je takoj nato prešel na problem mladine, predvojne in

medvojnega še slabšega šolstva na Slovenskem, kar je vzbujalo čisto upravičeno bojazen, da bodo otroci posuroveli na cesti in na gmajni, da se bodo ponevedoma navzeli duha krvi in nasilja, da otrok, ki v zatohli šolski sobi zaspi od slabosti in gladi, ne bo nikoli več sposoben za svetlo življenje; in da nam tako pojde v nič in v razsulo temelj naše narodne bodočnosti, mladina!

»Kljub tehtnim vzrokom se je pokazalo, da je bil ničev in prazen naš strah!« je nadaljeval Cankar. »Nikoli prej kot tekem te vojne se ni tako široko razmahnila, tako visoko vzdignila kulturna sila našega naroda! Primerjajmo, kakšno je bilo slovensko časopisje pred vojno in kakšno je zdaj! Prej surovost ob surovosti, psovka ob psovki, gnusno osebno blatenje, laž in natolcevanje — vse to je minilo v tistem hipu, ko je narod spoznal nevarnost za svoje življenje, za svoj dom, za svojo prihodnost. Celu ovce se strnejo v nevarnosti, otroci se stisnejo drug k drugemu, pa bi si odrasli moški ne segli v roko!

Nič ne precenjujem pomena časopisja. Iz njega zajemajo široke mase ljudstva svojo kulturno in politično naobrazbo, časopisje je dobro merilo za duševno in miselno višino, na katero se je narod povzpel.« je izrekel Cankar tudi v tem pogledu še vedno veljavno merilo naše duševne in miselne višine: »Če je časopisje umstveno visoko, politično dostojno, je to dokaz, da je narod, iz katerega je to časopisje vzraslo in kateremu je namenjeno, umstveno in politično zrel. Kajti znano je, da iz kamna ne raste pšenica. In v teh zadnjih par letih se je slovensko časopisje tako sijajno povzdignilo, da se brez strahu meri s časopisjem starih kulturnih narodov ter da je pošten in vreden zaupnik svojega naroda. Ena sama žalostna izjema (tu je Cankar mislil »Resnico«, glasilo konservativno avstrijskarskega klerikalca dr. Šušteršiča) je, o tej pa rajši molčim.«

»Tudi na mnogih drugih poljih«, je ugotavljal Cankar, »je slovenski narod dokazal, da je vreden svobodnega življenja in srečne prihodnosti. Prav zdaj, v teh grenkih težkih časih je slovenska umetnost segla v ljudstvo bolj na široko, bolj globoko nego kdaj poprej. Lani so naši umetniki priredili razstavo svojih del, eno najlepših, kar jih je kdaj videla Ljubljana. In kaj se je pokazalo od tej prilike? Obiskovalcev je bilo toliko, kakor najbrž na nobeni prejšnjih razstav; in pokupili so umetnin toliko, kolikor čisto gotovo ne v nobeni prejšnji.« (Človek nehote od teh Cankarjevih besedah pomisli na današnji čas in današnje nič kaj zavidljive obiske umetniških razstav in podobnih prireditvev.) »Kaj pomeni to? Marsikdo je rekel: »Denar je med ljudmi, pa si privoščijo take baharije!« Morda je senca, le senca resnice na tej trditvi. Po mojih mislih pa je vzrok mnogo globlji, za narod mnogo častnejši,« je menil Cankar in to svoje mnenje podčrtal z ugotovitvijo: »V teh časih nasilja, ponižanja in krivice, v teh časih krvi, solza in gladi se je narod in v njem vsak posameznik bridko zavedel svojega suženjstva, zavedel se je narod sramote svojega ponižanja, zavedel se je posameznik svojega golega beraštva, svoje odvisnosti od tujca. In vsakemu med vsemi je srce zakoprnelo po rešitvi iz te bede in gnilobe, roke so hrepeneče segle po nečem višjem, po svetlobi, dobroti, lepoti.«

Mislim, da ni odveč, če citiram Cankarjevo politično in kulturno oporoko v celoti, saj njegove misli ne segajo samo v zgodovino obravnavanega obdobja, marveč so nekatere med njimi še vedno bridko aktualne za naš čas, za merilo naše slovenske in slehernikove kulturne višine in njegovega ter našega skupnega odnosa do stvari, ki so slovenski narod — narod brez politične moči in zgodovine, preobrazile v

Tone Tomazin: Stara žaga — med vojno štab NOV — skica

narod in mu vtisnile pečat njegove samobitnosti.

»Zdi se mi, da ni čisto pogrešna ta moja misel, saj jo izpričujejo še mnogotera druga dejstva,« navezuje Cankar na prej citirane misli naslednje ugotovitve: »Naši fantje kličejo s fronte po knjigah, po dobrih knjigah! Kako je bilo prej, še malo prej?« se vprašuje in ugotavlja: »V kmetijskih in delavskih rokah je bila knjiga precej redka stvar. Naši ljudje so brali časopise, vsakdo po navadi le glasilo svoje stranke; in poleg tega so brali kvečjemu še poljudno pisane politične brošure. Za lepo književnost in za resno znanstvenost so se zanimali le študentje in študentovke ter z njimi pravtenka plast inteligence. Slovenski pesnik in pisatelj sta bila veliki večini svojega naroda na pol ali docela tuja. Zdaj je drugače,« ugotavlja Cankar za leto 1918 (in ne za 1979 — prip. M. Kl.): »Slovensko ljudstvo kupuje knjige, tudi če za drag denar. Prej so pisatelji iskali založnikov, zdaj založniki v ljudno iščejo pisateljev. Slovenska knjiga je prišla med slovensko ljudstvo, ni se bahavo ponižala k njemu, temveč ljudstvo se je povzdignilo k nji. Nič več ni potreba, da bi pisatelju dobrohotno govorili, naj piše za tako imenovani »preprosti narod«. Tega bajeslovnega »preprostega naroda« namreč ni več! Preveč je prenesel, preveč je pretrpel, preveč izkusil naš ubogi narod, da bi mu bilo treba zviška doli deliti še prav posebnih naukov! Najboljši učitelj je trpljenje, najboljša učiteljica je bolelost. Narod je v svoji nesreči zavedel se najvišjega, kar ima, svojega največjega bogastva, svoje kulture. Ta zavest ga bo rešila iz vseh težav in bridkosti, iz vseh zmot in zablod. Kdor je sebi samemu zvest, temu je zvest tudi Bog — in življenje mu je dano!

DANO MU JE ŽIVLJENJE, NAŠEMU NARODU — PROLETARCU, NIHČE VEČ MU GA NE MORE VZETI! SAJ SI JE S SVOJIM DELOM, S SVOJIM UMOM IN SRCEM ZASLUŽIL SONČNO ŽIVLJENJE, TA NAROD KMETOV IN DELAVCEV, TA NAROD SUŽNJEV, KI NE MARA VEČ BITI NAROD SUŽNJEV!

Če je kje bil delavec suženj, je bil v naših slovenskih krajih dvakrat suženj. Drugod so mu izrabljali roke in glavo, pri nas so mu vrhu tega vzeli še ponos, odrekli mu dušo in odrezali jezik. Za tujega kapitalista in uradnika je bil slovenski delavec žival, ki mora molčati, zato ker ne zna govoriti »po človeško«. S čeznaravnim naporom, s požrtvovalnostjo brez primere so posamezniki — malo jih je bilo! — vzdramili to naše delavstvo k višjemu kulturnemu življenju, so mu s pomočjo organizacije pripomogli do kosa boljšega kruha, so se hkrati trudili, da bi mu dali potrebne duševne hrane. V tej zadnji stvari pa je zmanjkalo moči, je zmanjkalo delavcev. Malo številce onih, ki so se trudili za kulturno izobrazbo delavcev, so bili povečini

samouki, delavci, ki so samo v svojem bridkem in težkem dnevnem življenju občutili potrebo po višji izobrazbi, po vpogledu v širša obzorja. Delali so, kolikor so pač mogli delati, toda postavili so temelj za delo onih, ki bodo delali in gradili za njimi. Za delo onih, katerih velika in sveta dolžnost je, da maso našega slovenskega ljudstva privedejo k najvišji duševni zavesti, privedejo v svetovno kulturo. To pa je DOLŽNOST SLOVENSKE INTELIGENCE. Tej dolžnosti se ne more in ne sme izogniti, ker drugače svojega lastnega naroda ne bi bila vredna in bi se izločila iz njega. Obenem, ko prevzame to dolžnost, prevzame pa tudi silno odgovornost. BREZ VSAKEGA POMISLEKA LAHKO GOVORIM ČLOVEKU, KI JE IZOBRAZEN DVOMLJIVEC, KI JE BIL ŽE ZDANAJ SPOZNAL ZMOTNE IN ZABLODE RAZUMA ČLOVEŠKEGA. TEŽJE PA JE GOVORITI IN PISATI DELAVCU, KI NE POZNA LAZI IN DVOUMNOSTI, KI NATANKO VERUJE, KAR SLIŠI IN BERE. Težko in trdo nalogo si bo zadala slovenska inteligenca, da maso našega ljudstva, predvsem naše delavstvo, pripravi za tiste boje, ki čakajo naš narod. Treba bo, da s predavanji, s časopisjem, z brošurami in knjigami stopi med ljudstvo, spoji se z njim, vrne k njemu, kakor je bila iz njega vzrasla. Treba je, da pove delavcu, kar mu je bilo od nemile usode prikrajšano. Treba je najbolj, da ga vzdrami, in mu pove: »Enakopraven brat si v družini!« In še bo potreba, da mu da ponos in samozavest, tako da bo čutil v sebi: »NA MENI, NA MOJH PLEČIH, NA PLEČIH DELAVCA-PROLETARCA, SLONI BODOČNOST SLOVENSKEGA NARODA, NARODA-PROLETARCA!« — Če naša inteligenca te svoje svete in nujne dolžnosti ne izpolni kmalu in korenito, potem ne zasluži, da se imenuje inteligenca in posebej še slovenska!«

Taka je bila Cankarjeva oporoka slovenskemu delavstvu kot vodilni sili pri osvobajanju slovenskega naroda, ki je kot celota v svoji zgodovini pripadal nesvobodnim, izkoriščanim razredom in vseh obdobjih družbene zgodovine človeštva. V delavskih rokah je ležala njegova prihodnost. Taka je bila Cankarjeva vera v času nasilja, vojnih grozot in lakote. Zato v svojem zadnjem govoru v ljubljanskem delavskem kulturnem društvu »Svoboda« ni mogel mimo tega:

»Nekaj pa je, kar mi je prav posebno pri srcu in kar sem bil že omenil. To je usoda naše mladine — hkrati usoda naše narodne prihodnosti. Šol je malo, kar jih je, so prenapolnjene; učiteljev skoraj ni, učiteljice so z delom preobložene. Ali vse to je šele manjši del nesreče. Da šolske izobrazbe nimajo zadostne, je hudo. Toda še hujše je, da naši otroci stradajo, da polagoma pešajo od gladi. Zadnjič sem šel mimo šole na Ledinah, in tam sem videl obrazce, splah-

nele, zvodenele obrazke, da sem se obrnil stran, od sramu in bolesti. Mislil sem si v svojem srcu: »Moj Bog, to bodi naša bodočnost!« ...

In vendar ni vse upanje izgubljeno! **MATERE – DELAVKE SO NAŠA BODOČNOST!** Poznam tako mater, svojo srčno kri bi dala, da reši otroku življenje! Dokler imamo take slovenske matere, se nam ničesar ni treba bati.

Ali velika in važna narodna dolžnost pripada tudi trpečim materam – delavkam: Ze otroku, ki ga pestuje, naj dopove, zakaj ni dobil mleka, otroku, ki je bil že shodil, naj dopove, zakaj nima belega kruha, otroku, ki je napol odrasel, naj dopove, odkod vsa ta nezaslišana krivica, ki jo moramo trpeti; in ko bo otrok dorasel, naj mu pove natanko, in po vrsti, kaj je bilo in kaj mora biti! – Če bo vsaka mati storila to svojo sveto dolžnost, nam ostane temelj naroda nedotaknjen, naša mladina, tisti temelj, na katerem bomo gradili naprej.

Prav je, da se spomnimo, da so živel ta čas otroci in da so se v prav tistih in nekaj prihodnjih letih porajali otroci, ki so četrto stoletja kasneje v narodnoosvobodilnem boju uresničili Cankarjevo oporoko in potrdili njegovo vero:

»Jaz zaupam v to delo, zaupam v delo vseh. In obenem trdno in zvesto zaupam v uspešnost tega dela, zaupam v bodočnost svojega slovenskega naroda. Za slovo, prijatelji, vam rečem besedo iz srca: verujmo! Ker v veri je moč in zmaga in odrešenje!«

EKSKURS V KOVAČNICE LJUDSKE USODE

To je bil čas, ko je Seidlerjeva vlada skušala zavreti gibanje za jugoslovansko državo in je zagrozila s preganjanji, kar je naletelo na protest tudi pri izvrševalnem odboru Jugoslovanske socialno demokratične stranke:

»Celokupni izvrševalni odbor najodločneje protestira pri Seidlerjevi vladi, ki preti s persekucijami jugoslovanskemu narodu vsled njegovega stremeljenja po svobodni državi troimenega naroda,« je bilo v skladu z »novouilstvom« stare Tivolske resolucije rečeno v Resoluciji IO JSDS z dne 4. junija 1918. »Obenem protestira proti intervenciji južnoštajerskih in koroških nacionalnih Nemcev in nemškutarjev pri cesarju dne 25. maja tega leta ter jim odreka vsako pravico govoriti v imenu slovenskega ljudstva.«

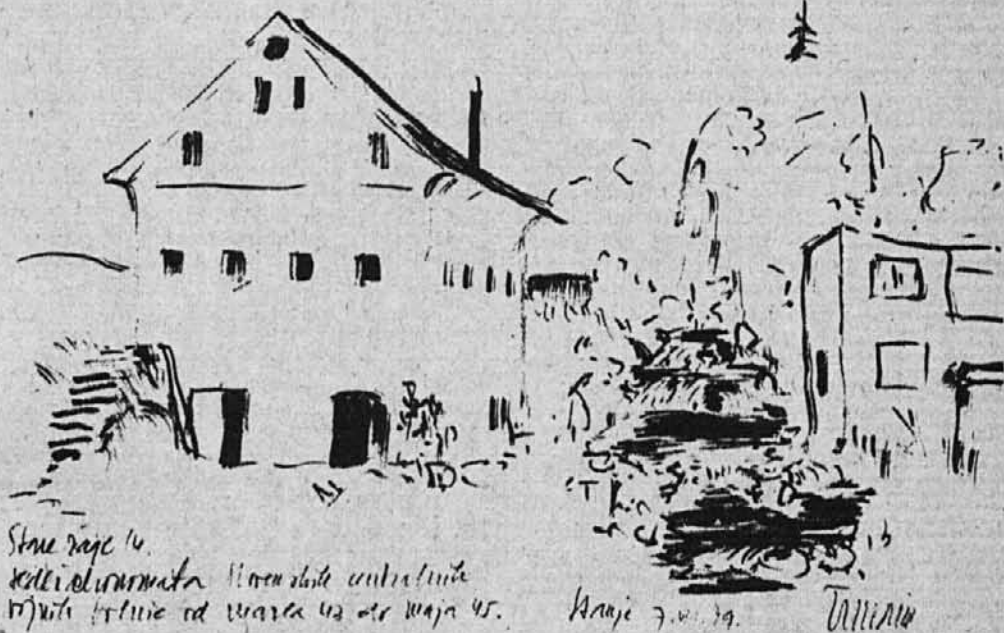
Povod za zaostritev odnosov avstrijske vlade do Slovencev in drugih slovenskih narodov v podonavski monarhiji je bila bojazen le-te, da se »reševanje vprašanj slovenskih narodov, zlasti Čehov in južnoslovenskih narodov« izmika okviru, ki ga je temu reševanju dal cesar Karl v skladu s svojim namenom, da bi preprečil razpad habsburškega cesarstva. Praške slovesnosti ob petdesetletnici položitve temeljnega kamna za stavbo češkega Narodnega gledališča v Pragi dne 15. in 16. maja 1918,

so se udeležili predvsem predstavniki avstrijskih Poljakov in Jugoslovancev (med temi je bil tudi predstavnik JSDS Anton Kristan), poleg njih pa tudi italijanski državni poslanec iz Tridentina Conci (medtem ko so vabljeni italijanski socialni demokrati iz Trsta udeležbo odpovedali). To praško slavlje je bilo samo okvir velike politične manifestacije za osvoboditev avstrijskih narodov in so jih zato nekateri avstrijski politični krogi, ne samo meščanski, marveč tudi socialnodemokratiški, spravljali v zvezo s tako imenovanim kongresom zatiranih narodov Avstro-Ogrske, ki je zasedal pod antantnim okriljem 9. in 10. aprila 1918 v Rimu in na katerem so italijanski demokratje predstavnikom Jugoslavije obljubljali revizijo londonskega pakta iz leta 1915 in neko, docela nedoločeno zmanjšanje italijanskih zahtev za Slovensko Primorje, Istro in Dalmacijo.

Habsburškemu dvoru delovanje slovenskih emigrantov – Čehov (Masaryk, Beneš), Hrvatov (Trumbić, Supilo itd.), Slovencev, Slovakov in Poljakov v antantnih državah ni bila nobena skrivnost. Najaktivnejši in pri antantnih politikih najbolj čislani so bili Čehi zaradi Masarykovih zvez in delovanja. Znan pa je bil tudi Jugoslovanski odbor v Parizu in Londonu, ki je že maja 1915 zahteval popolno in neodvisno državo južnih Slovanov. Ob kronanju cesarja Karla leta 1916 je zahteval združitev te neodvisne države s kraljevino Srbijo – torej »zedinjenje« pod žezlom dinastije Karadjordjevičev, kar je pomenilo srbsko nadvlado v »novi hiši«, v »novem domu«, ki je bil daleč od tiste »hiše« in »doma«, ki ga je v svoji viziji gledal Ivan Cankar. Te »hiše«, tega »novega doma« ni zidalo ljudstvo, niti niso bili z njim zadovoljni emigrantski politiki v antantnih

Slovenci in Hrvati in ne samo z Italijani v avstrijskih, italijanskih in zgodovinskih pokrajinah. To stališče, »ki je za nas Slovence in Hrvate bilo in bo docela razumljivo in obsojanja vredno,« je spčetka naletelo na nerazumevanje (Masarykovega stališča do Italijanov); med Hrvati in Slovenci so me nekateri imeli za prevelikega italofila in srbofila... »Mislim, da je bila taka sodba docela pravična. Nič ne pomaga, če se je Masaryk pri tem skliceval na predboljševiško Rusijo: »Rusija je bila polondonskem paktu tudi v jugoslovanskem vprašanju na strani Italije in zaveznikov.«

Za predrevolucionarno Rusijo Jugoslovani niso eksistirali. Zanje sta eksistirali samo Srbija in Črna gora. Zato se je na jugoslovansko vprašanje v času carske Rusije gledalo le dinastično-srbsko in dinastično-črnogorsko in so se tako uveljavljali vplivi obeh teh dveh balkanskih držav.

Stara hiša
Kdaj delavski narodni svet
Mojta hiše od marca 42 do maja 45.

Kraje 7. v. 19.

Tomazin

Tone Tomazin: Stara žaga – med vojno ekonomat bolnice NOV – skica

državah, a so se uklanjali pritisku antantnih imperialističnih držav. Masaryk, ki je bil hudo občutljiv za pravice Čehov in ki je, kakor pravi sam »intimno« sodeloval z Jugoslovani v antantnih državah, je pokazal premalo razumevanja prav za hrvaške in slovenske zahteve ter je popolnoma neupravičeno in krivično pripisoval kraljevini Srbiji in Srbom vodstveno vlogo, torej nadvlado nad Hrvati in Slovenci. Srbijo je smatral »za središče Jugoslovancev«:

»... politično in vojaško središče je bilo – zlasti za vojne – odločilno. Hrvati so gotovo imeli svoje osebne pravice in bilo je (za Masaryka) pravilno, da so se sklicevali na zgodovinsko pravo (ker je to pravo zahteval Masaryk tudi za Čeha) in na svojo kulturno dozorelost, vendar to ni izključevalo Srbije kot političnega in kristalizacijskega središča. Tako je odločila zgodovina,« je trdil Masaryk.

Po Masarykovo so porazi Rusije od pomladi 1915 preložili težišče srbskega in jugoslovanskega vprašanja na zapad:

»Z londonskim paktom z dne 26. aprila 1915 se je odnos Italije do Srbije in Jugoslovancev razvil v velik problem, ki je v znatni meri odločal o nadaljnjem razvoju vojne in vojnega programa...« Pogoji londonskega pakta mi niso ugajali,« pravi Masaryk v citiranem delu, »vendar smo na temelju vojnega položaja leta 1915 stali pred vprašanjem, ali ni vstop Italije v vojno potreben tudi za Jugoslovane, da bi Avstrija ne ostala zmagovalka. Italija je imela svojo iredento in bilo je naravno (!), da je reklamirala za svoje manjšine in da se je sklicevala na zgodovinsko pravo (!),« kar je pomenilo seveda ozemlje, naseljeno s

V skladu s takim pojmovanjem se je carska ruska vlada ravnala po vsebini londonskega pakta in je – kot navaja Masaryk v citiranem delu – prepovedovala manifestacije za jugoslovansko Dalmacijo, ki jih je organiziral menda na Supilovo vzpodbudo profesor Jastrebov. Vlada se je v uradnem italijanskem časniku »Messagero« izjavila celo za Italijo in Sazonov je v svoji izjavi v Dumi 1. avgusta 1915 izrazil svoje simpatije s tem, ker je Italija proglasila »Trst za italijansko vojno geslo«.

Tudi dr. Mandić, ki je poleti 1915 prispel v Petrograd kot zastopnik Jugoslovanskega odbora, se je kmalu prepričal, da za carsko Rusijo jugoslovansko vprašanje ne obstaja. Srbija naj bi po zmagi antante dobila Bosno in Hercegovino, ki so jo smatrali kot okupirano avstrijsko deželo, vrh tega pa naj bi dobila še pristop k Jadranskemu morju. Da bi prenehala obstajati Črna gora, v Petrogradu ni nihče pomišljal. Rusija je imela takrat, prav tako kakor njeni evropski zavezniki, še ozire na pravoslavno Bolgarijo. Ko je jeseni leta 1915 Srbija podlegla Avstriji in se je Bolgarija obrnila proti antanti, je to carsko Rusijo zelo neprijetno prizadelo, toda odgovornost »za to bolgarsko izdajstvo je naprtila – Srbiji!«. Za Sazonova je bila Srbija kriva, ker ni ob pravem času vrnila Bolgariji Makedonije.

Svoja stališča do jugoslovanskega vprašanja je carska Rusija začela spreminjati šele po popolnem porazu Srbije in Črne gore po novem letu 1916. Nekateri poslanci

Dume so se začeli znova zanimati za jugoslovansko vprašanje, toda brez jasnega in določenega programa. Zato pa se je srbska vlada zavzela pri ruski, za načrt združene Jugoslavije pod vodstvom pravo-slavn e Srbije, kakor je bila podčrtala.

»Proti temu oficialnemu programu,« pravi Masaryk v citiranem delu, »se je Miljukov zavzel za združenje Jugoslovyanov neglede na cerkvene razlike... Novoje vremena (pa je še) takrat dokazovalo nemožnost in nesmiselnost takega združenja. Profesor Sbolevskij je še februarja 1917 poudarjal rusko oficialno stališče glede slovanskega vprašanja sploh.«

Sele revolucionarna Rusija (mišljena je predboljševiška) se je kakor za Čehe in češki program izrazila tudi za zedinjeno Jugoslavijo. Toda nastajale so težave, nespornosti in spori med Jugoslovani in Jugoslovanskim odborom.

»Ko sem se (po februarški revoluciji) pripeljal v Rusijo,« navaja Masaryk, »je bil spor med Srbi, Hrvati in Slovenci zelo akuten; vladalo je tudi znano nesoglasje glede programa. Slovenci so izdajali list »Jugoslavija« in so zahtevali Veliko Slovenijo (Zedinjeno Slovenijo), ki bi federirala s Srbijo in Hrvatsko. Ustmene razlage tega (slovenskega) programa, ki sem jih čul od Slovencev, niso zmanjšale njegove nejasnosti in prenapetosti.«

Torej je bila Zedinjena Slovenija v okviru federativne države Slovencev, Hrvatov in Srbov za Masaryka 'prenapetost', med tem ko se mu v primerjavi s slovensko naravno zahtevo po združitvi vseh Slovencev (Kranjske, Koroške, Stajerske in Primorske) češko zgodovinsko pravo, na katero se je Masaryk naslanjal pri reševanju češkega vprašanja, ni zdelo prav nič prenapeto, čeprav je segalo po sudetskem ozemlju, ki je bilo pretežno nemško, oz. že pretežno germanizirano, in kar so, kakor bomo še videli Masaryku, oziroma Čehom, očitali prav v tem času tržaški italijanski socialni demokratje v polemiki s slovenskimi zaradi njihove udeležbe (Kristanove) na praških slovesnostih maja 1918. Na te so, kakor sem že omenil, češki socialni demokratje povabili tudi tržaške italijanske socialne demokratke, ki pa so povabilo odklonili. Njihov voditelj Valentino Pittoni je to odklonitev utemeljil dne 29. maja 1918 v »Laboratoru«, njegovo izjavo pa je objavil 3. junija 1918 tudi »Napreje«. V njej je med drugim rečeno:

»Mi (tržaški italijanski socialni demokratje) ne bi mogli dati svojega soglasja manifestaciji za češko državno pravo, po katerem hočejo Češki pridružiti tri milijone Nemcev, ki proti temu protestirajo, in še toliko manj z ustvarjalci Jugoslavije, h kateri hočejo priključiti tudi Trst... Smo za to, da se da Čehom in Jugoslovonom največja neodvisnost, toda kakor nemški

socialisti nočejo priti pod češko državo, tako mi Italijani nočemo pripasti Jugoslaviji... pod nobenim pogojem.«

Trst bi po Pittonijevo moral dobiti poseben položaj, s čimer so se strinjali tudi avstrijski Nemci. V praških slavnostih pa je prav Pittoni videl 'privesek italijansko-jugoslovanskega kongresa v Rimu', imenovanega 'kongres zatiranih narodov Avstro-Ogrske'. Tega kongresa se je udeležil tudi Jugoslovanski odbor, ki so ga za ta kongres pridobili podobno, kakor za podpis tako imenovane 'krfske deklaracije' 20. julija 1917. Po tej deklaraciji sta se Trumbić, kot predsednik Jugoslovanskega odbora za zunanje zadeve, in predsednik srbske vlade Pašić sporazumela 'glede popolnega državnega edinstva troimenega naroda pod dinastijo Karadjordjevičev, ustavotvorna skupščina, izvoljena na podlagi splošne volilne pravice, pa naj bi po sklepu miru izdelala ustavo, ki jo bo sprejela kvalificirana večina'. Temu 'sporazumu' sta botrovala angleška politična publicista in pisatelj Henry Wickham Steed in Robert William Seton-Watson, kakor sta botrovala tudi 'zbližanju' Jugoslovanskega odbora z Italijani, kakor o tem pripoveduje Masaryk, potem ko je dejal, da so se Italijani in Jugoslovani po (italijanskem porazu pri) Kobaridu še bolj zbližali:

»... obe stranki sta spoznali, da sta si bližji kakor avstro-ogrski in Jugoslovani so razumeli, da bi poraz Italije pomenil poraz Jugoslovonom (?); zedinili so se proti Avstro-Ogrski. Potem je mr. Steed pregovoril (italijanskega) premiera Orlando, naj se pogaja s Trumbićem; to se je ob Steedovi navzočnosti zgodilo januarja 1918. Februarja sta italijanski in francoski parlamentarni odbor pripravljala kongres zatiranih avstro-ogrskih narodov; pogajanja niso bila lahka. Pričela so se v Parizu z dr. Benešem; od Italijanov so se ga udeležili poslanci Torre, Galenga, Amendola, Borgese in Bissolatijev zaupnik Lazarini; s francoske strani sta se pogajala Franklin Bouillon in Fournol. Za Romune Florescu, za Poljake Dmowski; toda Poljaki so bili pri tej akciji rezervirani. Dr. Benešu je bila poverjena naloga, da pridobi Jugoslovane - zelo težavna naloga, kajti zahteve naših jugoslovanskih prijateljev so bile (za Masaryka seveda), kar se tiče Italije, zelo radikalne (saj je Italija z Londonskim paktom segla po jugoslovanskem narodnem ozemlju na podlagi 'zgodovinskega' prava, česar pa Masaryk tu ne omenja - prip. M. Kl.). Italijana Torre in Borgese sta se odpeljala v London; pogajali so se s Steedom in Setonom-Watsonom, vendar ob neprestanih težavah; dr. Trumbić ni hotel pristati, dokler se slednjič na oster prigovor Steeda in Setona-Watsona ni posrečilo najti skupne formule. Kljub temu je moral dr. Beneš pregovarjati dr. Trumbića v Parizu, da bi Jugoslovani ne stali ob strani. Slednjič se je kongres (v Rimu) vršil, in sicer na slovesen način...«

Kakšen je bil 'oster prigovor', ki sta ga uporabila Steed in Seton-Watson, da se je Trumbić uklonil, Masaryk ne pove. Morda sta uporabila kaj podobnega, kakor kasneje Clemenceau, ko je na mirovni konferenci dejal, da 'Francija ne bo pozabila, da so se Hrvatje borili na strani sovražnikov'. Morda je 'Jugoslovonom' očital 'razne avstrofilske deklaracije', kakršna je bila deklaracija slovenskih poslancev v avstrijskem parlamentu 15. septembra 1917 ali katolikov iz Bosne in Hercegovine 17. novembra 1917. Morda so tvorci bodoče usode jugoslovanskih narodov že začutili, da si 'zatirani jugoslovanski narodi pod Avstro-Ogrsko želijo drugačne rešitve jugoslovanskega vprašanja', kakor vladajoči v obeh taborih še vedno vojskujočih se držav. To se je najbolj živo odražalo v razbitju tako imenovanega Srbskega dobrovoljskega korpusa v Rusiji, ki se je po prihodu srbskega generala Petra Zivkovića in drugih višjih srbskih oficirjev razbil. Slovenski, hrvaški

Malin B. Kulinova zaščitnega bataljona. Baraka 4. 1918

in srbski prostovoljci, ki so se znašli v Rusiji kot avstro-ogrski ujetniki, niso dovolili, da bi srbski oficirji gledali nanje kot na 'ujetnike' in jih maltretirali, so se ločili od 'osvoboditeljev' in se po zmagi oktobrske revolucije pridružili boljševikom.

V tako imenovani Srbski dobrovoljski korpus so že od začetka leta 1916 skušali vključiti avstrijske ujetnike srbske, hrvaške in slovenske narodnosti.

»V Alatyru so nam povedali, da nas mislijo poslati v Odeso med srbske dobrovoljce, pa sem se kot Slovenec in socialist postavil temu po robu.« je v svojih spominih na oktobrsko revolucijo zapisal nekdanji jeseniški železar Franc Mežek.

Bili so pa leta 1916 tudi taki, ki bi se radi bojevali za osvoboditev južnih Slovanov izpod Avstro-Ogrske in za ustanovitev nove svobodne države teh narodov – Jugoslavije, nekateri prostovoljno, nekateri s prisilo:

»Zadnje dni januarja 1916 so nas pod stražo odpeljali v Odeso, kjer smo postopoma, eni prej, drugi pozneje, slekli avstrijske uniforme in oblekli srbske.« je v svojih spominih, »Kako smo doživljali oktobrsko revolucijo«, zapisal Jože Župančič, ki v tem zapisu imenuje tudi dva jeseniška rojaka Franca Gabrijela z Javornika in Antona Buha z Jesenic. »Število prostovoljcev je hitro naraščalo. Kmalu smo imeli dva polka in že smo postavljali na noge tretjega, ko je srbska vlada s Krfa poslala v Odeso ekipo aktivnih srbskih častnikov, z redkimi izjemami zgolj vojakov od pet do glave, hrabrih do drznosti, toda prežetih z velikosrbskim šovinističnim in militarističnim duhom in brez sleherne politične razgledanosti. Njihova naloga je bila prevzeti komandne položaje od bataljonskega komandanta navzgor do komandanta divizije in le-to čimprej usposobiti za boj. In takoj v začetku so storili – bile so tudi redke izjeme – več napak, ki so pozneje rodile disidentsko gibanje in razpad srbskega prostovoljskega korpusa v Rusiji.«

Prva divizija tega korpusa so je leta 1916 borila na Dobrudži na strani ruskih vojakov proti Avstriji, Nemčiji, Bolgariji in Turčiji ter utrpela hude izgube. Toda poveljstvo korpusa pod oficirji kraljevine Srbije ni hotelo nič slišati o kaki Jugoslaviji, za kakršno so šli v boj prostovoljci, marveč je po nalogu kraljevine Srbije, oziroma njene vlade zastopalo politiko Velike Srbije, ki naj bi vladala hrvaškimi in slovenskimi deželam. Hkrati je poveljstvo uvedlo v enotah Srbskega prostovoljskega korpusa sistem neenakopravnosti in nasilja.

V srbski prostovoljski diviziji v Odesi, kakor se spominja Jože Župančič, je nastalo kaj kmalu napeto ozračje, ker so potegnili s Krfa poslani aktivni srbski kraljevi oficirji med seboj in prostovoljci, med katerimi so bili tudi oficirji, materialno, moralno in družbeno ostro začrtano mejo:

»Aktivni oficirji so nas gledali nekako zviška in prišlo je celo tako daleč, da smo morali hočeš nočeš v ruski družbi prikrievati, da smo prišli kot prostovoljci iz avstro-ogrške vojske, in trditi, da smo 'nastojasči' (pravi) Srbi, ker bi nam bila vrata ruskih hiš sicer zaprta. Meni osebno in morda še komu drugemu je neki srbski aktivni oficir rekel, da smo prišli prostovoljci v Odeso samo zato, da bi udobno živeli, uživali svobodo in se sprehajali z odeskimi dekletimi. Samo mimogrede naj omenim tudi kričečo materialno diskriminacijo med aktivnimi srbskimi kraljevimi oficirji in prostovoljskimi oficirji v diviziji. V tem ko so prejemali aktivni od 600 rubljev plače navzgor – in ta 'navzgor' je bil precej visok – smo bili prostovoljci izenačeni neglede na čin in položaj: prejemali smo 125 rubljev mesečno (50 rubljev kot avstrijski vojni ujetniki in 2,5 rublja dnevno od ruske države). Višji aktivni oficirji so večkrat povabili v goste ruske

Tone Tomazin: Baraka zaščitnega bataljona – Baza 20 – skica

oficirje in jih bogato pogostili. In ko mi je blagajnik nekoč rekel, da dobim za en mesec samo 5 rubljev plače, ker je ostalo vračunano za menzo (prostovoljci res nismo obirali pišk, pač pa smo jih morali plačevati), je komandant polka Popović ukazal dežurnemu oficirju, naj me zapre, če ne sprejemem tistih pet rubljev.«

Ker prostovoljci niso bili najemniki, se nad tem niso preveč pritoževali. Toda kmalu so doživeli nekaj, kar jih je globoko pretreslo in razočaralo:

»Med nami je bil kapetan II. klase Vilko Marion, Hrvat po rodu in – pozneje – zaveden komunist. Nekemu svojemu prijatelju v ujetništvu je pisal o razmerah v diviziji in med drugim omenil, da ne bo prisegel kralju Petru, ker je prišel med prostovoljce, da bi se boril za Jugoslavijo, ne pa za Pašičevo veliko Srbijo. Njegovo pismo je prestrigel štab divizije in njen komandant polkovnik Stevan Hadžić (kasnejši general in vojni minister v Karadjevi Jugoslaviji) je v oficirski menzi v Odesi vpričo vseh oficirjev in s srbskimi psovskami iztrgal kapetanu Marionu epolete in ga ukazal zapreti, potem pa so ga ruske vojaške oblasti na priporočilo štaba srbske prostovoljske divizije izgnale v Sibirijo, kjer je pozneje leta 1920 na visokem položaju komandanta internacionalne divizije Rdeče armade v Irkutsku umrl za pegavico.«

Druga srbska 'prostovoljska' divizija je bila prav zaradi takih odnosov, kakršne nam je odkril Jože Župančič, ob podpori ruskih carskih oblasti že nasilno mobilizirana. Prostovoljce za drugo divizijo so izbirali tako, da so jim enostavno slekli avstrijske uniforme, potem pa jih pustili nage tako dolgo stati, dokler niso oblekli srbskih uniform. Prva divizija, v kateri je bilo tudi nekaj Jeseničanov (Anton Buh, Franc Gabrijel in morda še kdo), je na Dobrudži utrpela precej izgub. Po vrnitvi v Rusijo so jo razdelili na polke in bataljone ter jo namestili v krajih blizu Odesa, v katerih je prezimila.

»V diviziji se je začelo notranje vrenje, ki se je končalo z disidentstvom in z razpadom korpusa.« se spominja Jože Župančič. »Prostovoljci smo zahtevali med drugim enakopravnost s srbskimi oficirji, lepše ravnanje z vojaki, predvsem pa preimenovanje korpusa iz srbskega v jugoslovanski. S Krfa (tam je bila kraljeva srbska vlada) je prišel odgovor, da bi se dalo govoriti o vsem drugem, samo ne o preimenovanju korpusa. To je bil ponoven dokaz o popolnem nerazumevanju naših idealov in teženj, ki so nas pripeljale v srbsko prostovoljsko divizijo. Sicer je Nikola Pašić ob svojem obisku v Odesi

našim predstavnikom odkrito povedal, da srbski vladi ne gre za nekakšno Jugoslavijo, češ da tega tudi zavezniki ne bi dopustili, ampak zgolj za Veliko Srbijo. Takratni Jugoslovanski odbor v Londonu je bil jugoslovanski samo po imenu, svoji nalogi pa ni bil kos... To je pokazal med drugim obisk njegovega predstavnika Jambrišaka v Odesi. Ta odbor je ostal križem rok tudi tedaj, ko je nastalo disidentsko gibanje... V to gibanje so se vključili skoraj vsi oficirji prostovoljci in več tisoč vojakov.

Jugoslovanski odbor res ni imel in niti ni mogel imeti svoje hrbenice. Zato se je, kakor že vemo iz Masarykove »Svetovne revolucije«, moral ukloniti ostremu prigovoru Steeda in Setona-Watsona in najti skupno formulo z Italijani na kongresu zatiranih narodov od 9. do 12. aprila 1918 v Rimu, ki je bil po Masarykovo pomemben in koristen:

»... vsi zatirani narodi Avstro-Ogrske so se zedinili za skupno ravnanje proti svojemu zatiralcu in ravno tako so tudi Jugoslovani in Italijani še posebej sklenili prijateljstvo. S tem sporazumom so oslabili učinke londonskega pakta.«

Kakšno prijateljstvo je to bilo in kako ublažen je bil imperialistični londonski pakt, je pokazala že bližnja prihodnost.

Tudi odnos antantnih politikov do Jugoslovanskega odbora, ki je zavidal Masaryku za uspehe pri le-teh, si lahko pojasnimo z dogodki v Rusiji. Masarykovo hrbenico so tvorile češke legije, ki so se prav v času po praških slovesnostih maja 1918 s svojo organizirano vojaško silo in v glavnem prav po Masarykovi zaslugi, ki je bil od marca 1917 do aprila 1918 v Rusiji, čeprav sam tega ne priznava, postavile v službo kontrarevoluciji in postale opora armadi belega admirala Kolčaka in intervencionističnim vojskam antante, medtem ko je disidentstvo in razkroj Srbskega prostovoljskega korpusa po marcu 1917, po zmagi februarске revolucije v Rusiji, onemogočilo, da bi njegovi ostanki v letu 1918 mogli postati orodje protirevolucije zoper boljševiško oblast.

»Naslonjeni na ruski revolucionarni proletarij smo končno izstopili iz korpusa,« pripoveduje v že citiranih spominih Jože Zupančič. »Eden najodločnejših zagovornikov te naše odločitve je bil pokojni Milan Gorjup, ki so ga pozneje Čehi ustrelili, ko je prišel kot komunist s posebno nalogo v Čeljabinsk, kjer so ga prijeli. Ko ga je predsednik (češkega) vojaškega sodišča vprašal, ali bi svojo nalogo izpolnil, če ga ne bi bili prijeli, je pogumno odgovoril, da bi jo izpolnil, čeprav je vedel, kaj ga po takem odgovoru čaka.«

Po nemški zasedbi Ukrajine in umiku iz Kijeva je bataljon, v katerem sta bila Zupančič in Franc Gabrijel z Javornika, odpeljal od tam bankovce in zlato kijevske narodne banke v Moskvo:

»Z že pokojnim Francem Gabrijelom s Slovenskega Javornika sva izstopila iz bataljona in delala nekaj časa v štabu 4. boljševiške armade kot člana protivohunske službe. Ker pa se je takrat začela reorganizacija rdeče garde v Rdečo armado, sva dobila od načelnika odpustuici in odpotovala v Rostov na Donu. Kmalu pa so Nemci prodrli tudi v Rostov in odpotovala sva v Samaro. Spričo reorganizacije boljševiške vojske je razpadel tudi naš bataljon in posamezni njegovi oficirji so prišli na razne položaje v poznejši Rdeči armadi.«

Zupančičevi spomini so zapeljivo zanimivi, da bi se citiral iz njih. Usoda je nekatere premetavala sem in tja, tako da so od rdečih po sili razmer prehajali k belim ali pa so jih prisilili v to, potem pa, ko se jim je ponudila priložnost, zopet prišli k rdečim, kajti organizirana dejavnost vojnih ujetnikov na strani nove sovjetske oblasti se je začela v začetku leta

1918, ko se je sovjetska oblast bliskovito razširila po vsej Rusiji. Tako je bila 14. marca 1918 v Moskvi konferenca vojnih ujetnikov – internacionalistov. Mesec pozneje se je prav tam zbral kongres vojnih ujetnikov. Od 14. do 18. aprila 1918 je zborovalo nekaj sto delegatov, ki so zastopali 520.426 ujetnikov revolucionarnega razpoloženja.

Ta kongres je bil pomemben predvsem zato, ker so se na njem uveljavile ideje revolucionarnega internacionalizma in zaradi sklepov, ki so vsebovali tudi naslednji dve nalogi:

»1. Za vojne ujetnike je potrebno, da podprejo proletarsko revolucijo in se aktivno bojujejo za sovjetsko oblast.

2. Pripravljati je treba vojne ujetnike za dejavnost v domovini, da bodo avantgarda socialistične revolucije na zahodu.«

V Centralni komite Revolucionarne internacionalne socialistične organizacije inozemskih delavcev in kmetov je bil izvoljen Jože Srebrnič, že pred prvo svetovno vojno eden izmed vodilnih socialnih demokratov na Primorskem. Kasneje je bil komunistični poslanec v italijanskem parlamentu, nato konfiniranec. Padel je med

drugo vojno kot partizan, oz. izginil je v Soči na poti iz Brd v Cerkno. Proglašen je za narodnega heroja.

Prav tako so že marca 1918 pripravili v Moskvi posvetovanje socialistično usmerjenih Jugoslovancev. V začetku aprila je nastala v Rusiji jugoslovanska skupina mednarodne socialne demokracije in začela izdajati svoje glasilo »Revolucija«. Maja in junija 1918, torej v času, ki ga obravnavamo, pa se je v Moskvi iz te skupine izoblikovala Jugoslovanska komunistična skupina kot članica Federacije inozemskih komunističnih skupin pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije.

Jugoslovanska komunistična skupina je tiskala svoje glasilo »Vsemirneja revolucija« (Svetovna revolucija). Ob ustanovitvi 16. maja 1918 se je imenovala Jugoslovanska komunistična emigrantska partija, vendar se ime partija ni obdržalo. Dne 16. junija 1918 je sprejela statut, ki so ga lastnoročno podpisali ustanovitelji skupine, ki je po narodnosti združevala slovenske, hrvaške, srbske in bolgarske pripadnike južnoslovanskih narodov. Med slovenskimi ustanovitelji so podpisani Jože Sre-

Tone Tomazin: Stražarska baraka – Baza 20 – skica

»Dolenjski toplar«

8. VIII. 79.

Tone Tomazin: »Dolenjski toplar« – skica

Tomazin

TOMAŽ ISKRA

Domovina

tema, kakor v rogu
nikjer nikogar
čuje se le odmev korakov
mojih ...

nekje v daljavi
zapiska lokomotiva
otožno
nekje v daljavi
je moja domovina

tuj jezik
tuji ljudje
tujec med tujci
čuden nebesni svod
peščene poljane ...
rad bi že videl
naš potok za vasjo
in zeleno travo ob poti
nekje v daljavi
je moja domovina

Kairo – Gize 1976

Ljudska balada

Ob uri duhov

»Prijatelji meni takole se zdi:
veliki plašljivci ste vi!
A jaz strahopetec tako vam še nisem;
nikdar pred duhovi se v noči ne tresem!

Kaj neki bi bal se,
saj bil sem vojak?
In še sem pogumen
in čvrst korenjak!

Sto dvajset goldinarjev
tu vam zastavim,
da tole dosežem,
kar tukaj vam pravim.

Čez dobršno uro iz zvonika vasi
naznanjalo se vam bod' polnoči.
Vi tukaj prijatelji bo'te ostali,
veseli pri kapljici rujne bokali.

A jaz na grobišče odpravim se sam:
dokaz, da junaštva vam svojega dam.
In nož, ki ga vidite tukaj ob meni,
v veliki križ bom zabodel lesen!

Prijatelje groza za hip spreleti,
a kmalu iz grl se slednjih glasi:
»Ce tole izvršiš, naj bude ti sláva.
O Drejec, že dobro, sprejeta je stava!«

In vina na mizo bokal,
med glasne tovariše roma svetäl.
Naš Drejec pa hlastno toči ga in pije
in mnogo pogumnosti v srce si lije.

Ko pa ura polnočna bliža se:
vroč pogumno jo máha ven v mesečno noč.
V razgredo mu lice je sapa pihljala,
dopetna mu suknja v zraku vihrala.

Odprta grobišča želézne so duri:
še korak
in pri priči,
železo preostro v les križa zapiči.

Razburjen v odhod se obrne sedaj,
a nekaj za sukno ga vleče nazaj!
Krikne. Obstane. Zavpiši se zgrudi
in več se ne gane.

V gostilni prijateljev roj
pa hromi in čaka še uro, še dve in še tri:
»Kaj neki je z Drejecem?«,
tako povprašuje idejo gledat, ko zora
pripluje.

Pod križem tam mrtev leži razprostrt:
še bere se groza z obraznih mu črt.
Zaboden je nož v križu lesenem,
zabodena suknja ob križu obémem!

Zapisano po pripovedovanju Marije Dolžan (1889–1977) iz Zabreznice 29. 1. 1967.

brnič, Drago Godina in Milan Godina. Med ustanovitelji so tudi imena pozneje znanih hrvatskih, srbskih in črnogorskih komunistov: Vladimir Čopić, Ivan Matuzović, Nikola Kovačević, dr. Vukašin Marković in drugi.

To je samo nekaj drobcev iz preobrazbe, ki so jo doživljali bivši avstro-ogrski ujetniki, med njimi tudi Slovenci in drugi pripadniki južnoslovanskih narodov. Ta preobrazba seveda ni šla v račun Jugoslovanskemu odboru, ki se pri antanti ni mogel nasloniti na podobne »uspehe«, kakor Masaryk in njegov češki Narodni svet, čigar ugled je pri imperialističnih antantnih krogih po maju 1918 še bolj narasel, saj so češki legionarji strmoglavili v Sibiriji in na tej strani Urala do Volge sovjetsko oblast. Seveda so tej češki kontrarevolucionarni akciji botrovala antantne imperialistične države, saj je skušal francoski general Janin v Sibiriji iz (čeških, pa tudi jugoslovanskih, le da se mu pri jugoslovanskih ni posrečilo) prostovoljskih odredov postaviti na noge udarno silo proti prodiranju boljševikov na vzhod. In prav tako se je za dobro oboroženo češko legijo stisnila tudi ruska kontrarevolucija in

začela pod belim admiralom Kolčakom snovati svojo »narodno« vojsko, ki naj bi se borila proti Rdeči armadi in sovjetski oblasti nasploh.

Sicer pa je bil francoski general Pierre Maurice Janin generalisim vseh čeških legij:

»Ker je naša (češka) armada v Rusiji postala del armade v Franciji, je bil njen vrhovni vojaški poveljnik francoski generalisim in ta je potem imenoval generala Janina za generalisima vseh naših legij,« piše o tem tudi Masaryk sam. »Kakor sem razložil, je bil general Janin z vojaško misijo v Rusiji; spoznal je Rusijo in se seznanil z ruskimi vojaškimi razmerami; že v Rusiji je spoznal tudi našo (češko) vojsko. V začetku 1918 je vodil za (češki Masarykov) Narodni svet nabore v francoskih ujetniških taboriščih, kamor so dospeli naši ujeti vojaki iz Srbije preko Italije. Na svoji poti v Sibirijo se je ustavil pri meni v Washingtonu in tako sva se mogla dobro sporazumeti o eventuelnih nalogah naše armade v Sibiriji...«

(se nadaljuje)

Danes bom

prižgal svečo

danes bom prižgal svečo
za vse tiste
ki jih nisem srečal

danes se bom pogovarjal
s štirimi stenami
z vsem
o vsem
dokler se zarja ne prikaže

NENAVADNI SREČANJI Z BEŽEČIMI NEMCI

Devetega maja 1945, ko so enote komande mesta Bled osvobodile ta turistični kraj, so še ves dan trajali ogorčeni boji na jugovzhodnih pobočjih naselja Dobe in Betina tik nad Savo Dolinko v smeri proti Lescam. Sovražno topništvo, razporejeno po golf igrišču na nasprotnem bregu, je neprestano obstreljevalo partizanske položaje ter povzročilo precej škode na hišah in lisičji farmi ob robu gozda tostran reke. Bil je to zadnji obupni poizkus poraženih nacistov, zavarovati progno, po kateri so se noč in da valili težki transporti, namenjeni v Avstrijo.

Ker je bilo naših borcev premalo – redne enote jugoslovanske armade še niso prodrle – ni bilo mogoče zajeti množice bežečega vojaštva in zapleniti velikih količin opreme in orožja, natovorjenega na transportih. Vse je bilo odvisno od naključja, predvsem pa od iznajdljivosti partizanov. Nič nenavadnega ni bilo v tistih dneh zmešnjave in negotovosti, če so se srečali z oboroženimi Nemci, pa ni padel niti en strel. Kljub razsulu, ki je bil slehernemu vojaku jasen, so se zlasti oficirji obnašali na moč samozavestno, kot bi šlo za običajni frontni umik, ne pa za popolni poraz. V takih okoliščinah je morala tudi partizanska komanda mesta Bleda hitro in previdno ukrepati, če je hotela preprečiti umik čimvečjemu številu sovražnega vojaštva.

Dopoldne, ko je prejel obvestilo o prispelem transportu na železniško postajo Lesce, je komandant mesta Niko Fabjan s tremi oboroženimi spremljevalci v zaplenjenem avtomobilu pohitel proti Lescam. Previdno so zapeljali vozilo za bližnjo hišo, komandant pa je sam stopil na peron. Na progi je zagledal oklopni vlak, za njim in na vzporednih tirih pa nabito polne kompozicije vojaštva in opreme. Ni mu bilo lahko ob pogledu na vrvež, ki ga je obdajal z vseh strani, medtem ko ni bilo v bližini niti enega oboroženega oddelka njegove enote.

Kot bi se podal v levji brlog. Tvegati je. Zahteval bo od poveljnika transporta brezpogojno vdajo. Nekaj si že izmislil, da ga bo prisilil.

Ob lokomotivi oklopnega vlaka se je nervozno prestopal zajeten general v družbi svojih pribočnikov. Zlati naši na njegovi uniformi in ukazujoče kretnje so dali slutiti, da bo bržkone prav z njim treba stopiti v stik, je sklepal Fabjan. Bil je že tako blizu, da je slišal njegova povelja, ki pa jih ni razumel. Videz je kazal, da govore o umiku proti Jesenicam. Okrog generala zbrani oficirji so se ozirali v to smer, nihče pa ni opazil partizana, ki je v trenutku stopil mednje. Na mah so se odmaknili od generala, kot bi hoteli napraviti prostor čudnemu prišlecu, presenečeni in radovedni hkrati.

Fabjan je čutil na sebi kot nož ostre poglede, vendar je odločno stal pred generalom. Njune oči so se za hip srečale. Presenečeni nacist je zlobno priprl trepalnice in nemo čakal. Samozavestno se je podbočil in izzivalno pozibaval na prstih, razkoračen, kot bi to počenjal iz dolgočasje.

»V imenu partizanske vojske zahtevam, da brezpogojno odložite vse orožje in opremo,« je v slabi nemščini zapovedal komandant Fabjan. »Partizanska vojska vas je obkolila...« je lagal in pokazal, kje naj bi bile partizanske enote. »Nemčija je kapitulirala!« je hotel pričrkljivo podpreti svoj ultimatum. Toda general ni bil naiven. Čeprav je slabo razumel Fabjanovo nemščino, je slutil, da mu nekaj preti.

Na peronu se je začelo zbirati vedno več oficirjev in vojakov, ki so poskakali iz vagonov in se nevarno približevali. Mnogi črnopolti, širokolični Cerkezi so kot krvoločne zveri prežali, vsak hip pripravljeni zgrabiti osamelega partizana. Fabjan se je z vsako sekundo močneje zavedal skrajno neprijetnega položaja. Ni mu preostalo drugega, kot da se vda v usodo in čaka razplet. Moral bo tvegati. General je trdovratno molčal, kot bi razmišljal in sekunde so se vlekle v neskončnost. Generalov obraz je dobival vse bolj škrlatno barvo in njegovi strupeni pogledi so švigali okrog. Pogumen ob prisotnosti svoje drhali je nenadoma zakoračil naprej, odsekano zaklel in sunkovito zgrabil titovko z zvezdo na Fabjanovi glavi. V histeričnem krču je kapo zmečkal in jo treščil na tla.

Med vojaštvom je završalo kot bi udarila bomba. »Bravo, bravo!« so maščevalno vzkliknili zmedeni oficirji svojemu generalu ob njegovem nepričakovanem odločnem ukrepu.

Že v naslednjem trenutku pa so še bolj presenečeni obstali kot pribiti in se neumno ozirali okrog sebe. V delčku sekunde, kolikor je njihova odrevenelost trajala, je Fabjana zmanjkalo za bližnjim vogalom postajnega poslopja. Niti sam ni vedel, kako mu je uspelo. Nemci so bili bolj začudeni kot on, saj nihče ni pričakoval take prisebnosti in poguma. To mu je rešilo življenje. Minuto pozneje se je že varno

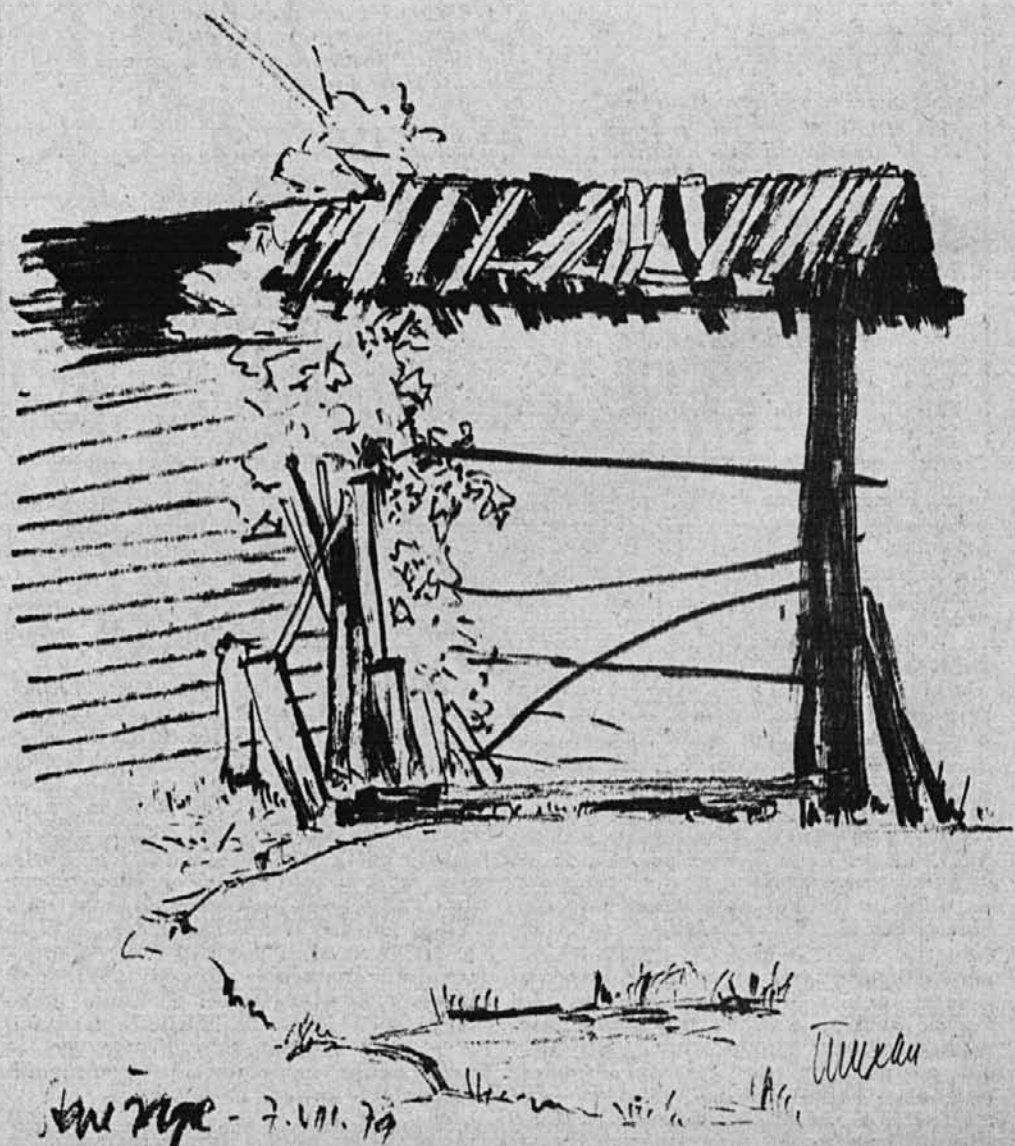
oddaljil s svojimi spremljevalci v drvečem avtomobilu. Takoj je ukazal enotam vzdolž proge naj s položajem pri Žirovnici s topovi onemogočijo prevoz transporta.

Nekaj ur pozneje so se v težko poškodovani kompoziciji Nemci sicer prebili do Jesenic, vendar so jih naše teritorialne enote razorožile; vse, razen oficirjev. Še istega dne pa so tudi oficirji doživeli novo, neprijetno srečanje s partizani.

Domačina Ivan Zupan-Nestor in Lado Kersnik, prvoborca, oba obveščevalna oficirja pri okrožnem poverjeništvu OZNE, sta tega dne od svojega načelstva v osvojenem Bledu dobila posebno nalogo. Spričo nejasnosti položaja v Gornjesavski dolini sta morala ugotoviti razvoj dogodkov na relaciji Lesce–Jesenice–Trbiž (na italijanski strani). Vedela sta, da se prav v tem času pomikajo po progi nemški transporti in da naše regularne enote prodirajo skozi soško dolino proti Vršču. Sedla sta v zaplenjeni gestapovski avto in se s šoferjem Zdravkom Rusom odpeljala po glavni cesti proti Jesenicam in dalje do Bele peči v Italijo.

Na poti niso naleteli na posebne ovire. V Belo peč so pripeljali brez večjih težav. Tu in tam so prehitevali posamezne skupine razoroženih nemških vojakov, ki pa naveličani in utrujeni res niso kazali borbenege videza. V Gornjesavskih naseljih so že plapolale naše zastave in posamezni oboroženi zaščitniki in terenci so veselo pozdravljali obveščevalce v avtomobilu. Čeprav bi si radi privoščili trenutek počitka in se pridružili slavu pravkar izbojevane svobode, pa so morali hiteti, da čimprej opravijo svojo nalogo.

Potem, ko so dobili podatke na italijanski strani, so se zgodaj popoldne vrnili na Jesenice. Gneča na postaji je pritegnila njihovo pozornost in ustavili so, da bi

Tone Tomazin: Stara žaga – ostanek kozolca – skica

(ODLOMEK IZ IGRE ALI RECIMO:
ZAPIS S PREDSTAVE,
KI JE NIKOLI NI BILO)

videli, kaj je. Ves postajni prostor je bil nabito poln vojaštva. Značilen prizor razpuščenega vojaškega tabora. V blatnih in strganih zelenih uniformah so razoroženi vojaki utrujeno postopali po peronu in ob progi. Nekateri so dremali, zleknjeni na svojih plaščih, s culami in nahrbtniki pod glavami, ali pa s praznimi pogledi strmeli v nebo. Čutiti je bilo kiselkast vojn po znoju in umazaniji. Na neobritih obrazih ni bilo niti sledu odločnosti in ponosa, ki bi dokazoval, da so ti ljudje pred kratkim predstavljali najbolj organizirano vojaško silo na svetu. Tu in tam so polglasno kramljali, brez volje, kot ljudje, ki še nikdar nikomur niso storili nič žalega in bi zaslužili bolj sočutje kot prezir.

Na drugi strani perona pred postajnimi uradi, ločeni od vojakov, so okrog generala, verjetno našega znanca iz Lesc, stali oficirji. Vsi so bili oboroženi s pištolami in oprtani z vojaškimi torbicami ter daljnogledi. Razburjeno so razpravljali o svoji usodi, ne da bi jim bilo mar za vojake. Videti so bili kot izgubljena odprava v džungli, ki ne pozna izhoda.

Nestor in Lado sta nekaj trenutkov opazovala izza vogala in premišljevala, kaj bi bilo najpametneje ukreniti. Nikakor jima ni šlo v račun, da so oficirji ostali oboroženi. Verjetno zaradi prizanesljivosti terencev ali pa prešibkih zaščitnih enot.

»Te švabske elite pa res ne moremo pustiti, da bi jo popihala z orožjem,« je sklenil Lado. Nestor je bil takoj za to. Na peronu se je medtem kot naročen znašel neki železničar. Nestor ga je poklical in mu naročil: »Pojdi k tistim oficirjem in jim povej, da ukazujemo, naj v petih minutah odložijo vse orožje in vojaško opremo na kup!« Preplašeni možakar je okleval, nerodno popravljal kapo, zapenjal in odpenjal gumbe na zamaščeni bluzi, slednjic pa le privolil, da bo pretolmačil ukaz. Negotovo se je približal oficirjem, ki so medtem že opazili oba partizana z naperjenima brzostrelkama. Po kratkem prerekanju so oficirji napotili železničarja nazaj k obveščevalcema. Prizadeto in užaljeno so si med seboj nekaj dopovedovali in od strani pogledovali na partizana.

»Gospodje oficirji so rekli, da bodo zadržali svoje orožje,« je nerodno jecljal tolmač. »Pravijo, da bi partizani že lahko vedeli, da imajo častniki po mednarodnih vojnih pravih pravico, zadržati osebno orožje...«

Scena med partizanoma in oficirji je vzbudila zanimanje dotlej ravnodušnih vojakov, ki so poležavali v bližini. Nekateri so vstali in radovedno strmeli v partizana in gručo oficirjev, loveč vsako besedo. V njihovih pogledih ni bilo sovražnosti, zdelo se je, kot bi privoščili svojim nadrejenim, da sta jih partizana dobila v precep.

Nestor in Lado se seveda nista dala pregovoriti. Ponovno sta naročila železničarju, naj gospodom oficirjem pove njuno odločno zahtevo. Ne smejo se sklicevati na mednarodno pravo, saj ga nemška vojska ni niti spoštovala niti upoštevala. »Sicer pa nimamo časa za dolge pogovore,« je vzrotil Lado. »Če se oficirji ne bodo takoj pokorili ukazu, jim bomo vzeli orožje s silo. Postaja je obkoljena.« Seveda ni bilo v bližini nobene partizana, razen šoferja Zdravka, ki je sedel v avtomobilu in nestrpno čakal svoja tovariša.

Ko so Nemci uvideli, da upornima partizanoma ne bodo kos, so nejevoljno začeli odpenjati svoje pasove in jezno odmetavati orožje in daljnogleda na kup. Oba partizana sta budno pazila, da ne bi kdo kaj utajil ali napravil sumljivega giba.

Vojaki, ki so molče opazovali nenavadno razoroževanje svojih oficirjev, so nenadoma oživeli. Zaslišal se je glasen smeh in plaskanje kot izraz odobravanja. Obveščevalca sta, ne da bi posvečala kaj dosti pozornosti enim ali drugim, mirno pobrala svoj plen in ga skozi špalir nemških vojakov hladnokrvno odnesla v avto.

Vsebinsko je približno taka:

Izkaže se, da je R. in J. v resnici znana igra Romeo in Julija, ki jo skušajo izvajati na moderen način, mogoče kot pantonimo. Vendar se normalna predstava sploh ne začne. Na oder pride nekaj igralcev, ki se obnašajo, ko da so pod vplivom »višjih sil«, t.j. nekakšnih marsovcev. Na ušesih imajo slušalke in se sprenevedajo, ko da dobivajo navodila »od zgoraj«. Glavni med njimi je NN, — znan igralec, na hrbtu ima izpisano svoje pravo (civilno) ime. Ta začne šikanirati občinstvo, izvaja razne psihotehnične poskuse z nami, nas strahuje, predvaja po zvočniku naše misli in podobno. Sploh je vsa igra pisana z našega stališča, t.j. s stališča občinstva, množice; ne pa, kot je pri političnih dramah v navadi, da bi avtor obravnaval stvari s stališča tistih, ki zgodovino vodijo in usmerjajo.

Romeo in Julija medtem še vedno izvajata svojo igro v ozadju, nemo. Občinstvo ne ve, pri čem je, morda je šokirano, tisti, ki imajo bolj trdne živce, se kajpak zabavajo: in tako mnogi hočeš nočeš na svoj način sodelujejo. Tako je, odrska iluzija grobo razbita in na višji ravni spet vzpostavljena. To je v pričujočem odlomku mogoče dovolj razvidno.

MOŽAKAR: (iz občinstva): Zakaj nas? Zakaj ste izbrali prav nas? Zakaj za vruga ne moremo v miru gledati Romea in Julije?

NN: Vam je žal? Konec koncev vas ne razumem. Konec koncev vam ne bi smelo biti žal. Imate priložnost... edinstveno priložnost...

MOŽAKAR: Briga me vaša priložnost! Mi smo plačali, razumete, pri blagajni smo plačali Romea in Julijo. Razumete? Postavite se v mojo kožo, tovariš NN! Kot vidite, vem kdo ste.

NN (se dela užaljenega): Kaj pa tisto prejle, ko ste rekli, da vas ne smem klicati tovariš?

MOŽAKAR: Ni važno, premislil sem se. Tako nas vendar ne morete goljufati, tovariš NN. Ni važno, komu služite. Kdo bo plačal, razumeš, zaboga, kdo bo plačal za to, da je potem tule takšno sranje z anketiranjem občinstva! In da se ti vtikujejo v najintimnejše koticke, zaboga! In vi ste tu absolutno sokrivi, NN, vi ste tisti, ki bo odgovarjal, če počti; pa' ne bi dvakrat rekel, da bo počilo.

NN: Kaj res?

MOŽAKAR: Govorim vam v imenu igralcev, ampak, mahnil vas bom v svojem imenu. (Se povzpne na oder in se grozeče bliža NN-u. Ta zmiguje z rameni in ironično kaže čez rame proti ozadju, kjer se še vedno z velikimi gestami vendar nemo snubita Romeo in Julija. Zdi se, da se NN sploh ni ustrašil Možakarja: gre mu nasproti. Zdaj pa smo priče nekakšne optične prevare: ko pride Možakar do mesta, kjer je stal NN, tega ni več tam — znašel se je za NN-ovim hrbtom! Možakar je ves zmeden in zafrustriran na sredi odra, NN pa medtem elegantno korači k rampi in se drži

nekako tako, kot estradni čarovnik, ki je pravkar izvedel mojstrski trik.

NN (v nekakšnem veselem transu, ko da je pravkar dobil novo navodilo od zgoraj): Cenjeno občinstvo. Res je, plačali ste. Za tole. (Vljudno zamahne proti ozadju.) Za dodatno razvedrilo so poskrbele... so poskrbele višje sile. Kdor bi to izrecno želel, lahko potem stopi k blagajni in pusti tam prostovoljni prispevek. Pa ni potrebno. Med nami: ni potrebno. To vam lahko zagotovim v imenu... (se »ugrizne v jezik«)

M-da, prav. (Spet zamahne proti Romeu in Juliji.) Kaj nista fletkana? Tudi njim se zdi kar prijetno, pa čeprav od zgoraj ne morejo ustrezno spremljati, ker tehnika nekaj ne klapa. Sicer pa, oni lahko ta hip gledajo pravega Romea in Julijo tam v Veroni, petnajsto stoletje. Fantastika? Ja, ja, zdaj je čas fantastike. Fantastika in romantika, kako gre to kaj skupaj, kaj pravite? Prejle, ko smo se pričkali o socialni pa o družinski sestavi pa o spolnih odnosih in tako naprej, ste nekaj zamudili, če se ne motim. Tiste lepe verze na začetku dejanja, nekoč sem jih sam imel čas recitirati: to vam povem tako privatno, kot NN. (Predvaja nepričakovano smešno, kot otrok, ki bi se hotel spakovati)

Zdaj stara slana Smrt bolna leži,
Ljubezen nova dedščino prevzema.

Zdaj Romeo je ljubljen, ljubi sam,
oba v pogledov čare sta ujeta...

MOŽAKAR (ki se je medtem pofuljeno umikal z odra, zdaj spet pobesni): Nehajte! Slišite, vi, nehajte! Vi skrunite poezijo, skrunite jo, vi, vi... vi... marsovski kolaboracionist! Zadržal bi vas, pa si ne bom mazal rok z vami. Kaj boste govorili o ljubezni, vi lutka, vi marioneta, oni zgoraj za vrvcu potegujejo, tako, vi pa se takole premikate po odru, v kreaturo!

NN (grenko, ves zamišljen) Ja, Ja. Prav imate. (Nekaj časa stoji na odru ves odsoten, nenadoma pa se zdrami: kakor da je dobil nov impulz od zgoraj.) Ja, Ja. Prav imate. Samo nekaj bi vam rad še povedal. Oprostite! (Pomaga Možakarju, ki se nerodno spravlja po stopnicah z odra. Sprememba je osupljiva: ne le nas, tudi Možakarja je NN v hipu zmedel in tudi očaral s svojim prisrčnim, blagim, finim, zaupljivim nastopom...) Sicer pa je to, kar se dogaja na odru, v vsakem primeru le potegavščina? O tem smo si menda na jasnem? (Možakarju) Kar tamle sedite, ja, če vam je prav...

Veste, kaj bi si jaz mislil o izvenzemeljskih civilizacijah, o vplivu zelenih možičkov in tako naprej še pred dobrim tednom? Kaj pravite? Poglejmo, to je bilo, to je bilo v — (imenuje dan v tednu), torej ne včeraj, ampak prejšnji teden. Tule zadaj na hodniku; na desno od odra. (Žaromet posveti tja, NN je zdaj na dveh mestih hkrati, tu, kjer je bil pravkar in še za

odrom. Oder ni posebno močno razsvetljen, zato si mislimo, da so nas pač potegnili. Optične prevare in te reči. Sploh pa dose-danji NN bolj in bolj blede, NN tam zadaj pa je očitno iz mesa in krvi, ves živahen in govoreč. Podobno preobrazbo doživi Romeo, medtem ko »balkonski prizor« potone v temo.)

ROMEO: Ta presneta štromarska zalega. Spet sem se spotaknil. Ti, veš kaj...

NN: Kaj pa spet bezljaš kot kakšen mlad teliček. Malo joga ti ne bi škodilo.

ROMEO: Ti, veš kaj. Menda so nekaj skuhal. Nepredvidene spremembe v reper-toarju. In to, seveda, kar čez noč.

NN: Saj poznaš mojo devizo. Mi smo tu izvajalci, kajne. Naj mi le dajo dovolj časa, da se lahko naučim vloge, vse drugo se mi fučka.

ROMEO: Saj to je tisto. Danes teden bo generalka.

NN: Kaj je to spet, za vruga? O čem pa govoriš? Če smo profesionalci, smo profesionalci! Tega vsaj do danes... Sicer pa, kaj me briga.

ROMEO: Slišal sem, da boš tudi ti zraven.

NN: Jaz? A jaz, zraven?

ROMEO: To bo tak eksperiment, če že hočeš vedeti. Improvizacija. Stvar se suče okrog tistih, kako se jim že reče? UFO? NLP? O enelpejih, ja, prav si slišal. Ufo, Enelpe.

NN: Kdo za vruga pa je to napisal? Pa ja ne XY? (Ime znanega režiserja avantgardnih dram.)

ROMEO: Ne, ne. Neki zakotni avtor. Kaj vem po kakšnih zvezah je prišlo to noter. Mogoče je edino to, da je nekoga tu zgrabila nora strast do zajebancije.

NN: Veš še kaj več? En El Pe, kako je to mišljeno, boju En El Pe leteli tu na oder ali pa se vse skupaj dogaja notri v raketi?

ROMEO: Slišal sem, da bo vse to nekako povezano s spiritizmom. Pardon, s para-psi-hologijo. V neposredni telepatski zvezi bomo, ljubček, z onimi zgoraj. In potem si lahko misliš, da bo publika globoko prevzeta.

NN: Ti, to me pa na nekaj spominja. Kakšen naslov pa ima tista reč?

ROMEO: Ne morem se prav spomniti. Nekaj konfuznega, nekaj, kar sploh ne spada k stvari. Menda bojo kot vložke uporabili to, kar zdaj študiramo, Romea in Julija. Ampak podnaslova se pa spominjam: »Igra za nas in z nami«, veš, kakor tista radijska oddaja. Si predstavljaš, kaj to pomeni? Igrali se bojo z njimi, se pravi z občinstvom, vlekli jih bojo. In to jim povejo tako čisto naravnost v obraz! Pisalo bo na plakatih! Kaj vlekli: V bistvu gre za malce zakrinkan teror. Teror nad občinstvom, se pravi teror nad množico, da se vidi, če so kaj pri volji za odpor. Če bi se bilo treba kdaj kakšnim podobnim poskusom upreti. Če bi kdor prišel, kdo od zunaj razumeš. To bi bil nekakšen poskus, ali se da z našimi ljudmi takole manipulirati: če se sploh pustijo.

(Pok. Znajdemo se v temi. Pravi pravcati kratki stik. Po vsem, kar smo v zadnjih minutah doživeli, se zdaj sproži v nas nekakšna nora veselost. Klici v temi, ki to komentirajo. Seveda nihče ne upa reči na glas, da so »oni zgoraj« nalašč na grob način pretrgali NN-ov sprehod v preteklost, ker jim je šla na živce Romeova prevelika odkritosrčnost. To so seveda le

domneve. Dejstvo je, da se ljudstvo le počasi pomirja. Nek glas izza odra, ki priča o sijajnem razpoloženju govorca, izreka nekaj pomirjevalnih stavkov, ki menda sploh niso namenjeni nam: »Izvrstno! Tako se to dela!« Ali kaj podobnega.

Klici in tekanje po odru. Zdaj se oder spet razsvetli: prizor »desno zadaj«, se pravi prizor iz preteklosti se je razpuhtel v nič, spet je v ospredju NN, zadaj pa se Romeo spet nemo in obredno globelka z Julijo. Mogoče je tu tudi Ostareli klovn: njegovi gibi izražajo globoko zgražanje nad vsem tem cirkusom.)

NN: To je bilo torej prejšnji (pove dan v tednu) dopoldne. Ja. Kratek izsek iz preteklosti. (Séde v naslanjač in nervozno bobna s prsti po kolenu: kaže, da si ni na jasnem, kaj se zdaj pričakuje od njega. Telepatski stik s »tistimi zgoraj« pa vsekakor ni čisto pretrgan, lahko bi se reklo, da je le malce oslabiljen, postal je nekam medel. Navodila, če sploh so, niso več dovolj konkretna. On sam je povzročil nepredviden zaplet – in kaj bo zdaj? Kaže, da se od njega pričakuje »precejšnja mera samoiniciativnosti«: to izreče tudi na glas, za tiste ned nami, ki ne morejo prav slediti, na videz brez vsake zveze.) – Precejšnja mera samoiniciativnosti! Tako, ja.

Videli ste, da se lahko preteklost vsak hip obudi. Kajpak, s primernimi tehničnimi prijemi. To je pač gledališče, teater, ali pa znanstvena fantastika, kakor se vzame... Dejansko, če že hočete slišati mojo misel: nič ni za vse večne čase pokopano! Vse lahko spet privlečemo na dan! Kdor tega spoznanja ne prenese, naj si misli, kar si hoče. Naj si kar misli, da je vse to le gledališče, teater, teater, teater! Odrska potegavščina, variete! Če smo že pri tem, vrtljivi oder je izvrstna prisposoda. Ti sediš v parterju, oder se zavrti in ti prideš v stik s poljubnim časom, poljubnim prostorom. Tole tu seveda ni vrtljivi oder; tole smo naredili tako, da... No, tehničnih podrobnosti vam zdajle ne bi razlagal.

Takšne sva jih klatila midva z --om (ime igralca v vlogi Romea), še prejšnji teden! Na čase ima človek bujno domišljijo, posebno mi igralci. Razumeti me moraš (tu se obrača kot govornik naravnost na posameznika iz množice) razumeti me moraš, stalno ta napetost, stalno ta naglica, pa razne težave, pa medsebojni odnosi v ansamblu, pa to pa ono, težave na vseh ravneh, politika... No ja. Človeku se pač malo zbledi, vidi, česar ni, sliši prisluge. Glejmo rajši tole, da se nam duša spočije. Pa so imeli tudi ti svoje težave, tudi v Veroni so jih imeli, ampak to je vendar drugače, to je vendar kot bi skozi stekleno steno gledal v akvarij, notri so razne eksotične ribice, in bi temu rekel: Poglej življenje: Poglej, kako se borijo za obstanek: Boj, večni boj! Ampak ti vzkliki so sama ljuba afektacija, sama poza, razumeš, skozi stekleno steno ne pride noben glas. Glejmo, glejmo...

(Kaj je tako pritegnilo NN-ovo pozornost? Romeo in Julija sta ta hip vstala izza nekega zidu. Nekaj minut sta bila tam skoraj čisto skrita občinstvu. Zdaj sta razmršena in nekam sumljivo zasopla. Še vedno molčita, vendar se je z njima zgodila čudna sprememba: resnična sta postala. Ne da bi bila zdaj toliko bolj osvetljena, njuna igra ju dela resnična. Ne obnašata se več kot heroična ljubimca, ampak kot jutrišnja mož in žena. Tudi je tisto nekaj zbrisalo ves patricijski lesk, to sta zdaj fant in punca iz preprostega ljudstva. Njuna igra, da se tako izrazimo, »stopi v dvorano«, pa čeprav sta dejansko stopila samo za nekaj korakov proti rampi.

Zdaj poklekmeta pred nekaj, česar prej nismo znali identificirati, zdaj pa vidimo, da je to nekakšno znamenje, morda kipec

nekega pogansko-krščanskega svetnika: brzkone bosta zdaj požebala molitev za bodoči zarod, ki je ta hip mogoče že na poti? Potem čisto nepričakovano in prvič na glas spregovorita nekaj besed. Začuda jasno in razločno: njun glas pride v dvorano med nas. Besed sicer ne razume-mo, to mora biti kak star italijanski dialekt. Kakor bi spregovorila dva, »ki sta eno telo«. Jasno, kakor dva, ki sta sama med sabo. Prav zato imajo nekaterniki med nami, zlasti tisti, ki so bolj nagnjeni k mistiki, čuden občutek: za hip se jim zazdi, da je vse to mogoče zares.)

(Zdaj gresta proti nam. Kaj se bo zgodilo? Bosta stopila v dvorano? To bi pomenilo, da smo dejansko tu in danes; vse skupaj je tako, kot če barska plesalka, potem, ko konča svojo točko, prisede k omizju. Vendar je tu vse skupaj le malce bolj zapleteno. Kako bo reagiral NN, kaj bojo rekli »tisti zgoraj«, ki vlečejo za vrvice? In mi, se nam je zmešalo?

NN se ne zgane. Sicer pa, je NN sploh v tem prostoru, kjer se je čas pomaknil za stoletja nazaj? Mogoče je bil ta premik mogoč le v območju svetlobne lise, ki se premika z ljubimcem iz Verone? Torej kaj, bosta stopila dol med nas, v sedemdeseta – osemdeseta! – leta?

Spet pa se pokaže, da oni zgoraj mislijo na vse. Spet si pomagajo na grob, pa tako učinkovit način: votel pok, žarnice raznese, dvorano in oder spet preplavi tema. V ozadju pa znani glas spet ugotavlja: »Izvrstno, izvrstno!«

Že zdaj vemo, kaj bo: luči se bojo spet prižgale in spet bomo postavljeni v prejšnjo situacijo. Kulise v ozadju bojo ostale kot beden anahronizem, konfrontacija z NN-om bo naša edina resničnost. Ljubimca iz Verone bosta izginila, se pravi, ta ali oni pozorni gledalec ju bo morda opazil, ko bosta med odmorom, oblečena kot eden od nas, prišla v parter.)

NN (ko se luč dejansko prižge, je že ves svež in pripravljen na svojem mestu): Tako, tako. Na to smo čakali! Kar gorite, lučke, gorite. Kajne, je fletno goriti? Pa ja ne boste spet na vsem lepem pf-pf, popokale? Porednice! (Zdaj se šele obrne k nam) Takole je, dragi moji. Ostali smo sami. Takole sta nas renesančnika – kako že? – baročnika zapustila. (Z roko nad očmi gleda v globino dvorane) Romeo! Julija! Sta se skrila? (Nam, zaupno) Kakor Adam in Eva pred bogcem v raju. (Zdaj pa spet otrpne in govori kot kak mesečnik, sam zase, off) Rečeno mi je, naj jih malce razvedrim. (Signal od zgoraj ga opomni)

Nam je kaj žal, da smo tukaj? Ja, nič. Romeo in Julija sta šla pa-pá, s tem se bo treba sprijazniti. Čim prej, tem bolje! Nam samim v prid! Kaj pa bi zdajle lahko počeli, lepo vas prosim, le kaj bi ob tej pozni uri doma ali kje drugje? Zdajle je... zdajle je... (Pogleda na uro in pove realni čas). Takole v temi bi ležali, prejkone budni, mučilo bi nas sto stvari, mučilo bi nas naše lastno zavoženo življenje, grizel bi nas naš lastni neuresničeni jaz. Takole, kar zvilo bi nas.

GLAS IZ OBČINSTVA (nekdo, ki ni čisto pri pravi, zapoje) Miii, oj miii!

REŽISER (ki je doslej skromno stal ob NN-u, se zdrami) Tri, štiri... (Malce dilatantsko zadirigira.)

GLAS: Miii! Oj, miii!

NN: Ja, ti, Ti, ljubček. Si že kdaj pomislil, da nosiš ta hip v sebi kal strašne-strašne bolezni? Nič ne pomaga, če se potem gremo otročka in se damo spat, kajne, nič ne pomaga. Ampak lepo vas prosim, kaj ni takšne predstava najbolje zdravilo za neprijetne samotne misli?

Tu smo, kako se že temu reče, v javnosti... na prepihu...

PRIPIS H KOKOTOVEMU KAMNU MOLKA

V naši liriki ne manjka mračne trpnosti, žalostnih pogledov in sploh elegične vasezaprtosti. Velik del slovenske zgodovine je pač zgodba o izgubljanju vsega, tudi samega sebe, o strahu pred zaporednimi silovitimi udarci usode: ti so padali kar naprej na to — našo usodo — nevalgično točko evropskega prostora, kjer se Alpe v naglih klancih približajo Balkanu in kjer so nam davni predniki za zmeraj postavili domovanje. Nekaj časa se upira še tako majhna stvar, ko pa reči postanejo le preveč silovite, neusmiljene, ko pada bestijalno kar naprej, ne gre drugače kot pozapreti okna in vrata, zlesti vase in tam prepevati osamljene pesmi — sebi, svoji bolečini, za sebe, za nikogar drugega, tih pogovor s samim seboj, sploh ne z zgodovino.

Tako je s slovensko elegično liriko in zato je je precej.

No, če smo natančni, se je slovenska samozavest nekajkrat skozi stoletja pošte-

končne osvoboditve slovenske skupnosti ostal zunaj nove družinske strehe. Trd, brezobziren udarec, ki je tisočletno, pogosto elegično usodo slovenskemu, temu, koroškemu, še malo prej centralnemu delu podajšal tako rekoč v brezkončnost.

Ali je potem čudno, če je srce slovenski elegični liriki, še posebej novodobni, iskal prav to? Že v »osrednji« slovenski liriki se od koroškega plebiscita leta 1920 naprej pogosto prepuščajo žalostništvu v refleksijah o Koroški, tem trše je to intimnozgodovinsko pravilo obveljalo za same koroške literature. Elegičnost je pač ena izmed človečnosti oblik upiranja šibkejšega: brez nasilja (kvečjemu nad lastnim optimizmom, za katerega pa tako ni prav pretirane osnove), s trpnim soočanjem, z zelo intimnim protestom, s takšnim, kakršnega pač lirika zmore.

In takšen je tudi ANDREJ KOKOT kot eden najdoslednejših nosilcev žalnih, elegičnih zastav v sodobni koroški liriki. — Pesnik je doma iz Drobosnjakovih krajev, iz Zgornje vasi pri Kostanjah, nad Vrbskim jezerom, tako visoko, da se svet že skoraj poveša proti Osojskemu jezeru — in se zdi današnjemu popotnemu Slovincu komajda pojmljivo, da tam še sploh živi kakšna domača duša. (Pa živijo, zadnje čase celo zmeraj bolj žilavo, kar se pozna iz njihovega prosvetnega življenja, iz prijav za slovensko gimnazijo v Celovcu in iz drugih podobnih reči.) Dvajsetleten se je Kokot nekako samopotniško, leta 1956 je to bilo, oglasil kot pesnik v Slovenskem vestniku, političnem tedniku Zveze slovenskih organizacij; kasneje se je za nekaj časa pridružil Mladju in od leta 1969 do danes je potem tiskal vrsto drobnih pesniških zbirk z nekako enotno, elegično, uglašeni naslovi: Zemlja molči (1969), Ura vesti (1970), Čujte, zvonovi pojo (1972), Pesmi (v Pesniških listih 72), Onemelo jutro (1974), Nekje pa pesmi pojo (1976), v nemščini Die Totgeglaubten (1978). Z voljo in ustvarjalnim nagonom, z ljubeznijo do slovenske besede, ki jo je za popotnico odnesel z doma, se je samouk (slovenščine se je po šolsko učil le v svoječasni sezonski kmetijski šoli v Podravljah) ves zapisal pesništvu, pa tudi vsakdanji kruh si je že zgodaj služil z besedo, čeprav novinarsko (kot sodelavec in urednik Slovenskega vestnika, kot dopisnik različnih listov, radia in televizije v matični domovini). Sploh je življenjsko prejkoslej mnogo dejavnejši, kakor pa bi smeli sklepati po njegovi liriki.

Ta lirika je pač — kakor vsaka lirika — intimna podoba najtišjih trenutkov in najglobljih stisk, je hrbtna podoba njegove dejavne, življenjske vere, razvidne navzven, telesno, fizično: je nekakšen nesmiselni smisel enega od »totgeglaubten« ali pa kar njih vseh, večnih koroških »zasramovanec«, v kot odrinjenih in opljuvanih nekdanjih hišnih gospodarjev, ki so v zgodovini očitno izkazali eno samo usodno »napako« — bili so mnogo bolj človeški od svojega sosledstva, svojih neklicanih, nevaljenih, nehotenih, pa vendar vztrajno napadalnih sosedov.

Saj je mogoče res neracionalno vztrajati pri starih (slovenskih, karantanskih, človeških) izročilih in naročilih — težavnost in žrtve te zvestobe so poglavitna snov Kokotovih pesmi; funkcionalno v modernem smislu že po kar se da šibkem preudarku sploh ni. Je pa v tem vztrajanju neka prastara morala avtentičnosti, slovenskega obstoja; navsezadnje je vse slovenstvo miniatura, v velikem sodobnem svetu po pesimističnem premisleku nefunk-

cionalna in neracionalna, obstojna samo za ceno nesorazmernih, nenehnih, velikanških, za takšno majhnost naravnost orjaških duhovnih in gmotnih vlaganj. Tudi je nadvse udobno izkočiti iz takšne večne zadrežnosti, zoprne drobnosti v kakšno veliko svetovljansko žival, še posebno, če se kar sama ponuja, in tako za zmeraj ubežati balastu majhnosti. Toda ta balast se po drugi strani vendarle imenuje »identičnost«, je slovenska resničnost, legitimacija. Rodovi in rodovi so brčkone brez posebnih tovrstnih premislekov, po nagonu, vložili vanjo toliko samobitnosti, toliko volje po samosvojesti, toliko misli, čustvovanja, dela, lirike, epike, melodike in vsega drugega, da je takšna postopna naložba postala sčasoma silovita moralna zadolžitev. Iz tisočletnega kapitala smo v veliki meri črpali rento, ko smo se z novimi nepriemerljivimi žrtvami v novejšem času konstituirali v moderno narodno skupnost z lastno politično idejo. S tem kapitalom smo ali pa nas enostavno ni, pa naj je z njim povezanih še toliko nadležnosti. Samo od morale bivanja, udobnosti, zvestobe je odvisno naše ravnanje — in to moralo občuti koroški slovenski pesnik »današnjih« dni še toliko bolj bridko in krvavo. Kajti zgodovinsko nasilje nad slovenskim človekom tam še kar naprej traja; nenehno zahtevajo od njega mirno, zavestno asimilacijo, odpoved samemu sebi — češ, na Koroškem ne bo prej miru, preden ena od obeh narodnosti za zmeraj ne izgine. Seveda se ve, katera — in zoper njo so vpreženi tolikšni politični, gospodarski, policijski, oblastveni potenciali, da pogosto v resnici ni videti pravega izhoda med zahtevami zunanega nasilja in notranjega izročila. Koroški Slovenec, še posebej, če je pesnik, je zavezan pač samemu sebi, svoji zgodovini, svoji resničnosti, njegova vsakdanost pa je izsiljevanje izginotja, samozatajive. Rodovitna tla za obup, za resignacijo: zvestoba je mogoča samo za ceno konca.

Konec svoj
sprejemaš kot dolžnost
in greš v svojo smer.

V brezvestju izginja tvoja sled.

Ti verzi so iz pesmi in napolned ostaneš sam, pa bi lahko bili iz katerekoli Kokotove verzifikacije; zvenijo kot nekakšna samozrtvena obredna zakletev. Celó v ritmu se čuti nekakšen spondejski, dispondejski korak, ki pada težko, počasi, svečano, z vrsto udarjajočih samostalnikov svečano po tleh; ki se trga kot kamen (molka) z vsakim tonom posebej od srca in težeče, temne gmote besedja.

Sploh je Kokotov ritem nekaj posebnega: na prvi pogled sicer nekaj skrajno prozaičnega, ko da pesnik nima ne posluha ne možnosti za kaj tekočega, igrivega, spevnega. V naši zbirki so menda prvič tudi pesmi, ki s svojo metrično, kitično in vsakršno urejenostjo izpričujejo tudi te pesnikove veščine — in ob njih se naenkrat odpre čisto drugačen pogled na poprejšnji pesemski prozaizem. Ne gre za pomanjkajne pesniške spretnosti, prej gre za neko notranjo logiko: življenje, ki se v Kokotovih prozaičnih verzifikacijah razgrinja, je tako strašno pri človeškem dnu vsega, še posebej pa upanja, tako onstran sleherne življenjske radosti, sproščenosti, spevnosti, da mu je v celoti tuja sleherná igra — celo pesemskih zvokov in rim. Vse je nekako

no pobrala in vzdignila: za današnji čas odločilno naprej pred kakšnimi dvesto leti z nacionalnimi gibanji in pred slabega pol stoletja z velikim bojem za življenje in smrt, za obstanek in svobodo. Ta je končno prinesel tudi razbremenitev vsega, kar je zgodovina naložila čudnih dolgov, neumljivih tovorov in drugih neprijaznosti. Slovenstvo se je ootreslo vsega tega kot v mladem jutru dolgotrajne zoprne nočne more. Ostale so le še kakšne redke sence — med njimi od najmračnejših slovensko zamejstvo, vse tisto slovensko, kar se po zgodovinski krivici in manipulaciji, včasih tudi po naši nemarnosti ni uspelo iztrgati stari stoinstoletni grožnji, vidni, nevidni ali malovidni pa vseeno učinkoviti rji in sili.

Koroška, ki je bila s svojim starokarantanskim izročilom še vse prejšnje stoletje za našo zavest zgodovinsko središče, pojem slovenske istovetnosti, saj je na primer tam — v Celovcu — izšel že pred kakšnimi devetdesetimi leti velik del slovenske literarne klasike — z njo se pravzaprav šele pošteno začena slovenska sodobna književnost, je postala v novozgodovinski svobodi seveda še posebej trda senca na slovenski narodni samozavesti; ostala je kot nekakšen večno pričujoč mene tekel obstajanju in bistvu poldrugmilijonskega narodišča; skozi tisočletje in več pokrajinski emblem slovenske samobitnosti in volje po življenju je v trenutku

IZ PESNIŠKE ZBIRKE ANDREJA KOKOTA – KAMEN MOLKA

UJETOST — SAMOTA

Nasvet

*Velike stvari se godijo
brez nas ali z nami.
Povelja ob rojstvu delijo,
smrt te že pred rojstvom omami.*

*Zato je vseeno orožje smeri,
večnost trenutek počitka
pred steno krvavih čeri,
vdanost dobljena je bitka.*

Ujetost

*Deviško nebo je preklano
z nožem lačnih hijen.
Srce sonca je razdano
v kraje, kjer je hrib leden.*

*Duša zakleta pa upa
v zmagujoči sprejem pekla ali neba,
v merjenje strupa
ali konec sveta.*

Kolobar

*Kolobar je znova zaključil svoj krog.
Pogum je ustavil svoje nihalo.
V temnici je samo še grmada nadlog,
vztrajnost v tnalno tišči svojo glavo.*

*Roka povelja se zgublja v čredi strahu,
mrtvaški sprevod pa vdano
čaka na zagovor obsodbe, prekletstvo zidu,
svečani obred smrti ali umik v besedo
razdano.*

Dosedanje pesniške zbirke Andreja Kokota: 1969 ZEMLJA MOLČI, Drava, Celovec; 1970 URA VESTI, Drava, Celovec; 1972 PESNIŠKI LISTI, Založništvo tržaškega tiska; 1972 ČUJTE, ZVONOVI POJO, DPD Svoboda Tone Čufar, Jesenice; 1974 ONEMELO JUTRO, Drava, Celovec; 1976 NEKJE PA PESMI POJO, Založba Obzorja, Maribor; 1978 DIE TOT-GEGLAUBTEN, J. G. Bläschke Verlag, Darmstadt.

Najnovejšo pesniško zbirko Andreja Kokota, ki je tudi član kulturno umetniškega kluba pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice in redni sodelavec naših LISTOV, je uredil Tone Pavček, opremil Matjaž Vipotnik, izšla pa je v decembru 1979 pri Cankarjevi založbi v Ljubljani.

Pogum

*Stopam v samoto zime,
s pogledom v praznino vej,
mimo kažipotov v smer doline,
tja, kjer poti več ni naprej;*

*kjer vsak korak je tuj
in misel temna pogubljena.
Tam poiščem težo svojih temnih nuj,
da vidim, kakšna bitka je izgubljena.*

Osamelost

*Iz dežele dogorelih upov
se selijo jate sanj,
kot ptice nežnih trupov
v kraje zimskih domovanj.*

*Praznino seka vpitje vran,
svetlobo temna zarja pije.
Moreča misel stopa v dan,
mrtvo sonce v slepo okno sije.*

In naposled ostaneš sam

*In naposled ostaneš
sam
s svojo trudno roko
suhih prstov,
ki slepo sledijo
v smer pravici.
In predse šepeteš
gesla iskrenih časov,
ki kakor zgodbe uspavank
gredo skozi tvoj razdani jaz.
Vendar misliš:
Tako je prav za našo stvar!
In bolečina,
ki teži tvoja trudna pleča,
več ne skeli.
Konec svoj
sprejemaš kot dolžnost
in greš v svojo smer.
V brezvestju izginja tvoja sled.*

žrtveno obredno potisnjeno k tlom: po zraku se spreletavajo črni ptiči, ki zamolklo pojejo, kdaj pa kdaj se zapletajo v nastavljene mreže, da kričijo od groze, z neba nad njimi sijajo mrtve zvezde, če ni nebesni svod sploh kataklizmično preklan na dvoje in kaže svoje drobovje, od daleč tulijo hijene v »grozi tišine«, vsenaokrog se širijo siva polja s krvavimi brazdami, da je vse skupaj kot dežela dogorelih upov, skozi katero stopajo mrtvaški sprevodi proti steni nič, črne zastave nad njimi naznanjajo s svojim vihranjem prekletstvo časa. — Ne, v takšnem svetu res ne more biti nobene igre, ne glasov, ne rim, ne nobene druge. V takšnem svetu velja le en sam ritem, ritem elegičnega, grozo vzbujajočega ponehovanja.

Od obzorja do obzorja te pesniške zbirke ni enega samega nasmeha, ene same vesele, nagle kretnje. Celu upor, celo klic življenju, celo protesti so opremljeni z žalnimi trakovi vnaprejšnje resignacije. Kajti dežela Kokotovih pesmi je dežela brezvestja, nemosti, žolča, brezupa, mraka, strahu, groze, strupov, tulečih pošasti: čas njegovih pesmi ni čas nežnih čustev. Skoraj ni slovenskega pesnika, pri katerem bi se elegičnost sveta kazala v tako neizprosni, dosledni, črni podobi. Če bi Slovenci kdaj delali slovar elegizmov, bi bilo treba ekscerpirati samo Kokotove pesniške zbirke in velik del posla bi bil opravljen.

Seveda v središču te knjižice je potem res, varno spravljen, ciklus Pesmi za ženo: nekakšno pribežališče optimizma in odmevne človečnosti, spravljen za zidove doma, ob katerega se zunaj vse bolj ihtavo in strupeno zaletava nasilje. Ti verzi so res mirnejši, skoraj malce sproščeni, malce skrite sreče izdajajo, izražajo sledove srečnih sanj, slutnje človeške radosti, kakršna bi se lahko v polno razcvetela, če bi vse naokoli ne bilo tako mračno nevarno in preteče. Tako pa so le kratek preblisk, bolj hrepenenje kot resničnost: bolj varno spravljen in skrit dragulj kot vsakdanjost — šest drobnih pesmi, šest intimnih prebliskov možne sreče — in že je treba spet čez prag zgodovinske resničnosti, med »gozdove nemih rojakov«, na »pogorišče neznanih strasti«, kjer je poglavito in vendar neodvrgljivo breme **zvestoba** — ob vseh čredah strahov in grmadah nadlog, s težkim kamnom ponižan na hrbtu.

Iz skrinje skritih upov
se črn dim vali,
poln žgočih strupov.
Kdo lahko to igro besov ukroti?

Če je Kokotov pesniški svet intimna, skrita, ne tista površno znana, s soncem obsijana turistična Koroška, marveč notranja, v ljudi pogreznjena, še posebej za slovenske duše rezervirana — je seveda najbrezupnejša elegičnost Kokotove lirike hkrati tudi najstrahovitejša obtožnica. Ne bi mogli reči, da kar naravnost in samo koroške družbe in njenih današnjih političnih stebrov, marveč — na koroškem primeru — vsega, kar kot metoda in atavizem z vsakim dejanjem zgovorno dopoveduje, kako dolgo pot do človečnosti mora še lep del človeštva prehoditi kljub vsemu zunanemu in verbalnemu blišču civilizacije, h kateri se vsaj po svoji materialni in formalni kulturi prišteva.

Kokotove pesmi so vera na smrt obsojenega v človečnost, v smisel zvestobe in identičnosti. In so seveda kar naprej navznoter najpopolnejša elegija; tako polna stisk, da bi je takšne v današnjem novoevropskem svetu, obremenjenem z bleščočim slovarjem demokratizmov, enostavno ne smelo biti.

Pa je.
In to je Kamen molka.

Tone Tomazin: Kozolci pri Podturnu — skica

Prva

Tvoje
oči
se pozibavajo
v sodu
deviške beline
in sonce
in maj
odpirajo v cvet.

Tvoje
oči
so veselje
mojih pogledov.

Peta

Svetloba besed
je bila
polna prevare.

Ti
pa veš za njihovo
samotno črno globino
in kljub temu
govoriš
o njihovi sinjini.

Šesta

Kdo
ve za skrivnost
najinih
sanj,
kdo za pelin
najin vsakdanji?

Kaktusov cvet
vztrajno
bode v okno pomladi.
Kdo ve
za njegov
nežni dotik
s soncem večera?

Druga

Tvoje
oči
so usta ljubezni.

Tvoj
glas konica
nežnosti,
ustne
dom
mojih lačnih žuželk,
tvoje
telo
ptica mojih sanj.

Tretja

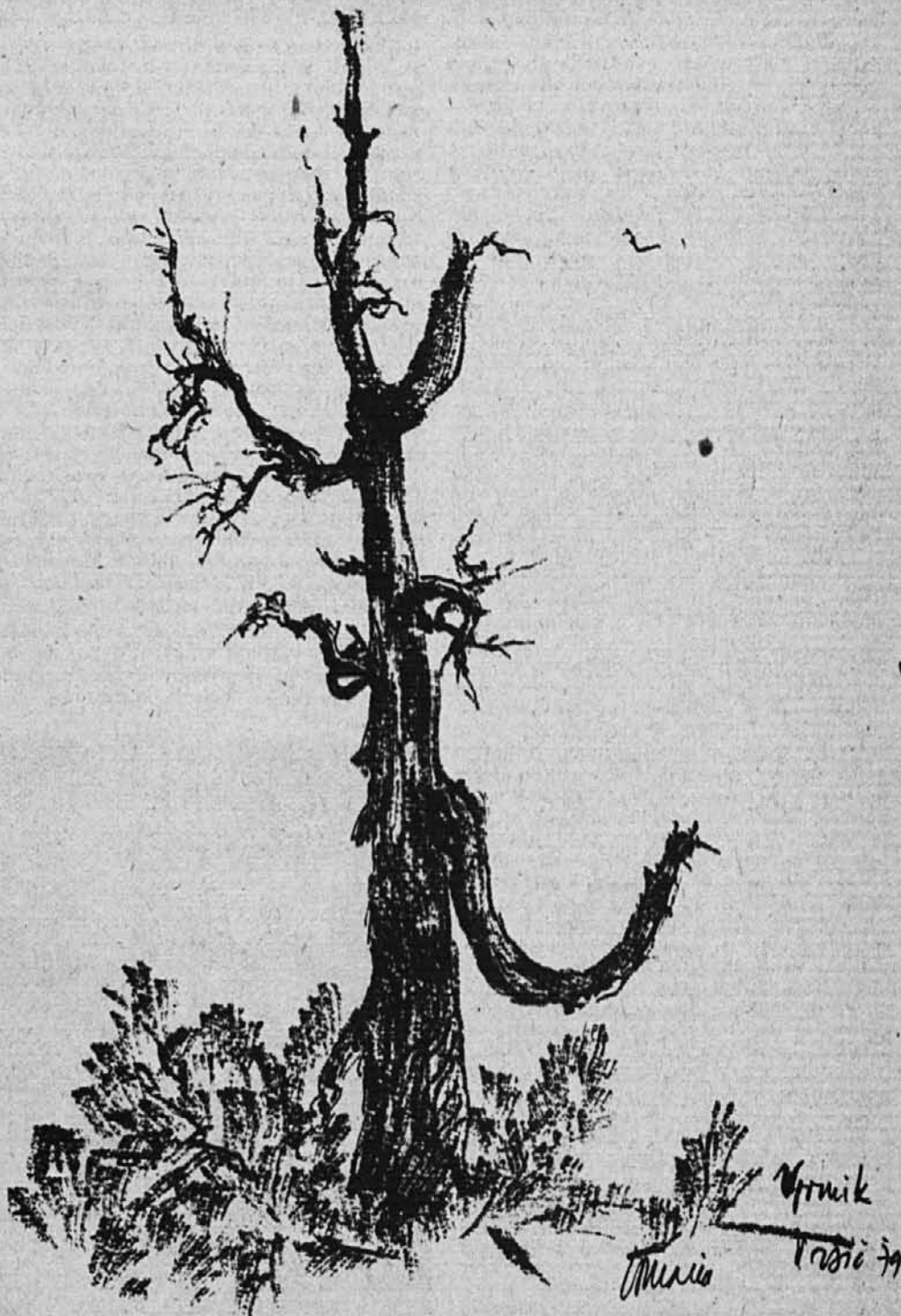
Sama sva.
Venec
rdečih besed
valovi
nad molkom
življenja.

Trenutki sreče
nihajo
v zatonu spomina.

Nocuj
bo sončna noč.
V tvojih očeh
je zarja devištva.

Četrta

Tvoj molk
je vznemiril
morje mojih misli.
Zdaj
se vračam
z dolge
poti
in iščem besedo
do tvojih vrat.

Tone Tomazin: Upornik — skica

KLADIVO JIM V ROKI PLEŠE, PESMI POJE, ISKRE KREŠE

JOŽE GAŠPERŠIČ

Med tistimi, ki so se v Kropi rodili ter si z delom v njej in zanjo postavili najlepši pomnik, je tudi Jože Gašperšič (1896 do 1964). Morda je odveč, a vseeno — to seveda ni bilo delo z nemenom, da bi se ga spominjali; spominjamo se ga, ker je tega vredno. Narekovala sta ga le notranja izpovedna nuja, podprta s teoretičnim in praktičnim znanjem ter čut dolžnosti, da je treba delavsko kulturo skrbno gojiti, programsko posodobiti, v kakovosti izvajanja pa dvigniti na raven, ki bo privlačna in vzpodbudna tako za izvajalce kot poslušalce. Vse njegovo delovanje na glasbenem področju, od gimnazijskih let do zadnjih let pred smrtjo, je dokazovalo, da bi Slovenci z njim lahko dobili vidnega glasbenika, če bi se posvetil glasbi. Prvo oviro za tako pot mu je prinesla prva svetovna vojna, ko je bil ranjen v levo roko — njeno zapestje je bilo poslej negibno ter je onemogočalo violinsko in klavirsko izpopolnjeno igranje. Ko se je pozneje znašel v Žebljarski zadrugi v rojstnem kraju in je obema posvetil vse svoje znanje in moči, ni bilo več poti drugam. Glasba kot poklic in glavna preokupacija se je morala umakniti drugim načrtom. Violino mu je dal v roke stric Valentin Žmitek, ki se je po tem, ko je 1890 šel iz »Odmeva« in Krope, v začetku 20. stol. vrnil. Z znanjem, pridobljenim v tem vmesnem času, se je ponovno vključil v glasbeno življenje rodnega kraja. Svojega nečaka je učil violino vsako jutro, še preden se je v šoli začel pouk. To je bila osnova, še kako dobrodošla, ko je prišel v srednjo šolo.

V gimnaziji je intenzivno študiral glasbeno umetnost. Ob proučevanju glasbene zgodovine se je poglobil v razglabljanja o estetiki, odnosu med človekom in umetnostjo in podobno. Iz razpoložljivih virov si je napisal pregled slovenske glasbene preteklosti, kar je eden prvih podobnih poskusov pri nas. Pri tem je zanimivo, da ni le kopicil podatke o skladateljih in njihovih delih, temveč je skušal s objektivno sodbo najti pravo mesto naših skladateljev. Ti njegovi mladostni zapiski so ohranjeni. Nekatere teh člankov in razmišljanj je priobčil gimnazijski list. V tem času je že kazal zanimanje za stare kroparske pesmi. Zapisal je nekaj ljudskih kolednic, ki mu jih je zapela Marija Žmitek (1830–1915). V šolskih letih se je udeleževal tudi kot pianist, violinist, dirigent in skladatelj. Iz ohranjenih pisem povzemamo, da je 1914 poprosil znanega skladatelja dr. Antona Schwaba, naj mu dovoli instrumentacijo skladbe Dobro jutro. Avtor je kljub slabim izkušnjam pristal na orkestracijo svojega priljubljenega dela. Obdelavo je pozneje Gašperšič uporabil v Kropi leta 1922 in 1955, vendar jo je obakrat moral prilagoditi orkestru, kakršen je bil na razpolago. Tudi nekaj drugih skladb so igrali v Kropi, ki jih je orkestriral že v gimnazijskih letih; med njimi je bila Fedora z letnico 1913. Prišel je tudi pisati izvirne skladbe. Ko je bila leta 1915 objavljena Predigra, je ocenjevalec med drugim napisal: »Upoštevanja in priznanja vreden začetnik se nam predstavlja Jože Gašperšič, ki je letos dovršil maturo in

je sedaj kadet v bojni službi. Njegova skladba je na videz kar moč preprosta: dva vzporedna idoča motiva in nič več, pa vendar kako naravno in logično se razvijata, do največje moči popneta, pa zopet docela umirita! Način izražanja je seveda moderen, nov. Taki so naši mladi...« V istem času je nastala Mračni se že za moški zbor z instrumentalno spremljavo, ki z bogatim harmonskim prelivanjem precej polifone strukture in pretehtanim izmenjavanjem vokalnega ter instrumentalnega stavka še bolj kot prejšnje govori o izrazitem ustvarjalnem navdihu in znanju avtorja.

Po maturi se je pridružil sošolcem, ki so se vpisali med enoletne prostovoljce, Maistrove borce. V vojaški suknji je 1. novembra 1915 staknil usodno poškodbo zapestja leve roke, kar ga je za vedno odvrnilo od poti poklicnega interpreta oziroma glasbenika sploh. Med tem, ko se je zdravil v Vrbovcu na Hrvaškem, Rogoški Slatini in drugod, je čas s pridom izkoriščal za spoznavanje ljudskih pesmi. Kolikor je zmožni, se je ukvarjal tudi s komponiranjem. Tako je leta 1916 v Rogoški Slatini in Gradcu nastalo več solopjevskih in zborovskih odlomkov za opereto Trentarski študent. Samospev Tihi ribnik je prav tako iz tega leta. Več skladb pa je ostalo iz osnutku. Naslednje skladbe, ohranjene v zapuščini, so iz leta 1917, napisane v Kellwagu. Iz dopisovanja z V. Žmitkom zvedo, da se je v tem času že ukvarjal z zbiranjem gradiva o Ivanu Zupanu in njegovem skladateljskem opusu. Zapiski o tem niso ohranjeni. Skupaj z nekaterimi drugimi ranjenici, prav tako večimi glasbeniki, je osnoval manjše instrumentalno telo, s katerim so — kolikor je pač dopuščal vojni čas — negovali glasbo in tudi nastopali.

Ko se je vrnil v Kropo, se je po končani vojni takoj vključil v delo društva, ki je s fantovskim in dekliškim odsekom gojilo petje, telovadbo, prirejalo nastope, pre-

davanja itd. Leta 1920 je za društvo napisal naslednje misli: »Ukazeljnost in prijateljstvo sta pogoj za uspeh; dvigniti se moramo do znanja, kot ga zahtevata današnji čas; spoznati moramo gospodarske, socialne, politične in kulturne razmere domačega kraja, dežele, naroda, celega sveta...« Torej je že takoj spoznal, da je treba tudi amatersko kulturo gojiti sistematično, jo obravnavati široko — povezano s splošnim življenjem, da ne bo le priložnostno, nezahtevno in neodgovorno razvedrilo. S podobnimi mislimi se je oglašil nekaj let pozneje: »Naše društvo je nekakšna šola, ki naj svoje člane vzgaja v spoznavanju in izvajanju lepote najrazličnejših človekovih del... Povzdignimo našo kulturo... to se da izpeljati s skupnim delom. Pevec ali igralec naj ne vidi cilj svojega truda kje drugje, nego v lepo zapeti pesmi ali dobro uprizorjeni igri«.

Po premoru zaradi študija na Dunaju se je še bolj zagnal v pospešeno kulturno rast Krope. Izkazal se je tudi kot režiser in igralec. Pod njegovim vodstvom so se mladi fantje začeli učiti posameznih glasbil in kmalu začeli skupno igrati v komornem instrumentalnem ansamblu »Zvezda«, iz katerega se je razvil komorni orkester. Zanju ter za zbor je Gašperšič napisal veliko skladb. Med njimi so bila prirejena in prilagojena dela znanih skladateljev, domačih in tujih. V zbirki ohranjenih instrumentalnih skladb iz tistega časa, ki so dirigentu že za prirejanje in prepisovanje vzele ogromno in dragocenega časa, so imena kot W. A. Mozart, Weber, Mendelssohn, Haydn, Smetana, Strauss, Novak, Fučik, Krek, Parma, Jakl, Premrl itd. To so bile uverture, koračnice, različne krajše skladbe, scenska glasba, glasbena spremljava telovadnih vaj, venčki in pa razne vokalnoinstrumentalne skladbe.

Pri njegovih izvirnih skladbah je očitno, da je zapustil pot, začeto v komponiranju pred slabim desetletjem. Potrebe društva in zmožnosti orkestra so narekovala stil in obliko novemu delu. Tako so nastale skladbe kot: Slavnostna, Venček narodnih, Melodije, uvertura Prvenka. Tisto uro in še nekaj drugih. Zelo zanimivi sta pesmi Odliska in Tam, kjer..., obe za sopran in godalni orkester. Vsa naštetja dela so nastala med leti 1922–1924, ko je bila dejavnost orkestra in zbora najbolj živa. Prav tako je v tem času že začel zbirati zgodovinsko gradivo. Zapisal je spet nekaj starih pesmi. Tako mu je leta 1925 več pesmi zapela Reza Slibar (»Debela«). Razen tega je sodeloval tudi pri odrskem življenju, ne le kot glasbenik; tudi igral in režiral je. Ena od značilnosti in pozitivnih lastnosti v tem obdobju je bila programska usmerje-

Del orkestra z dirigentom J. Gašperšičem leta 1955

A. Šutej (1932–1964)

nost, ki je prinesla precej slovenskih del. Med že naštetimi so se pojavila še imena kot Foerster, Sattner, Adamič in Lajovic. To kaže na Gašperšičevo zavest, naj bo tudi amaterska kultura stilo sodobna.

Njegova lastna glasbena ustvarjalnost je bila ves čas tesno povezana z razmerami domačega društvenega življenja. Ko se je to umirilo, je zastalo tudi skladateljsko pero in se umaknilo mnogim drugim skrbem, težavam in načrtom. Leta 1929 je priredil nekaj ljudskih pesmi, s katerimi je domače pevce peljal pred mikrofonom ljubljanskega Radia. Takrat je tudi nastala pesem Lepa Vida, ki jo je napisal v »narodnem« duhu na besedilo po Pozniku. Vse bolj zavestno je začel ohranjati zgodovinsko gradivo. Leta 1930 je povabil v Krovo umetnostnega zgodovinarja dr. F. Stelca, ki naj bi ocenil kroparsko zgodovinsko kulturno ostalino. Sodelavce je opozarjal na zbiranje dokumentov, gradiva in izdelkov. Za zgled je dal vzorno urejen združni poslovni arhiv ravnatelja Franja Šolarja. Nekoliko manj je bila živa zavest o drugih spomeniških vrednotah. Ob proslavljanju 40-letnice Zadruga je uglasbil D. Pogačnika pesem Studenček in obdelal koroške pesmi v Venček koroških. Po teh zelo dolgo ni komponiral; bolj se je posvečal arhivskemu delu, kar lahko spremljamo v glasilu Zadrugar. Zanj je zapisal, naj bo »podlaga in temelj, na katerih naj združniki grade stavbo svojega gospodarstva... razvija naj delovne sposobnosti združnih članov... prispevki iz domače zgodovine naj vzbujajo zanimanje za preteklost, saj je zgodovina učiteljica življenja«.

Novo obdobje, polno ustvarjalnih naporov, je nastopilo po končani drugi svetovni vojni. Najprej je začel vaditi z zborom, s katerim je nastopal v Krovi in, drugod. Udeležil se je tudi tekmovanj. Skoraj 50 let se je ukvarjal s proučevanjem slovenskih ljudskih pesmi, ne le kroparskih, ki jih je slišal in zapisal doma, temveč je od gimnazijskih let dalje na različne načine zbiral že zapisane pesmi, pregledoval Strekljevo zbirko, obiskoval Glasbeno narodopisni institut itd. Med leti 1954 do 1959 je še dvakrat pripravil manjši moški zbor za snemanje najbolj značilnih kroparskih pesmi. Prav tako je sodeloval z izbiro in nasveti, ko so znanstveni delavci iz Ljubljane za arhiv snemali take pesmi, ki jih niso peli zbori (takrat sta peli Vera Jelenc in Zlata Gašperšič-Ognjanović). Še enkrat se je lotil zahtevne in tvegane zamisli: po 30 letih oživiti instrumentalno glasbeno življenje. Bil je glavni organizator, vodja, koordinator in tudi pedagog v glasbeni šoli, ki jo je ustanovilo na njegovo pobudo društvo. Takoj so se seveda pokazale potrebe po primernem programu za manjše

instrumentalne skupine in za celoten orkester, tokrat v precej večjem obsegu kot po prvi vojni. Najprej je leta 1954 nastal Venec osmih koroških za ženski zbor in orkester (2 flavti, 2 klarineta, 2 trobenti, 2 rogova, 2 pozavni, pavke, razna tolkala, godala in klavir). Sledila je instrumentacija glasbenih odlomkov za Rokovnjače, potem še razne krajše skladbe, lastne in prirejane. Leta 1955 je predelal Schwabovo Dobro jutro, Spominsko uverturo in Venček slovenskih. Napisane so bile še Barčica, Vigenjska fanfara in pa priredbe skladb drugih avtorjev, med katerimi so bili Simoniti, Kozina, Haydn, Dvoržak, Smetana in Gerschwin. Naslednje leto je napisal eno svojih najbolj vidnih skladb. Spet je uporabil besedilo D. Pogačnika in za moški zbor z orkestrom napisal intermezzo Stara Krova. Za uprizoritev Linhartovega Matička je uglasbil pevske vložke, podobno kot je to prej storil že za druge igre (npr. Prababice duh, Divji lovec, Deseti brat itd.). Pripravil je tudi izvedbo Vodopivčeve operete Kovačev študent – ohranjen rokopis režijske knjige kaže izredno natančnost in znanje. Iz tega časa je pesem Judovsko dekle na Prešernovo besedilo. Pisana je za ženski tercet ali zbor, kompozicijsko razgibana in doživeta, tako da je prava škoda, ker je bila izvedena samo enkrat. Takrat so jo zapele avtorjeve hčere Spela, Zlata in Zala. J. Šolar se spominja pogovora z znanim pisateljem M. Klinarjem. Ta je bil zelo zadovoljen z glasbenim odlomkom, ki ga je za njegovo igro Plavž napisal J. Gašperšič.

Valovi živahnega glasbenega in drugega kulturnega življenja so se umirjali, prav tako glasbeno delo Jožeta Gašperšiča. Je bila njegova bolezen krivec za oboje? Najbrž v precejšnji meri. Sam se je lotil še svojega zadnjega glasbenega dela. Skiciral je Igrice – prizor z otroškimi igrami in petjem iz stare Kroke. Z instrumentalnimi odlomki je povezal svoje uglasbitve Pogačnikovih tekstov in jih vključil v preprosto zgodbo, v kateri otroci nastopajo z znanimi starimi pesmicami (Petelinček lepo poje, Cena Polena, Aj' že kopa kuhana, Angelca cvajarca, Žiga žaga, glavco preč, Meso vago, Marička s di na kamenu, Spremen, spremen, Grenka smrt, gor vstan).

Po vojni je prav tako nadaljeval z muzejskim delom, ki se mu je posebno posvetil po upokojitvi. Leta 1949 je začela delovati komisija za ustanovitev muzeja, do česar je prišlo 1952. leta. Zbiral je gradivo, pripravil razstave, pisal in objavjal spise o ogledarjih, žebjarjih, fužinarjih itd. Zapisival je stare, redke kroparske izraze, hišna imena skozi stoletja, opisal preprosta ljudska zvočila, drobce iz kovaškega zdravstva. Sodeloval je z znanstveniki raznih institutov in jim posredoval značilnosti kroparskega življenja. Potrebno je omeniti pomen njegovega dela, ki ga je opravil kot urednik Zadrugarja, avtor Kronike, učitelj pred – in povojne industrijske šole ter gimnazijskega tečaja, voditelj jezikovnih tečajev itd.

Vse svoje znanje, sposobnost in moči je posvetil domačemu kraju. Z amaterji je gojil glasbeno kulturo, pri čemer mu je znanje, podprto z ljubeznijo do tega dela z rojaki, dalo osnovo, da je ne le nadaljeval kulturno tradicijo, ampak jo je v marsičem oplenil, obogatil in postavil temelje bodočim rodovom. V 40 letih sta bili očitni dve obdobji, ko je v Krovi vse pelo, muzicalo in igralo; prvič med 1921–1926, drugič med 1953–1958. Obakrat je pri tem odločilno sodeloval Jože Gašperšič.

IZ ŽIVLJENJA ODRA

Joža Šolar, Justin Azman, Tone Šolar st., Franc Kržišnik, Lojz Gašperšič in Tone Šolar ml., so bili povojni režiserji. Tudi zdaj je največ režiral J. Šolar, pravzaprav več kot ostali skupaj, večkrat pa mu je pomagal T. Šolar. Dela, ki so jih predstavili, so bila: Velika puntarija, Namišljeni bol-

nik, Vida Grantova, Ujež, Deseti brat, Hlapci, Matura, Lacko in Krefli, Plavž, Veseli dan ali Matiček se ženi, Pohujšanje v dolini šentflorjanski, Matiček, Rokovnjači, Razvalina življenja, Raztrganci, Na dan sodbe, Draga Ruth, Divji lovec, Gospa ministrica, Vesela povest o žalostni princeski, Othello, Za svobodo, Utopljenca, Krog s kredo, Hlapec Jernej, Kje je meja, Burka o jezičnem dohtarju in Potopljeni svet.

Z nekaterimi teh predstav so hodili gostovat v Boh. Bistrico, Staro Fužino, Kranj, na Javornik, v Most na Soči, Žiri, Tržič, Križe, Kamno gorico, Ljubno, na Lancovo in drugam. L. Gašperšič je več let režiral na Jamniku, kjer so v kozolcu nad »Pstoto« igrali tudi Miklovo Zalo in Verigo. Žal je bogata dramska dejavnost, ki ima

svoje začetke v Slogi in Čitalnici, nadaljevanje v okviru društva iz 1897, potem pod Pleničarjem, Lazarjem in Šolarjem (ob drugih seveda), ki so bili predani in sposobni amaterski gledališčniki, po letu 1960 zamrla.

PREGLED GLASBENIKOV, REŽISERJEV, IGRALCEV IN LIKOVNIKOV

Ob spoznavanju glasbene preteklosti smo srečali mnogo imen godcev, pevcev, pevovodij, kapelnikov, igralcev, režiserjev, učiteljev in drugih, ki so sooblikovali dejavnost pevskih, godbenih in igralskih sekcij društev. Strnjen in zaokrožen pregled naj da jasnejšo sliko tega področja. Zasluge in dela tistih, ki so bili ali še bodo omenjeni, nimajo enake teže. Primerjave in ocenitve bi bile težke, skoraj nemogoče, predvsem pa nesmiselne. Ljudje različnih naravnih in priučenih izraznih sposobnosti so se vključevali v skupnost kulture željnih ljudi. Nekateri so le sodelovali kot izvajalci, precej pa je bilo takih, ki so v sebi čutili potrebo po umetniškem izpovedovanju v glasbeni, besedni in likovni umetnosti. Pričakovati je, da popis ne bo popoln, zato ga smatramo za osnovo, ki jo bo možno nenehno dopolnjevati.

Najprej bomo v približnem kronološkem redu pregledali tiste, ki so se izkazali kot solisti in dolgoletni člani pevskih zborov v 20. stol. Dva med njimi, Jurij Legat in Miha Eržen (1870–1925), sta pevsko pot začela že v 19. stol., a sta ostala aktivna še dolgo v 20. stol. Legata smo kot pevca zadnjikrat srečali 1929, ko je pomagal pri radijskemu nastopu. F. Kržišnik in tudi marsikdo drug se še spominja, da je imel lep lirični tenor, več o njegovih amaterskih glasbenih desetletjih pa je bilo zapisanega že na drugem mestu. M. Eržen je izhajal iz družine, kjer so veliko peli. Sam je bil nekoliko pohabljen, majhne postave, toda velik garač. Če se ne bi ob izrazitem tenorju s srcem zapisal pevski družbi, bi najbrž ne vedeli več zanj. Tako pa ima lepo mesto med domačimi pevci, ki so se izkazali z lepimi naravnimi talenti. Pel je pod vodstvom I. Zupana, J. Legata, J. Kovšca, J. Pleničarja, V. Zmitka, J. Gašperšiča in V. Rupreta. Kot človek in pevec je bil v vsaki družbi zelo dobrodošel. Zadnjikrat je nastopil na znanem koncertu leta 1925. Nedolgo nato je tragično umrl, ko je nesrečno padel po stopnicah Šimnačeve hiše (št. 34). Največje in skoraj edino veselje v življenju je našel v petju. Kot pravi Danišel Šolar (rojen 1898), kateremu je Eržen na dan žalostne smrti prišel z družbo voščiti za god, so ga večkrat spravljal celo v Ljubljano, da bi se izpopolnil v pevski umetnosti. Ni šel; žal, lahko rečemo. Toda kdorkoli je kdaj poprašal ali slučajno kaj zvedel o kroparskem petju v onem času, je slišal za Miha Eržena. In pa za Florijana Res-

mana (1882–1947). Menda je bil star okrog 16 let, ko je že pel v zboru pri J. Legatu. Kmalu je postal pevec, da mu ni bilo para. Od tenorja je kmalu prišel k baritonistom in se odlikoval z izrednim glasom. Mlademu Jožu Solarju se je neizbrisno vtisnil v spomin, ko je pri Klinarju v igri Slovanska apostola igral pevca Radovana in pel: »Oj Moravska, zemlja bridka, glej viharji vstanejo, kakor gnezda iznad bora sela tvoja zmanejo...« Lahko si mislimo, kako sta navdušila z duetom v Ipvčevi pesmi Domovini dva taka pevca, kakršna sta bila Eržen in Resman. Bila sta navadno zraven, ko so se ob nedeljskih popoldnevih zbrali pri Klinarju na vrtu in seveda pogovore prekinjali s petjem. Od tam so dostikrat šli na »Jamo«, od koder se je pesem glasila še naprej, posebno v gorenjsko oziram se skalnato stran. Seveda tudi večerno petje na trgu ni minilo brez njunih prelepih glasov. Za Resmana je J. Bertoncej še pristavil, da je bil zelo razgledan mož, podkovan v naravoslovju, živa kronika kraja in ljudi. Ni pa le pel, tudi violino je igral. Naučil se je pri ciganih in to toliko, da je precej igral z drugimi godci po veselnicah.

Vsestranski muzik je bil tudi Lojze Dobro (Dražgošanov, 1887–1937). Pel je v zborih in je bil pri Svobodi solist v drugem tenorju, v orkestru Zvezda je igral čelo, najbolj pa so ga ljudje poznali kot harmonikarja. Nekaj mlajših harmonikarjev se je učilo pri njem. Znani pevci so bili tudi: France in Joža Dermota, Lovro Zupan, Franc Debeljak, Peter Solar (Bevkarjev) in France Prešeren (Pokl). K njim je treba pristeti še tiste, ki so pod A. Dermoto in L. Varlom izvajali operete, pa tudi pevk je bilo nekaj zelo dobrih – Lizika Smrekar (por. Hafner), Cila Gašperšič (Jajtova), Marija Mihelič (Črvičova), Anka in Pavla Gašperšič (Mežnarjevi), Ljudmila Rozman (Tončkova), Reza Pesjak (por. Lazar), Slavka Solar (Něžna) in Gizela Lazar (por. Solar) so samo nekatere od njih. Za Marijo Mihelič so rekli: »Pevkna, da j' b'lo kaj!«. P. Dermota se rad spominja Miklove Zale in lepega pevskega dueta sester Micke in Tončke Legat (por. Gašperšič). Kot je bilo že rečeno, so na njihova mesta neprestano prihajali novi, mlajši pevci kot Anton, Polde in Gašper Dermota, Stanko Legat, Edvard Resman, Jernej Praprotnik, Angela Varl (por. Dakol), Tona Zupan (Matelova), Vera Prešern (por. Jelenc), Janko Berce pa še kdo.

Polde Dermota (roj. 1912) je doma pel v zboru in tudi igral. Pozneje se je pevsko izpopolnjeval najprej v Ljubljani, potem še na Dunaju. Kot lirski tenor je žel lepe uspehe na opernih odrih v Salzburgu, Innsbrucku in nekaterih švicarskih ter nemških operah, nazadnje na Dunaju v Volksoperi. Zdaj že več let skrbi za Kovaški muzej.

Tudi po drugi vojni so se porajali novi pevski talenti in se priključili tistim, ki so že marsikaj pokazali. A. Dermoto smo že podrobneje spoznali. Gašper Dermota je nekaj povojnih let še sodeloval v Kropi kot pevec in igravec. Kmalu se je uspešno vključil v solistični ansambel ljubljanske opere, kjer je pel v mnogih velikih vlogah, širni svet pa ga je poznal, tudi kot odličnega člana Slovenskega okteta. Prometna nesreča, v kateri je reševal tuje in pri tem žrtvoval svoje in sinovo življenje, je mnogo prezgodaj prekinila njegovo pevsko kariero.

Jože in Tone Gašperšič, katerih oče je pel v zboru Svobode pod Gostičem, sta prav tako našla pot na operni odei. Oba tenorista sta bila člana zбора, velikokrat pa sta dobila tudi solistične vloge, še posebno Jože, ki je pel več glavnih vlog. Ves čas sta pela v Koroškem akademskem oktetu, v katerem sta še zmeraj aktivna.

Več kot dve desetletji je med opernimi solistkami Zlata Gašperšič (por. Ognjano-

Moški zbor leta 1956

vič), ki vsa ta leta sodi med vodilne slovenske sopranistke, še zlasti cenjena kot koncertna pevka. S številnimi nastopi v Kropi je ohranila trdno povezavo z domačini in njihovo glasbeno kulturo. Preden se je zaposlila v Ljubljani, je tudi ona sodelovala v domačem društvu kot pevka in igralka (Vesela povest o žalostni princesi).

Kot solist v oktetu Gallus se je lepo uveljavil Lovro Rešek. Podobno kot drugi je tudi on svojo pevsko pot začel v zboru in kot solist (Rokovnjači) v Kropi. Ob študiju v Ljubljani se je izobraževal še pevsko in skupaj z Zlato Gašperšič ter Gašperjem Dermoto pel v radijskem komornem zboru, od koder je prišel med oktetovce. Več let je pel v sedanjem moškem zboru rodnega kraja in prav tu dobil zlato Gallusovo značko.

V povojnem mešanem zboru je bilo prav tako kot včasih nekaj sopranistk in altistk, ki so bile glasovno in po odnosu do amaterskega dela glavna opora društvenega zboru. Med njimi so bile: Marta in Zdena Dermota (por. Resman), Malči Gašperin (por. Kordež), Špela in Zala Gašperšič (por. Uršič in Vojsk), Vera Jelenc, Marija Dermota (por. Peternel).

Pri moških so bili taki: Filip, France in Jože ml. Gašperšič, Zdravko Mihelič, Jernej Praprotnik, Leon Petrač, Janko Berce, Janez Rešek in Janez Lazar. Mnoge od njih so poslušalci lahko spoznali tudi kot soliste in odraske igralce.

Tako smo prišli do pevcev našega časa. Pojejo v zboru, kot so nekdanj Erženi, Resmani, Solarji, Zupani in drugi. Razmere so nedvomno veliko boljše, po drugi strani pa »poslušalci vred zahtevnejše. Ker ima zbor širok repertoar pesmi, je tudi dovolj pesmi s solističnimi odstavki. Ker ni želje po izrazitih pevskih »zvezdah« so solistične partije precej široko razdeljene in so kot solisti peli: Lovro, Jože in Janez Rešek, Gregor in Rudl Solar, Bert in Rok Gašperšič, Janko in Stanko Berce, Branko Pirih, Tina Šparovec, Damjan Zbontar in Andrej Resman.

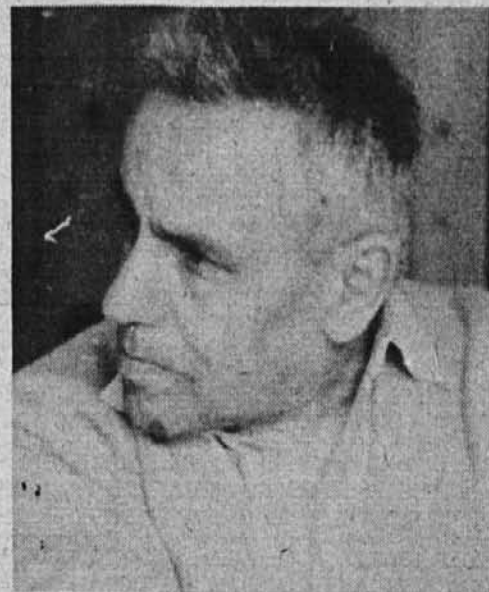
Pavla in Francelj Mohorič, Edvard Resman, Zdravko Mihelič, Peter Pesjak, Nace Zbontar in Franc Hafner ml. so se po odhodu iz Kroke vključili v pevske zборе drugod, npr. na Jesenicah, v Kranju, Ljubljani in Kobaridu.

Tudi godcev je bilo v našem stoletju v Kropi več, kakor običajno mislimo. Med godbeniki gasilske godbe je bil posebno priljubljen Simon Pirc, ki je igral boben in činele, a je po besedah K. Ažmana igral tudi violino in dromljo. Ko so se z godbo vračali z gostovanja v Dražgošah, je med

potjo razgret pil mrzlo vodo, staknil pljučnic in umrl. France Prešeren (Pokl) je bil odličan basist – pri zboru in godbi. Dolga leta je bil tudi trobentar pri gasilcih. V zapisniku 31.1.1909 beremo, da je bil izvoljen za to mesto. Še leta 1928 je bil na

J. Gašperšič (1896–1964)

J. Gašperšič (1896–1964)

trobentarskem tečaju na Jesenicah, kjer so se učili (najbrž pod vodstvom K. Ažmana) enotnih signalov in koračnic.

F. Resman, L. Dobre in Janez Gašperšič niso bili le pevci, temveč tudi dobri godci, ki so velikokrat igrali po veselnicah — prva dva z violino in harmoniko, tretji s kitaro. Postavo so včasih zamenjali, tako sta Resman in Gašperšič kdaj igrala z J. Šolarjem iz Rovt. Gašperšič je pozneje, ko se je preselil v Lesce, nastopal tudi tam in sicer v triu z Jožetom Zupanom in Francem Darčarjem. J. Zupan (Sotl) je bil violinist pri »Zvezdi« in je še po drugi vojni igral v Lescah in okolici; vključil se je tudi v orkester, ki ga je tam vodil Bidovec. Med harmonikarji so bili še: Franc Pogačnik (Koroškov), Matija Gartner, Alojz Lazar (Vrbnov), Tone Berce st., Marko Smrekar in Francelj Mohorič; večinoma so bili »učenci« L. Dobreta. Velikokrat pa je na veselnicah »vlekel meh« Franc Rihtaršič-Godina, ki ni bil domačin. Miha Bertonec (Potočnik) je bil klarinetist. V mladosti je bil v Ameriki, od koder je prišel s svojim Esklarinetom. Ko je v njihovi hiši vadila Zvezda je zelo rad poslušal. Kmalu je začel igrati v veselnicah ansamblih, vse brez not. Dolga leta je igral z L. Dobretom in še kom. Tako se jima je za veselico ob 40-letnici gasilskega društva 1953 pridružil F. Prešeren. Od članov »Zvezde« so najdlje ostali aktivni: Stanko Legat, Filip in France Gašperšič, ki so sodelovali še v povojnem orkestru po letu 1953. S. Legat, ki je poleg violine, viole in kontrabasa znal igrati tudi na harmoniji, se je včasih pridružil harmonikarju F. Mohoriču in kitaristu Slavku Ažmanu, pa so zaigrali za ples. Manj je znano, da je tudi A. Dermota znal igrati violino, ko je bil v Ljubljani, pa je nekaj časa poučeval tudi klavir.

To so v glavnem vsi, ki so razen že prej omenjenih godbenikov bolj ali manj pogosto delovali kot godci. Bilo je sicer še nekaj takih, ki so znali kaj igrati, a to je bilo le bolj v domači hiši. Omeniti pa je treba še zanimivo cigansko muziko družine Rajhardov. V dolgih letih, ko so si lastili domovinsko pravico v Kropi, so včasih igrali na svatbah, največkrat pa v gostilnah za ples ali kar tako. Aleksander, Bogomil, Vilibald, David, Nace, Angela in Sabina so igrali na violine, viole, kontrabas, kitare in citre. Zgodilo se je tudi, da jih je za sodelovanje pridobil Pleničar in so zaigrali v odmorih odrskih predstav.

Glasbenike v okviru glasbene šole, orkestra in zabavnih ansamblov po letu 1953 smo spoznali v posebnem poglavju. Ko je bilo konec šole in orkestra, so starejši dali glasbila iz rok, nekaj mladih je nekaj časa še vztrajalo, pa tudi ne dolgo. Nekateri so nadaljevali glasbeno šolo drugod, a konec dejavnosti je tudi njim vzel voljo (npr. J. Rešek in K. Legat). Hornist E. Gašperšič je z rogom šel na SGS v Ljubljano in bil tri leta v simfoničnem orkestru RTV Ljubljana, a se je potem posvetil glasbeni zgodovini. Mlajši so začeli hoditi v glasbeno šolo v Radovljico in se po nekaj let ukvarjali z zabavno plesno glasbo in spet je bilo konec. Vztrajal je le Dare Lotrič, ki je že več let prvi pozavnist orkestra v Slov. filharmoniji in zdaj študira na tretji stopnji glasbene akademije v Zagrebu. Pojavil se je še kak ansambel mladih, po večini samoukov, ki so poskušali v posne-manju vzornikov od drugod izraziti in izpovedati svoje naravne sposobnosti. Brez potrebnega znanja in mentorstva so ostali na začetku poti.

Tako so po letu 1964 v ansamblu Tirfoni izmenično igrali: kitaristi Drago Beguš, Vinko Berce, Janko Volarič in Franci Zaberl ter bobnarji Miha Kržišnik, Marjan Jelovčan in Simon Blaznik. Tri leta so ostali skupaj, potem jih je nekaj odšlo k vojakom in šele leta 1972 so se spet zbrali M. Jelovčan, V. Berce, F. Zaberl in Franci Krvina. Igrali so za ples, poleti »Za dolgo njivo«, v lovski koči na Jamniku (tu

so jim ukradli drago opremo), večkrat za 8. marec in ob prireditvah »Mladina pred mikrofonom«. Pridružil se jim je še kitarist Marjan Butarac. Takrat so poleg kitar in bobnov imeli že tudi električne orgle. Kot mnogi podobni ansambli po Sloveniji so se opirali na poslušanje in posnemanje, poskušali tudi z lastnimi skladbami, ustavilo pa jih je pomanjkanje znanja.

Kratko dobo je imel tudi ansambel, ki so ga sestavljali: Janez Petrač (saksofon), Dare Lotrič (pozavna), Slavko Nardin (trobenta), Pavle Gartner (harmonika), Damjan Zbontar (kontrabas) in Peter Potrebuješ (bobni). Izrazit prirojen, a neizkoriščen talent je kot samouk z igranjem na harmoniko in kitaro pokazal Stanko Berce.

Ko smo spoznavali zbere, pevke in pevce, godbe in godbenike, dirigente in druge, smo lahko ugotovili, da je bilo v Kropi več družin, ki so v celoti pokazale precej glasbenega talenta in z njim tudi pomagale razvijati kulturno delo kraja. S kratkim pregledom teh družin ne bo možno točneje razmejiti medsebojnih odnosov in dati časovno pregledne slike. Predstavljal bo strnitev že mnogih poznanih dejstev in kot tak še z drugačnega kota osvetlil preteklost. Vrstni red bo sledil vstopanju posameznih družin v stoletni razvoj naše glasbene kulture.

Zato začnimo z Legatovimi, katerih prvi mož — Jurij je kot pevec in kmalu kot organist ter pevovodja začel delovati 1885. Tudi njegovi otroci so mu sledili. Štiri hčerke; Tončka, Micka, Sabina in Rezka so bile pevke, pa tudi igralke; najdlje in sicer dokler je mešani zbor sploh obstojal, je ostala Rezka. Kot pevce smo srečali tudi sinove, posebno aktivna sta bila pred in po vojni Filip in Stanko, ki sta z bratom Jurijem igrala tudi v »Zvezdi«. Legatovi vnuki so se pred 20 leti tudi vključili v glasbeno šolo; zelo prizadeven je bil Kamilo kot član orkestra in godbe, pozneje pa tenorist v moškem zboru, dokler mu oddaljenost zaradi preselitve v Tržič ni onemogočila nadaljnega sodelovanja. Trobenta in kontrabas pa je zamenjal s slikarskim platnom.

Franc Gašperšič st. (1869—1942) je imel veliko veselje do glasbe. Za 30 goldinarjev si je kupil pri Zupanovih harmonij in nanj kar dobro igral. Kot se spominja njegov sin France, je želel postati organist, pa je bila Höningmannova odločitev drugačna. Ženo je dobil iz Žmitkove rodovine, ki je tudi imela obilo glasbenih darov. Spomnimo se

samo V. Žmitka, pevca, godbenika, pevovodja in kapelnika. Iz nove zveze se je rodilo veliko otrok — od njih so Ančka, Jože, Filip in France ob domačem harmoniju stopili v stik z muziko. Sinove smo lahko v razvoju zadnjih 60 let večkrat srečali, saj so vodili ali sodelovali pri petju in muziciranju. Otroci iz številnih družin vseh treh so bili prav tako v zborih in instrumentalnih skupinah, tako Filipovi Magda in Heda, Francetov Kozma in Jožovi Špela, Jože ml., Marjan, Zlata Zala, Janez, Egi, Boštjan, Minče in Rok. Bili so še drugi Gašperšiči. V zborih pri Pleničarju, Gašperšiču in Gostiču in še kom smo srečali Janeza, Toneta in Cilo. Tudi Lojz je poskušal biti godbenik, prav tako njegova sinova Slavko in Bert; ta je bil do odhoda v Izolo odličен pevec v moškem zboru.

Tudi o Dermotovih je težko kaj novega povedati. Ze v začetku stoletja sta Francen in Jožman spadala med najboljše pevce. Otroci, Cita, Marija, Anton, Polde in Gašper so bili vsak v svojem času in na svoj način med glavnimi oporniki domače pevske kulture, o glasbenih uspehih bratov tenoristov v svetu je bilo že govora. Povsem naravno je, da so se tudi otroci novih družin spoprijeli z glasbo. Vsi trije iz zakona Marije, katere mož Janko Peternel je bil tudi pevec in nekaj časa čelist v orkestru, so se učili klavir v radoljiški glasbeni šoli, Andreja pa se bo po končani visoki glasbeni šoli sploh posvetila glasbi. Sestra Dermotovih — Zefa se ni mogla vključiti v petje kot sestre in bratje. Zato pa so to nadoknadili njeni otroci, znani pevci: Lovro, Janez, Joža in Irena Rešek (por. Zaberl); Janez in Joža sta pa igrala tudi v orkestru.

Ustavimo se še pri Petračevih. France je bil v gasilski godbi, otroci pa so bili dobri pevci, Leon in Franci tudi godbenika v društvenem simfoničnem orkestru. Tudi vnuki so obiskovali glasbeni pouk, Valentin je prvič dobil klarinet še kot fantič v godbi pred prvo vojno, po njej pa igral v »Zvezdi«. Tudi njegovi otroci Tinca, Zdravko in Marta so bili v orkestru ali zboru. Janez pa je po nekaj letih instrumentalnih izkušenj vstopil v moški zbor, kjer zdaj poje drugi tenor.

Bilo je še več drugih družin s prav tako izrazitim naravnim glasbenim darom, le da so bile po številu pevcev ali godcev manjše.

(Nadaljevanje na 20. strani)

Zlata Gašperšič-Ognyanović na opernem odru

Spomnimo se F. Resmana (sinova Edvard in Andrej), Zupanovih (Polčevih, Šotnovih, Pastirčkovih, Matelovih), Rajgeljnovih (Miha, Lovro, po vojni Ivanka in Micka), Varlnovih (oče Tone, sin Lenart in hčer Angela), Kržišnikovih (Tone, Janez, Franc in Adam), Bertoncelejevih, Hafnerjevih (mama Lizika in sinova France in Damjan), Miheličevih itd. Zelo radi so prepevali v Kotlu pri Bercetovih (Kalsanovih), kjer so starši in otroci – odrasli kajpak – sestavljali majhen mešani zborček, ki so ga sosedje hodili poslušati, saj je znal ubrano zapeti. Janko in Rudl sta bila tudi godbenika, s sestro vred so bili v zboru: posebno lepo in dolgo amatersko pevsko kariero ima Janko, saj že dobrih 40 let prepeva, odkar je pod vodstvom J. Gašperšiča in potem L. Varla začel. Še enkrat se spomnimo muzikantov, ki so hodili iz Rovt. Med njimi je bil Joža Šolar st. (Gregec). Pred drugo svetovno vojno je s kroparskimi godci in pevci skupaj igral in prepeval njegov sin Joža. Take vezi se ponavljajo tudi v zadnjih 15 letih, ko je v moški zbor stopil Rudl Šolar, pozneje še njegov sin Franci. Kot pianistka pa večkrat z zborom sodeluje prof. Jožica Potočnik, vnukinja Gregca.

Glasbena tradicija nekaterih omenjenih družin se nadaljuje, saj smo pričali, da se že tudi pravniki tistih, ki so začeli pisati 100-letni razvoj glasbene kulture v Kropi, glasbeno izobražujejo in obetajo neprekinjen razvoj, čeprav v drugih okoliščinah in novih oblikah. Kakor bodo poznali razmere in sadove preteklosti, tako jih bodo cenili!

Kapelniki in zborovodje so dostikrat prisiljeni, da se lotijo komponiranja ali prirejanja skladb. Na ta način si pomagajo pri oblikovanju sporeda, lahko pa komponirajo tudi iz bolj ali manj močnih ustvarjalnih nagibov. Tudi med kroparskimi glasbeniki je bilo nekaj takih. Kot skladatelj izvornih skladb in aranžer tujih del je najdlje segel J. Gašperšič. Za A. Dermota prav tako vemo, da je ustvaril nekaj lastnih del. Enako za J. Legata in L. Varla, le da so njuni poskusi nepoznani. Smrt je prekinila obetajočo glasbeno kariero Božu Gašperšiču (1925–1945), ki se je ukvarjal predvsem s polifono instrumentalno glasbo, zapustil pa je tudi nekaj lažjih pesmi na besedila znanih slovenskih pesnikov. Ko sta G. Šolar in E. Gašperšič pred dobrimi 20 leti začela igrati v zabavnem ansamblu pri društvu, sta zanj napisala več valčkov in polk. Drugi je takrat pomagal pripravljati instrumentacijo za orkester, manjše ansamble in vokalne izvajalce. S podobnim delom za zbor nadaljuje ves čas vzporedno z vodstvom moškega zbora, še bolj pa v glasbeni šoli v Radovljici. Nekaj teh skladb izvajajo tudi drugi zbori in instrumentalisti.

Čeprav ni bil iz Kroepe, omenimo še zanimivega skladatelja Josipa Miheliča (Colarja). Rojen je bil 1903 v Mošnjah. Kot otrok je sanjaril o glasbi in kmalu dobil nekaj osnovnega znanja pri organistih v Mošnjah in na Brezjah. Pozneje se je izpopolnjeval pri K. Jeraju in Marjanu Lipovšku v Ljubljani. Kratak čas je vodil zbor na Bledu, precej pa je igral v plesnih ansamblih, in sicer violino. Z njim so igrali Tone Mertelj (harmonika), Joža Šolar-Gregec (violina), Johan Bertoncelej-Hrvatov (kitara) in še nekateri drugi. Igrali so na plesih, ohcetih in proslavah. Zelo rad je Mihelič komponiral. Pisal je skladbe za svoje ansamble, pa tudi precej zborovskih pesmi je ustvaril in to na lastna besedila, ki so ali ljubezenska ali pa opisujejo lepoto gorenjske pokrajine. Eno od njih – Čemu ta nagelj ne cvete – je leta 1974 v avtorjevo izredno zadovoljstvo krstil kroparski zbor. Zapuščino, ki jo je leta 1975 umrla Mihelič zapustil v svoji glasbeni delavnici, bo potrebno bobolj natančno pregledati in opisati.

J. Mihelič s svojim ansamblom pred zadnjo vojno

Na koncu se samo še spomnimo Ivana Zupana, ki smo ga že spoznali tudi kot skladatelja.

Ugotovimo lahko, da tudi pomanjkljiv prikaz glasbenega življenja govori o bogatih, neprekinjenih ustvarjalnih in še bolj poustvarjalnih težnjah kroparskega človeka.

Osnovni predmet tega pisanja je bilo glasbeno življenje prebivalcev majhnega podeželskega kraja, v katerem je svojevrstno gospodarsko življenje ustvarjalo odgovarjajočo kulturno klimo. Prevladovalo je glasbeno in odrsko udejstvovanje, ki je zajelo večino amaterskih delavcev, ob njih pa so se uveljavili tudi posamezniki z drugačnimi nagnjenji.

Večjih slikarjev po J. Potočniku in P. Zmitku ni bilo. Pred 10 leti je na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani diplomiral Kamilo Legat (rojen 1934). Za študij se ni odločil takoj, čeprav je že kmalu kazal primeren talent. Zdaj je likovni pedagog v Trzinu. Kot slikarja ga strokovnjaki uvrščajo med vodilne mlajše slovenske krajinarje. Precej njegovega dela

je vezanega na rojstni kraj. Že zgodaj je s portretnimi študijami ohranil v spominu nekaj starejših Kroparjev, zunanji motivi iz kraja pa bodo vedno bolj pomembni tudi kot dokument. Zadnja ugotovitev velja tudi za Alojzija Lazarja, čeprav seveda dela tega nadarjenega samouka nimajo umetniške in tehnične dognanosti solanih mojstrov. V slikanju so se poskusili tudi mnogi drugi, v različnem obsegu in z neenakim uspehom. Zapišimo vsaj nekaj imen: Pepca in Janez Šmitek, Edvard Resman, Joža Zupan (Šotl), Tomaž Lazar, Peter Pesjak, Boštjan Gašperšič, Metoda Berčič, Tone Lazar in Zmago Šmitek. Smisel za oblikovanje in dobre likovne rešitve so v kovaški in graverski delavnici dokazovali Milan Žaberl, Janez Gašperšič, Frenk Murko in Marjan Gašperšič. Tudi rezbarjev je bilo nekaj. Med starejšimi so najboljše figure prišle iz rok Luka Šolarja (Lukmana), katerega obrazi niso bili tipizirani, saj jim je znal dati različne izraze.

Bil je iz družine Kolezov, kjer je bilo rezbarstvo doma, začetnik pa najbrž Jakob Šolar, kakor se spominja njegov vnuk Joža Šolar. Jakob je bil sosed in prijatelj Zupanovih orglarjev. Večkrat se je napatil proti Kanalski dolini in Tirolski, kjer je prodajal žeblje. Tam se je spoznal z rezbarstvom, ki ga je zamikalo, da se je še sam poskusil v njem. Večina kroparskih rezbarjev se je največ ukvarjala z jasličarstvom, izdelali pa so tudi več različnih kipcev. Le kdo se še spomni Pösirjenovega Luka, preprostega naivnega kiparja? Umrl je okoli leta 1910, kako se je pisal, pa ne vemo več. Janez Legat si tudi ni mogel kaj, da ne bi svojega veselja in smisla za obliko pokazal v lesenih in iz železa kovanih figurah. Rezljal je tudi Tone Bertoncelej (Toncala), pozneje Lenart Varl, še za tem Marjan Gašperšič in Tomaž Lazar. V našem času so Jože st. in ml. Berce ter Janko Berce naredili veliko lesenih drvarjev, kovačev in drugih figur; udeležili so se razstav likovnih amaterjev. Lovro Rešek st. je oblikoval iz gline, česar se je naučil v Kamni gorici, kjer je bil ta način v navadi. Posebno mesto ima mojster umetnega kovaštva Joža Bertoncelej. Več desetletij je dokazoval dar opazovanja in oblikovanja, risal, slikal in tolkel bakrene izdelke. Med prizadevanji za likovno vzgojo mladih naj spomnimo na tečaj, ki ga je vodila kiparka Liza Hribar iz Ljubljane. Precej fantov in deklet je dobilo strokovne nasvete in osnove oblikovanja, ki jim je pozneje koristilo v šoli in pri delu v srednjih šolah za umetno obrt ali na fakulteti za arhitekturo.

A. Lazar – Vrbanov Lojzek

(se nadaljuje)

OB 75 LETNICI TURISTIČNEGA DRUŠTVA KRANJSKA GORA

(UTRINKI IZ PRETEKLOSTI)

V časih, ko so drdrale po Dolini gor in dol poštne kočije, je bila v Kranjski gori ena sama hiša za prenočevanje — »Pri pošti.« V hiši, kjer so danes krajevni urad, krajevna skupnost, pisarna Turističnega društva in kino, so takrat prenočevali popotni gosti. Ko se je prejšnje stoletje nagibalo h koncu in je začelo v »borovško« vas zahajati vse več ljudi, je zrasel sredi vasi za takratne čase kar ugleden hotel »Razor«. 1902. leta je sprejel prve goste in še danes jih sprejema. Ta hotel pa je tiste dni vnesel popolnoma nov turistični utrip in zaradi njegove zrasle pobuda, naj bi v kraju ustanovili društvo, ki bi delovalo za pospeševanje tujškega prometa.

1. junija 1904. leta je nosil občinski sluga takratne kranjskogorske občine po vasi tale oklic:

»Vedno se množeci promet in povsodi naraščajoče tekmovanje krajev in mest, katere je obdarila narava z raznimi krasotami in prednostmi, nalaga tudi Kranjskogorcem, kjer je odprla narava darežljivo svojo roko, dolžnost, da stopimo v to tekmovalno vrsto in skušamo opozoriti širši svet na naš slikoviti in obenem najudobnejši kraj gorate naše Gorenjske.

Toda ne smemo se zadovoljiti z enodnevnimi obiskovalci, tudi s takimi ne, ki pridejo k nam varčevat. Vsa naša skrb se mora obrniti na to, da si pridobimo stalnih, trajnih prijateljev, tudi takih, ki so videli že veliko sveta in katerim je več do udobnosti kot do denarja.

Visoka nadmorska lega ob železniški progi in v bližini prometnih križišč, veličastni naši gorski orjaki, naš nepokvarjeni planinski zrak, vse to so prednosti, ki napravljajo naš kraj za gotov čas in za gotove slučaje kot posebno sposoben za daljše bivanje. Treba je le, da nudimo mi vsem onim, ki se pridejo divit našim alpskim krasotam vsaj tisto, kar jim nudijo drugi podobni kraji.

Zato je treba, da se združimo in delujemo skupno za prosep Kranjske gore, za

povzdigo in zboljšanje prometa, za olepšanje kraja in za olajšanje občevarja s tujci.

V to svrhu se vljudno vabite na pogovor v prostorih hotela »Razor« v soboto, 4. tega meseca, ob pol osmih zvečer.

Pod oklicem je bil podpisan takratni kranjskogorski župan Gašper Lavtižar, sestavil pa ga je dolgoletni okrožni zdravnik v Kranjski gori doktor Josip Tičar.

Na hrbtno stran oklica so se podpisovali hišni gospodarji. S svojim podpisom so potrjevali občinskemu slugi, da jih je seznanil z vabilom na pogovor v hotelu »Razor«. Podpisalo se jih je trinajst. K razgovoru pa je prišlo blizu štirideset ljudi. Iz tega je moč domnevati, da je vladalo kar precejšnje nezaupanje glede tega, kaj se utegne »skotiti« iz napovedanega pogovora.

Doktor Tičar pa je stvari pripravil in zastavil tako, da se Kranjskogorci 4. julija 1904. leta v hotelu »Razor« niso zbrali le k pogovoru o zboljšanju prometa (pri čemer je bil mišljen tujski promet), in za olepšanje kraja, pač pa je bilo ta večer ustanovljeno »Letoviško društvo« v Kranjski gori. Pogovor, h kateremu je Kranjskogorce pozival oklic, je bil pripravljen in izveden kot ustanovni občni zbor društva, ki je pod prvotnim imenom delovalo 25 let (do leta 1929). Takrat se je preimenovalo v »Tujsko prometno društvo«. Po osvoboditvi je privzelo ime »Turistično društvo«, svoje prvotne naloge, dopolnjene s prenekaterimi dodatnimi opravili, pa opravlja še danes.

Bistremu očesu ne uide pravi pomen pogovora v »Razorju«, saj ga doktor Tičar ni uspel prikriti. V predzadnjem odstavku svojega oklica je namreč zapisal: »... zato je treba, da se združimo in delujemo skupno za prosep Kranjske gore.« Kaj drugega naj bi pomenilo združevanje kot ustanovitev društva, katerega delovanje naj bi »pospeševalo promet tujcev in olaj-

(Nadaljevanje na 22. strani)

Kranjska gora v letu 1916

Ljudska pesem

Ajdovska deklica

*Kjer Karavank vrhovi sivi
ponosno dvigajo se v zrak,
na gori, ki se zove Ajdna,
sezidal grad si je orjak.*

*Orjak je mož, desetkrat večji
in silnejši od nas ljudi;
na gori živel s hčerko svojo;
tako pri nas se govori.*

*Od hriba stopil je do hriba,
en sam korak, pa bil je tam;
se nagnil je nad reko Savo,
vodico zjutraj pil je sam.*

*Zajemal s kozarcem je velikim
in pil; za hčerko še,
da si umije bele roke,
mož korec poln zajel je.*

*A ona šetala se zjutraj
po travnikih se pisanih;
in všeč ji bilo je na polju
in njivah s plugom risanih.*

*Vračaje se s sprehoda
k očetu nekdanj tekla je:
»Črvička čudnega sem našla
na travniku!« mu rekla je.*

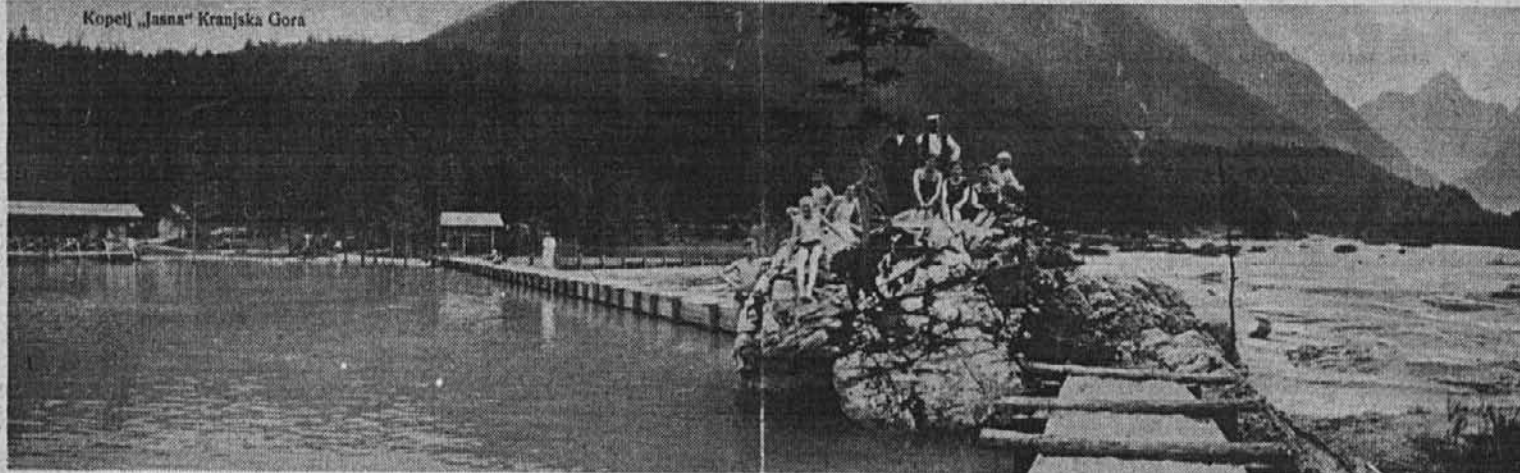
*»Domov ponesiva ga atej!
Kako je lep črviček! Ej!
Po zemlji koracal je urno
in travo grizel. Ej! Poglej!«*

*Pa zmajal z veliko glavo
orjak je oče in dejal:
»To ni črviček, ljubo dete,
Brž nesi ga nazaj do tal!«*

*»To kosec je, ki travo reže,
da z njo živinico redi.
Ni, da bi z njim se ti igrala;
v dolino brž ga nesi mi!«*

*Možiček v strahu trepetaje
bil skoraj zopet je na tleh;
in vse povedal, kar je videl
in slišal pri orjakih teh.
In pravijo, da v gori Ajdni,
še vedno grad visok stoji,
da nihče vanj ne more;
orjakov pa že davno ni.*

Zapisano po pripovedovanju Legat Terzije iz Zabreznice 21. 12. 1965.

»Kopelje« v Trstju

(Nadaljevanje z 21. strani)

ševalo njihovo bivanje«, kar je imel kranjskogorski zdravnik takrat v mislih.

Med udeleženci »pogovora« v Razorju je krožila »upisna pola«. Z vpisom na to polo prisotni niso le potrjevali svoje udeležbe, pač pa so s svojimi podpisi potrjevali, da pristopajo kot ustanovni, redni ali podporni udje k novoustanovljenemu društvu. Na tej polji, ki so nam jo vestni društveni tajniki, med njimi neumorni Pečar, ohranili do danes, najdemo 39 podpisov. Ker pa so šteli za člane društva le hišne posestnike, je imelo Letoviško društvo v Kranjski gori ob svojem nastanku le 32 članov, takrat udov imenovanih. Vsi so bili iz Kranjske gore. Šele v poznejših letih je društvo razširilo svoje članstvo in svoje delovanje tudi na območje »RUT«, v Srednji vrh, Podkoren in Rateče. Slednje – Rateče – so sodile v delokrog kranjskogorskega letoviškega društva do 7. oktobra 1930. leta. Takrat so krajanji Rateč ustanovili svoje turistično društvo, ki še vedno deluje.

4. junija 1904. leta so v »Razorju« izvolili pripravljalni odbor, ki je vodil novoustanovljeno društvo vse dotlej, dokler ni dobilo dovoljenja za svoje delovanje. Predsednik pripravljalnega odbora je bil seveda neumorni kranjskogorski zdravnik doktor Tičar.

Kmalu je sestavil društvena pravila, ki so še danes ohranjena. Imela so 22 članov, združenih v 9 poglavij.

Društvo je delovalo kot združba za pospeševanje tujškega prometa. Njegovo delovanje je bilo opazno od prvega dne po ustanovitvi, čeprav še ni bilo registrirano v smislu cesarsko – kraljevih določil društvene postave in čeprav je postopek registracije trajal skoraj polna tri leta.

Ko brskamo po vzrokih, zaradi katerih se je registracija društva toliko časa vlekla, lahko ugotovimo, da je bil vzrok za to v splošnih političnih razmerah tedanjega časa. To je bil čas močnih raznarodovalnih teženj, čas vdiranja in zakoreninjanja Schulvereina, Alpenvereina in drugih pönemčevalnih združenj, ki naj bi vsako po svoje prispevala k temu, da bi naša dežela pridobila in obdržala nemški značaj. V to smer so šla vsa politična prizadevanja, za katerimi je stala oblast v tistem času. Kranjskogorsko letoviško društvo je bilo ovira takšnim prizadevanjem. Med člani in odborniki društva ne najdemo niti enega Nemca in niti enega »janičarja«. Kranjskogorsko letoviško društvo je bilo združba, ki ni skrivala svoje narodnostne pripadnosti. Njegov vodja, doktor Tičar, pa je veljal daleč naokoli za znanega in vnetega narodnjaka.

V takšnih okoliščinah je iskati vzrok, da je šele 29. marca 1907. leta, prejel doktor Tičar akt, s katerim ga je okrajni glavar v Radovljici obvestil, da deželni predsednik delovanja kranjskogorskega letoviškega

društva ni prepovedal, kar je bilo razumeti, da ga je dovolil.

Poslej je društvo delovalo z osemletno prekinitvijo (med obema svetovnjima vojnama) do današnjih dni.

V prvi svetovni vojni, je bila Kranjska gora neposredno zaledje fronte. Tod so se zbirale »marškompanije«, ki so čez Vršič odhajale na soško fronto. Po isti poti so odhajale neznanske količine streliva in vojaškega materiala, vračale pa so se reke ranjencev in bolnikov. Takrat je vojaštvo zasedlo vse stavbe in skednje, med njimi seveda najprej hotel Razor in tujske sobe, vojni vandalizem pa je odplaval skoraj vse naprave in ureditve, ki jih je dotlej zgradilo marljivo letoviško društvo. Poteptana sta bila nasad na Požarju in tenis igrišče, demolirana in zanemarjena je bila kopel v Trstju (leseno letno kopališče v Jasni), uničena je bila javna razsvetljava, zarasle so se sprehajalne poti, razbili so počivališča ob njih (mize in klopi) in nič bolje se ni godilo vsemu ostalemu. Doktor Tičar in tisti odborniki, ki niso bili na frontah, so takrat reševali, kar se je reševati dalo. Takrat skoraj niso imeli upanja, da bo še kdaj mogoče nadoknaditi uničeno.

V zameno za opustošenje med vojno in vrsto let težkega življenja po letu 1918., ko ljudje ne pri nas ne drugod po Evropi niso mogli misliti na to, da bi odhajali na počitnice, pa je dobila Kranjska gora v vojnih letih gorsko cesto čez Vršič, elektrarno v Jasni in koč na Gozdu, ki si jo je zgradil avstrijski poveljnik taborišč ruskih ujetnikov kot svojo rezidenco. Ker je zgornji del Doline ostal po prvi svetovni vojni zaklinjen med dve državi in ker je čez Vršič potekala državna meja, je ostala gorska cesta čez Vršič vseh 23 let (med 1918 in

1941) le slabo izkoriščena. Zato pa je dobila tem večji pomen po osvoboditvi, še zlasti pa po letu 1960 z razvojem motornega prometa.

Ko so bile zaceljene rane prve svetovne vojne, je začel tujski promet po letih 1923 in 1924 počasi naraščati in število gostov v Kranjski gori je bilo iz leta v leto večje. Leta 1929 je bil za vrsto let dosežen višek. Tja do leta 1935 so posledice velike gospodarske krize dušile prizadevanja turističnih delavcev in gostincev, nato pa je nastopilo spet nekaj ugodnih let. Kulminacija je bila dosežena leta 1938, ko je bilo v Kranjski gori zabeleženih okrog 100.000 nočitev, nato pa do leta 1941 zaradi bližajoče se vojne in naraščajoče vojne psihoze ta uspeh ni bil več ponovljen.

Tako kakor je prva svetovna vojna prinesla Kranjski gori uničenje in zastoj, ji tudi druga ni prizanesla. Ni bil zaustavljen le normalni razvoj, posamezni gostinski obrati so bili tudi močno poškodovani in v njih je bila uničena tudi oprema. Zato je bilo treba leta 1945 spet začeti skoraj znova.

Premikati se je začelo že poleti 1945. leta. Takrat je vodil društvo odbor, ki je bil izvoljen na zadnjem občnem zboru pred vojno. Na prelomu iz leta 1945 na leto 1946 je bilo društvo preosnovano, spejeta pa so bila tudi nova družbena pravila ter izvoljen nov odbor.

Po letu 1945 je društvo delovalo brez prekinitev bolj ali manj uspešno, kar je bilo v celoti odvisno od prizadevnosti vodilnih ljudi in od splošnih pogojev. Ubadalo se je z nalogami, kakršne je izvrševalo ves čas svojega delovanja, pridružile pa so se jim tudi mnoge nove. Pa pogledjmo nekatere teh nalog!

Kopališče »Jasna«

V letih 1907 in 1908 je takratno letoviško društvo uredilo prvo javno razsvetljavo v Kranjski gori. Takratne javne luči so bile, razumljivo, petrolejke. Društvo je vzdrževalo svetila, njihovo čiščenje in plačevalo moža, ki je skrbel za prižiganja in ugašanje. Da je kupovalo tudi potrebni petrolej, je bilo umevno samo po sebi. Vsa ta svetila s kandelabri vred pa je vojaštvo v letih prve svetovne vojne do kraja uničilo. In zato je društvo v povojnih letih spet začelo urejati razsvetljavo krajevnih ulic. Tokrat je bila električna, saj je imela Kranjska gora že lastno elektrarno. Vsa leta med obema vojnama je zgrajeno javno razsvetljavo vzdrževalo in plačevalo za porabljen elektriko. In po drugi svetovni vojni je spet turistično društvo uredilo razsvetljavo kranjskogorskih ulic (tokrat tretjič). Šele v polpreteklem obdobju je skrb za javno razsvetljavo prevzela Krajevna skupnost in dobrih dvajset let je že minilo, odkar Turistično društvo ne plačuje več za porabljen elektriko.

Leta 1904, ko je bilo ustanovljeno letoviško društvo v Kranjski gori, je veljal kraj za izključno letno letovišče. Tisti redki posamezniki, ki so prihajali pozimi, na skupno število takrat izredno skromnih prenočitev (saj jih je bilo komaj tisoč vsako leto), skoraj niso vplivali. Od zimskih športov, ki so v štiridesetih letih začeli temeljito spreminjati turistično podobo kraja, je bilo takrat vpeljano edino le sankanje. Za sankanje je bilo sicer v kraju dovolj pogojev, vendar kakšnega tako znamenitega sankališča, kakršen je bil tista leta bohinjski »Belveder«, Kranjska gora ni premogla, niti ni mogoče zaslediti v društvenem arhivu, da bi kdaj razmišljali o njegovi gradnji. Sprva o zimski sezoni v Kranjski gori niso kaj prida pomišljali. Zaradi takšne usmerjenosti polnih trideset let po ustanovitvi društva niso mogle priti do izraza najpomembnejše kvalitete kraja – oster zimski zrak, sneg in zimski šport. Daleč naokrog pa so bile poznane ugodnosti, ki jih je kraj lahko ponudil poleti: svež ozonski zrak, sprehodi, ugodna lega za rekonvalescente in oslabele ter ostarele ljudi, možnosti za lepe planinske ture in podobno. Ker je bilo tako, so društveni odborniki posvetili največ pozornosti, prizadevanj in sredstev vsemu tistemu, kar naj bi privabilo obilico gostov v letnem času. Zato so v letu 1911 zgradili kopel »Za Trstjem« – v kraju, ki ga poznamo pod imenom »Jasna«. Ime »Jasna« so dali spodnjemu koncu doline, v kateri se je nekoč končevalo zdaj zasuto ledeniško jezero na steku obeh Pišnic, češki turisti, ki so v letih pred prvo svetovno vojno množično obiskovali Kranjsko goro.

Pred letom 1911, preden so v »Trstju« zgradili leseno kopel, pa so kmalu po ustanovitvi društva »pri pošti«, ali v poznejšem »ljudskem domu« uredili »banjsko kopel«. Saj je bila tudi potrebna. Pa še kako. Takrat namreč v vsej Kranjski gori ni bilo nobene kopalnice. V tej kopeli (v ljudskem domu) je bilo urejenih nekaj banj, ki so jih letoviščarji lahko uporabljali za kopanje.

V letu 1910, ko so se odločili, da bodo zgradili kopel za »Trstjem«, se niso nič kaj dolgo zadrževali ob tem, kje dobiti denar za izgradnjo kopeli. Do njega so prišli na zelo enostaven način. Odborniki in prenekateri člani »Letoviškega društva« so segli v svoje žepe in prispevali ves potrebni denar. Sodelovali pa so tudi, in to kar izdatno, »tujsko prometni interesenti«, kakor so imenovali lastnike hotelov, penzionov, gostišč in oddajalce tujskih sob. Med trinajstimi, ki so podarili večje zneske, najdemo Jakoba Černeta, ki je prispeval 300 kron, nekaj jih je prispevalo – med njimi je bil doktor Tičar – po 200 kron, prenekateri pa po 150 ali 100 kron. To so bili pomembni zneski – saj stari milijon in več kot prostovoljni prispevek za gradnjo takšnega bazena ni od muh.

Vse drugače pa je bilo, ko so leta 1928 začeli graditi v Jasni novo, večje betonsko kopalnišče. Dotlej je namreč stara, lesena kopel v Trstju sprhnela, čeprav je skoraj 20 let dobro služila namenu, za katerega so jo zgradili. V stari kopeli so se najpogosteje kopali češki gostje, ki se jim je do 20 stopinj topala voda zdela kar primerna. Leta 1927 so uvedli prispevek, ki mu današnje dni pravimo turistična taksa, takrat pa so mu rekli občinska doklada. Razen nje so gostje plačevali tudi stroške za recepcijske usluge. Te stroške so imenovali pisarniški prispevek. Občinska doklada je imela enak namen, kakršnega ima v sedanosti, predpisovala pa jo je takratna kranjskogorska občina.

Za gradnjo kopalnišča v Jasni je društvo v soglasju z občino sklenilo najeti 400.000 dinarjev posojila pri takratni kranjskogorski hranilnici in posojilnici. Najeto posojilo pa naj bi odplačevala občina s sredstvi, ki naj bi se zbirala iz občinske doklade (turistične takse). Občina je prevzela vsa potrebna jamstva in 1928. leta so začeli izvajati obsežna gradbena dela za izgradnjo novega kopalnišča. Na mestu nekdanjega lesenega je zraslo novo, betonsko kopalnišče. Bazen je bil dolg 40, širok pa 25 metrov. V tistem času je bil to eden največjih bazenov v Sloveniji. Razen njega so zgradili potrebne kabine za preoblačenje, leseno gostišče v dveh stavbah (ki še stojita), sistem betonskih korit za ogrevanje (naravno) vode, ploščad za prireditve in ples ter druge pritlikline. Bazen ni bil le ponos Kranjske gore, pač pa je kmalu postal znan daleč naokrog.

Svečana otvoritev je bila 4. junija 1929. leta, 25 let po tem, ko je bilo v Kranjski

gori ustanovljeno Letoviško društvo. Takrat se je društvo preimenovalo in spejelo nova pravila. Poslej je delovalo pod naslovom Tujsko prometno društvo.

Slavnostni govornik na proslavi petindvajsetletnice delovanja društva, ki je bila združena z otvoritvijo nove »Jasne«, je bil častni predsednik društva in njegov ustanovitelj doktor Tičar.

Čeprav so potem zgradili še marsikaj (smučarsko skakalnico, prva smučišča in prvo smučarsko vlečnico), je bilo kopalnišče v Jasni do izbruha druge svetovne vojne najpomembnejša naprava v turistični opremi in ponudbi Kranjske gore. Vsak dan ob enajstih se je ob zvokih godbe začelo kopanje. Vrsto let je igral na kopalniški ploščadi orkester komponista in dirigenta Gregorca. Ta orkester je zvečer igral tudi za razvedrilo in ples – običajno v kavarni Slavec. Koncert na kopalniški ploščadi se je vsak dan začel s kranjskogorsko koračnico – skladbo dirigenta Gregorca.

Blišč in vsa slava kopalnišča v Jasni pa sta ves čas med letom 1929 in 1941 povzročala društvu, njegovemu odboru, občini in drugim velike težave. Da nista vojna in osvoboditev izravnali računov, bi bil nemara prav zaradi njega razvoj Kranjske gore zavrt za dolgo vrsto let. Bremena, ki so nastala z odplačilom glavnice in obresti na najete kredite, so postala sprva težka in pretežka, čez leta pa neznosna. To, kar bi sedaj imenovali ekonomski izračun, je bilo s kopalniščem v Jasni zasnovano tako, da bodo zbrana sredstva od vstopnine, izposojanja kopalne opreme in najemnina gostišča skupaj z občinsko doklado (turi-

(Nadaljevanje na 24. strani)

Ruski ujetniki in avstroogrski stražarji v času gradnje ceste na Vršič

stično takso) zadostovala za odplačilo anuitet. Vendar je bilo dohodkov občutno premalo. 1936. leta — sedem let po zgraditvi kopališča v Jasni — je bilo od najetega dolga (400.000 dinarjev) plačanih šele 56.000 dinarjev, neplačane obresti pa so do takrat znašale že 230.000 dinarjev. (Navajam predvojnje — starojugoslovanske dinarje. Za primerjavo naj povem, da je bila to vrednost desetih družinskih hiš). Na ta način ni bilo nobenih izgledov, da bi bila glavница kdaj plačana, vsa sredstva občinske doklade pa niso zadoščala za odplačilo obresti.

Ko se je bližala druga svetovna vojna, je bazen v Jasni že začel kazati vidne znake prehitre amortizacije in propadanja. Vrsto let je že puščal in zato je bilo treba kar naprej krpati počiki so nastajale na njegovem dnu. Vzrok je bil v tem, ker pred začetkom gradnje niso bile opravljene raziskave o nosilnosti tal, najbrž pa je bila celotna gradnja opravljena tudi dokaj nesolidno in nestrokovno. Kljub takim in podobnim težavam pa je bilo kopališče v Jasni dobro desetletje največja atrakcija Kranjske gore.

Ko so leta 1936 sprevideli, da bo Jasna, če bo šlo po tedanji poti naprej, pokopala Kranjsko goro in zavrla vsa nadaljnja prizadevanja za razvoj turizma, so opravili po nemajhnih nervozah in prepirih temeljite spremembe. Do njih je prišlo, ko je takratna kranjskogorska občina dobila novo vodstvo. To pa je uvedlo vrsto ukrepov, ki naj bi pripomogli, da bi se v doseglednem času znebili bremen naraščajočih dolgov. Eden izmed ukrepov je bila amortizacija hranilnih knjižic, kakor so rekli prostovoljni odpovedi za obresti na vloge, ki so jih imeli vlagatelji v kranjskogorski hranilnici in pošojilnici. Nisem mogel dobiti celotnih podatkov o tem, kako uspešno je bilo to prizadevanje, vendar je v določeni meri omililo pritisk zapadlih odplačil. Znano je tudi, da se je kar precej vlagatelj odreklo svojim obrestim v korist dolga v Jasni. Razumljivo so bili na prvem mestu vsi društveni odborniki in vsi njegovi vidnejši člani. Vendar bi ta ukrep in vrsta drugih ne zadoščali in dolga ne bi mogli odplačati, da ga ni čez nekaj let izničila druga svetovna vojna in monetarne transakcije, ki jih je nujno prinesla (menjava dinarja v marko in ob osvoboditvi marke nazaj v dinar).

Vojna pa ni le izničila dolgov, ampak je v tem času kopališče tudi povsem propadlo, ker ga ni nihče vzdrževal. Zato v letih po osvoboditvi ni bilo mogoče nič drugega, kakor nekdanje tako slavno »Jasno« (velike gmote betona) odstraniti in vrniti naravi nekaj njene prvobitnosti. Prav v prihodnjih letih pa se odpirajo možnosti za to, da temu predelu vrnemo obliko, ki jo je imel v davni zemljini preteklosti. Vse področje od mostu čez Pišnico pri elektrarni do mostu pod hotelom Erika je ledeniška kotanja, ki je bila nekoč napolnjena z vodo. Torej je bilo tod nekoč bistro jezero ledeniškega izvora. In če bi nekaj od približno sedemstotisočih kubičnih metrov gramoza, kolikor ga je zdaj nasutega v to kotanjo, uporabili pri gradnji karavanskega cestnega predora ter zgornji del kotanje spet napolnili z bistro vodo obeh Pišnic, bi tod nastal še vse bolj občudovani biser, kakor je bilo desetletje pred zadnjo vojno kopališče Jasna.

Tisto, kar so začeli 1904. leta vrli pobudniki turizma v Kranjski gori, ko so ustanovili Letoviško društvo, pa se je v polni meri razvilo šele po letu 1945. Prva leta se je osvobodena dežela krčevito izvijala iz težkih brazgotin, ki jih je pustila štiriletna krvava vojna, vendar se je v kranjskogorskem delu doline kmalu začutil nov turistični utrip. V letih po osvoboditvi so prišli do odločilnega izraza ljudska ustvarjalnost, vnema in sodelovanje. V

tem času je, ne da bi se kdo posebno naprezal, prevladalo prepričanje, da je odločilna prednost Kranjske gore zima z zanesljivo snežno odejo, da pa je lahko letna sezona najmanj enakovredna zimski. Torej dve polni sezoni, kakršnih zlepa nima noben turistični kraj.

Društvo je v vsem obdobju po osvoboditvi dosegalo vidne uspehe, ni pa manjkalo tudi kriz, notranjih trenj in včasih dokaj malomarnega odnosa do spoznanega, temeljnega poslanstva. Uspehi povojnega delovanja društva so velikanski, lahko pa bi bili še mnogo večji. Skoraj nemogoče je naštet vse, čemur je bilo društvo pobudnik in ustvarjalec, vendar pa mimo nekaterih stvari le ni mogoče. Društvo je spet uredilo zelenico in park na Požarju. Do danes je uredilo nekaj deset kilometrov sprehajalnih poti in izdalo zemljevid. Zgradilo in doslej že nekajkrat (tudi letos) je obnovilo mostove in pota k martuljskim slapovom. Zgradilo je naravno drsališče za Gmajnico in most čez Pišnico. Zgradilo in razširilo je javno razsvetljavo. V novejšem času je zgradilo radijski in televizijski pretvornik na Brvogu. V Jasni je uredilo umetno jezerce. Doslej je postavilo in vzdržuje okrog 200 klopi in mizic ob sprehajalnih poteh. Vsa leta po osvoboditvi društvo skrbi za rusko kapelico ob cesti na Vršič. Doslej je društvo izdalo goro spektov in drugega propagandnega gradiva. Bilo je pobudnik gradnje zdravstvene postaje v Kranjski gori. Bilo je tudi glavni pobudnik izgradnje smučišč in žičnic. Iz društva je izšla pobuda za organizacijo različnih športnih tekmovanj, med njimi tudi takih, kakor je Pokal Vitranc, ki pomeni največjo propagando za celotni zimski turizem v Sloveniji in Jugoslaviji.

Rezultate delovanja društva je mogoče izraziti na mnogo različnih načinov. Čeprav je lahko dokaj enostranska in še zdaleč ne pove vsega, se kar sama vsiljuje primerjava o številu nočitev ob nastanku turističnega društva in danes. Leta 1904, je bilo v Kranjski gori nekaj nad tisoč nočitev, letos pa jih bo že precej čez 400.000. Če bi primerjali druge podatke (inkaso ipd.), bi dobili podobno primerjavo.

JANEZ METERC

2

BEGUNJE V PRETEKLOSTI

Kasneje je grad Kamen prišel skupaj s begunjskim Katzensteinom v last zadnjega fevdalnega gospoda, Ljubljanačana Viktorja Jermanna. Ta je l. 1875 graščino v Begunjah prodal avstro-ogrskim oblastem, grad Kamen v razvalinah in obširne gozdove okoli in pod Begunjščico pa je zadržal in zapustil svojim naslednikom. Njegov sin Maks Jermann je nekdanje posestvo Lambergov prodal 15. 6. 1900 Francetu Dolencu iz Škofje Loke za 348500 K, ta 6. 6. 1907 Italijanu Umbertu Granado za 470000 K, ta pa še isto leto družbi Società italiana per le industrie forestali v Rimu za 525000 K. Po prvi svetovni vojni je posestvo 15. 8. 1924 kupilo za 570000 din petinštirideset posestnikov iz Begunj. Dandanes je grad Kamen last ljudstva.

Najdalj so bili lastniki tega gradu in pripadajočega posestva grofje Lambergi in je kot tak še danes, v širšem smislu in v povezavi z ljudskim izročilom njihov simbol. Ne smemo pa pozabiti, da je to istočasno spomenik zatiranja in trpljenja gorenjskega kmeta.

Grofje Lambergi se kot stara plemiška družina omenjajo že v 14. stoletju (1343). Takrat je bil Viljem Lamberg še oskrbnik na Lipniškem gradu (Waldenberg) pri Radovljici. Njegov sin Jurij je nad Bistrico

V nemajhni meri se je po zaslugi delovanja turističnega društva Kranjska gora uvrstila na prvo mesto med zimskošportnimi središči Jugoslavije. Ali bo to mesto tudi obdržala, je odvisno v nemajhni meri od tega, kako bo delovalo društvo v prihodnje. Kljub očitnim pomanjkljivostim (ki drastično izstopijo zlasti, če primerjamo Kranjsko goro z nekaterimi zimskošportnimi središči v Evropi) ima danes Kranjska gora najkompletnejšo opremo (infrastrukturo) kot zimsko letovišče v Sloveniji in Jugoslaviji, pa tudi glede letne opreme nima kakšnih bistvenih zaostankov za drugimi kraji v republiki in državi. To pa ne pomeni, da v kraju nič ne manjka. Čim večja je stopnja razvitosti, tem bolj izstopajo pomanjkljivosti. Turističnemu društvu in vsem ostalim dejavnikom, katerih je zdaj v kraju prav po zaslugi delovanja društva že precej, tako ne manjka odgovornih in zahtevnih nalog, če naj uspešno opravijo tisto nalogo, zaradi katere, je doktor Tičar pred 75. leti društvo ustanovil.

Zato naj zaključim svoje razmišljanje z besedami, ki jih je povedal doktor Tičar kot velik vizionar leta 1929 ob petindvajsetletnici delovanja takratnega letoviškega društva. Takole je govoril:

»Kdor gleda v Kranjski gori na polno zimsko sezono, na polno ali prepolno letno sezono leto za letom, kdor opazuje rastočo podjetnost, ta mora priti edino do zaključka, da mora v prihodnjih petindvajsetih letih zrasti na mestu »Borovške vasi« idilično, čisto, lično in zdravo planinsko mesto in prvo gorsko zdravilišče ter prva zimska postojanka Jugoslavije.«

Tako je govoril vizionar doktor Tičar. Njegova vizija se ni uresničila v času, ki ga je predvidel (v petindvajsetih letih), uresničuje pa se pred našimi očmi. Če tega ne vidimo mi, pa dobro vidijo drugi. Nemški novinar Heinrich Fischer je dejal za Kranjsko goro v turistični reportaži v reviji ADAC — Motorwelt pred šestimi leti, da postaja Kranjska gora jugoslovanski Garmisch. In ni bil edini, ki je tako govoril o njej.

pri Tržiču kupil tako imenovani Hudi grad (Gutenberg), ki ga je najverjetneje dokončno porušil potres v začetku 16. stol. Kot smo že omenili, so bile do sredine 15. stol. lastniki gradu Kamna razne plemiške rodbine. Tako je najverjetneje l. 1442 Urh Celjski, zadnji svojega rodu, prodal posestvo Janezu Seebacherju. Potomci tega pa so ga l. 1459 prodali Andreju pl. Kreigh-u in od tega je najverjetneje šele l. 1469 prešel v last grofa Jurija Lamberga. Rod Lambergov se je kasneje razcepil na pet vej, izvira pa iz Nižje Avstrijske. Omenjeni Viljem Lamberg, vazal Ortenburžanov na Lipniškem gradu, se je l. 1366 poročil z Diemuto iz Podvina, ki mu je za doto prinesla gradova Ortnek in Lichtenberg. Tako se je rodbina Lambergov vsidrala na slovenskih tleh. Viljemovi sinovi so ustanovili tri glavne rodbinske linije Lambergov: prvo na Črnelem (Rottenbüchel) pri Kamniku, drugo na Hudem gradu (Guttenberg) in Kamnu (Stein) in tretjo na Ortneku in Otenštajnu. Lamberge najdemo v 15. stoletju na Kranjskem v raznih častnih službah: Jurij Lamberg je bil l. 1438 deželni upravitelj (Landesverweser) in je nadomeščal deželnega glavarja v sodnih zadevah. Od njegovih naslednikov je bil Gašper leta 1487 poveljnik cesarja Frideri-

Jaka Torkar: Begunje – akvarel

ka V. v Slovenski krajini, Jurij stotnik in oskrbnik freisinških škofov v Škofji Loki ter Žiga (Sigismund) prvi ljubljanski škof. Ob Valvasorjevem času in obisku Begunj je bil lastnik Kamna Janez Jurij Lamber (okoli l. 1680); od vej Lambergov pa so tedaj živele samo še omenjene tri. V sredini prejšnjega stoletja sta živeli le še dve liniji te rodbine: Lamberg zu Greiffenfels in bavorska Lamberg zu Amerang. Dandanes je menda živa le še poslednja na Gornjem Avstrijskem, medtem ko je ona z »našega« Kamna (Lamberg zu Stein und Gutenberg) izumrla z Janezom N. Antonom Lambergom l. 1828 (Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Familien auf Jahr 1858: Gotha, bei Justus Perthes).

Če gremo po današnji »podgorski« cesti med Dobroč in Dobravo (gozdni hrbet južno pod omenjeno cesto), katere odsek pred vasjo Slatna (iz smeri Begunj) se imenuje »V klancih« (dr. J. Prešeren, »Partisanenstrasse«, Plan. vest. 6, let. XIII (57), 1957, 348 s.), móremo na griču nad cesto, tik pred omenjeno vasjo, videti razvaline in ostanke zidov gradu, ki pa je dandanes precej zaraščeno. To so ostanki gradu, ki ga J. V. Valvasor (Valvasor, XIII. knjiga) imenuje Gutenberg, »ki se tudi po kranjsko drugače ne imenuje«. Le-ta je bil že ob obisku tega velikega opisovalca Kranjske dežele razvalina: »leži pod visokimi gorami, a vendar na precej visokem hribu, ki mu daje odlično širok ter predvsem lep razgled (...). Nekoč prej so ta grad imenovali Zum Glantz /primerjaj ime »V klancih« (...) in to po pravici, kajti takrat je bil znan po svoji mogočnosti...«

Valvasor se v tem primeru poigrava (dr. J. Prešeren, o.c.) z nemško besedo Glanz (simbolično: sijaj, blesk). On je namreč dobro poznal slovenski jezik in je po mnenju begunjskega, že pokojnega rojaka, dr. Jakoba Prešerna, še danes obstoječe in znano ime za ta grad »V klancih«, nekoliko ironično, kar je tudi sicer značilno za njegov način pisanja, spremenil v nemški »Glanz« (besedna igra). Izgleda torej, da je ime gradu dalo slovensko prebivalstvo po širšem (ledinskem) krajevem imenu »V klancih«, ki je bilo sicer uradno na prošnjo Lambergov s pismom cesarja Ferdinanda leta 1557, v spomin na nekdanji njihov grad nad Tržičem oz. Bistrico, preimenovano v Gutenberg (Guttenberg). In zopet naj bi se igral Valvasor, ko je zapisal, da grad do njegove dobe ni ostal »dober« (gut), kajti »ni ostalo nič drugega kakor razvaline«. Nato v resnem tonu kot razlog za takšno stanje navaja potres iz l. 1509 in ugotavlja, da je razen

potresa verjetno vzrok za njegovo opustitev tudi previsoka in odročna lega, kajti Lambergi so imeli ugodnejše življenjske pogoje v nižje ležečih gradovih. Dr. Jakob Prešeren tolmači ime »Gutenberg« kot neposredni prevod iz imena Dobrča, v okrilju katere sta stala oba, poleg Kamna, omenjena gradova: Hudi grad (v virih kasneje Alt Gutenberg) in grad »V klancih«. Po njegovem mnenju in verjetno pravilnem tolmačenju ime za goro in napačni prevod za ime gradu izvira iz staroslovenske besede »dobr«-hrast, ki jih je še danes mogoče v precejšnji količini najti na gori Dobrči.

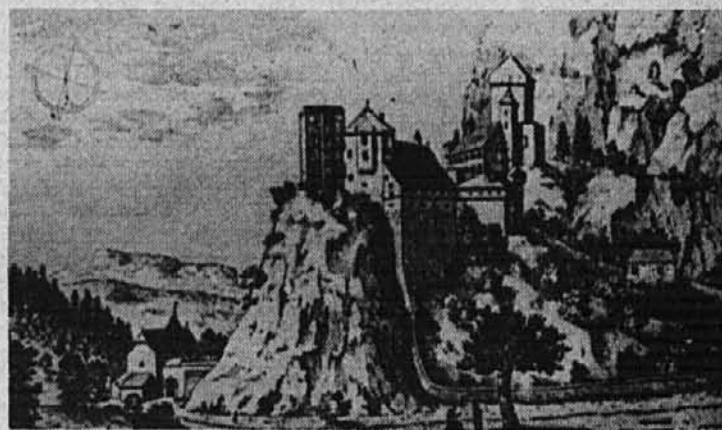
Če se končno dotaknemo še že večkrat omenjenega Hudega gradu nad današnjo Tržiško Bistrico, moramo s pomočjo Valvasorja reči sledeče: »... Alt Gutenberg, Stari Gutenberg po kranjsko, je to ime dobil po veliki krivici; ne nudi namreč nikakršnih dobrin, temveč je to gora z golimi skalami brez rudnega bogastva in drevja (...). Nekdaj je to morala biti velika stavba, ki je dandanes razpadla, ker jo njeni posestniki puščajo neobljudeno in raje prebivajo večinoma v Tržiču (...). Ta grad je nekoč bil rodbinski grad gospodov Gutenberg (...), katerim so sledili gospodje Zuickl, od katerih ga je kupil Karol pl. Juritsch (...) in ga prodal grofu Paradaiserju, deželnemu upravitelju na Kranjskem, od katerega je prešel z ženitvijo v posest gospoda Danijela von Eckha...« Znano nam je, da je žena po smrti Eckha vzela za moža grofa Barba, ki je bil ob obisku Valvasorja tudi lastnik razvaline tega gradu. Bil pa je ta grad, kar je znano tudi Janezu Vajkartu, prej nekoč last grofov Lambergov, kajti nam dobro znani Jurij, sin Viljema Lamberga, je kupil ta tako imenovani Hudi grad in kasneje osnoval vejo Lambergov, ki je postala

lastnik Kamna in pozneje z dovoljenjem samega cesarja ime Gutenberg prenesla na grad »V klancih«, kar je bilo do sedaj že večkrat povedano. Ta lamberska veja je zato nosila ime: Lamberg zu Stein und Gutenberg. Sicer pa je bil Hudi grad najverjetneje žrtev velikega potresa 26. marca 1511 in je bil od tedaj zapuščen razvalina. Vzrok, da ni prišlo do njegove obnove, je najverjetneje v tem, da je postala lokacija tega gradu neaktualna v prvotno strateškem smislu (cesta, nemirni časi). Poleg gradu nas na prisotnost Lambergov na prostoru Tržiča spominja tudi cerkev sv. Jurija iz l. 1421, ki naj bi jo po ljudskem izročilu zgradil Jurij Lamberg, oče Žige, prvega škofa ljubljanskega. Cerkvico sv. Neže pa naj bi dala zgraditi njegova žena.

Drugi begunjski grad, spomenik naše žalostne preteklosti: pretekle in polpretekle, je srednjeveška stavba, ki stoji proti vsem strateškim in fortifikacijskim načelom na ravnini, poleg cerkve sv. Urha. Pravilno ime zanj je (glede na jezikovno ustaljenost in ne nazadnje tudi razumljivost) Begunjska graščina (dr. J. Prešeren, o.c., 342 s.), a za domačine na kratko graščina. Valvasor jo je opisal na sledeči način: »...leži na ljubkih ravnih tleh, prav pod zasneženim visokim gorovjem, tako, da se dviga na eni strani omenjeno gorovje, na drugi stani pa lepo, široko in ravno polje. — Omenjeno snežno gorovje povzroča svež, zdrav zrak, ki pa je tako oster, da je jetičnim in slabotnim ljudem nevaren in zato pospešuje njihov konec. — Ta graščina, ki jo Kranjec imenuje Wegene, se je nekdanj imenovala Vigaun in se je to ime prišlo tudi te naselbine (...). je pa tu tudi krasno in odlično poslopje, katerega se ne bi smel sramovati noben od grofov, kajti ni samo čisto, lepo in krasno, ampak tudi veliko. Sobe so ozaljšane z najlepšimi slikarjami. V grajskem dvorišču se košati prelep vodomet (...). Tik za gradom je sadovnjak in v njem ribnik, v katerem so postrvi, ki se takoj pojavijo, kakor hitro se kdo pojavi v bližini. Tudi sadovnjak ima zelo veliko sadja. S še večjo nežnostjo pa te navda vrt, ki se odlikuje po reznežnosti in lepoti in ima v svoji sredi mikavno prečč vodomet, izklesan iz rezanih kamnov. Poleti je tu mogoče najti precej snega za hlajenje vina, kolikor ga je sicer mogoče poželeti; le-ta se dobi nedaleč v nekem jarku pri graščini...«

V splošnem opis Valvasorja kar precej ustreza današnjemu stanju. Podrobnosti so očitne. Vodomet v notranjem prostoru (dvorišču) ni več, pač pa je sredi vrta še vedno sadovnjak. Prav tako ni več ribnika, ki je dobival vodo od mimo tekoče Blatnice. Prav tako je dandanes nepoznan jarek z večnim snegom. Tudi nekaj fresk je še ohranjenih, druge pa morda skriva omet. Nedvomno pa moramo, ne le zaradi jezikovnih in etnoloških zakonitosti, oporekati Valvasorjevi domnevi, da je ime Begunje (p.d. Bégne) nastalo iz Vigaun.

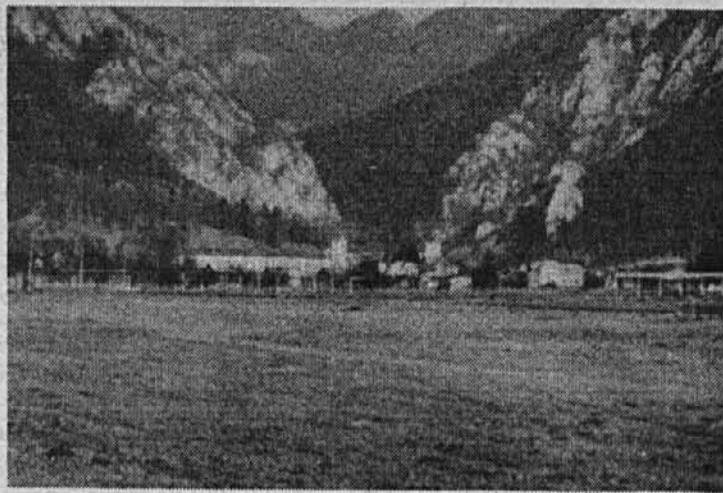
(Nadaljevanje na 26. strani)

Grad Kamen od severo-vzhoda (po J. V. Valvasorju)

Hrib sv. Petra

Begunje od zahoda

(Nadaljevanje s 25. strani)

Logika in razvoj jezikovnih znanosti nam namreč kaže, da je to ime nastalo iz najstarejše slovenske dediščine, ali pa je morda še starejše. . .

Kot prvi lastnik te graščine nam je okoli l. 1338 znan neki Niclas von Rain, čigar hči se je v svojem drugem zakonu poročila z grofom Jurijem Katzianerjem. Ta rod je dal ime graščini, ki se v srednjeveških spisih imenuje Katzenstein. Leta 1438 je bil graščino pozgal in razdejal celjski vojskovodja Jan Vitovec, ki je bil češkega rodu in je v ljudskem izročilu znan kot Pegam (popačenka od Böhme). Zaradi zadolženosti je bilo posestvo prodano leta 1637 Burkhardu Hitzingerju (V. Smid, Hausrat eines krainischen Edelmannes zu Valvasora Zeiten, Carniola II, 1909). Leta 1664 je posestvo ponovno prišlo v roke Katzianerjev. Janez Herbart ga je kupil od Ignacija Hitzingerja in ga temeljito preuredil. Umrli pa je pred koncem preureditvenih del v Ljubljani 13. 10. 1681. Pokopan je v rodbinski grobnici v cerkvi sv. Urha v Begunjah. 27. 4. 1682 je posestvo prešlo na njegovo vdovo Evo Krescencijo, ki naj bi ga očuvala za tedaj še mladoletnega sina Leopolda Engelbrehta.

Precej važno vlogo je rodbina Katzianerjev in s tem tudi Begunje odigrala v času protestantizma in reformacije. Sprejeli so namreč novo vero in z njimi mnogi njihovih podložnih kmetov. Tudi o tem nam podrobneje poroča J. V. Valvasor (VII. knj., XIII. pogl.). Tako izvemo, da je bila zvesta pripadnica in podpornica protestantov vdova Julijana Katzianerica, ki je imela močno oporo v deželni stanovih (deželni glavar grof Thurn in vicedom grof Lamberg) in drugih posvetnih fevdalcih na Gorenjskem. Dala je preurediti v protestantsko cerkev staro znamenje, ki je stalo poleg gradu. V Begunjah je nekaj časa deloval in se skrival tudi Jurij Dalmatin. Poleg njega je tu vestno deloval pridigar Peter Kupljenik. Konec osemdesetih let pa je tudi tod začela pometati roka protireformacije, ki je naredila »red« pred tem na Bledu (F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, 51 ss.), Bohinjju, Leseah in Radovljici. Pri tem uradna deželna oblast (deželni stanovi v Ljubljani), ki je bila sicer protestantskemu gibanju naklonjena in ga je v veliki meri podpirala, ni storila ničesar. Radovljiškimi protestantom je bilo že l. 1579 prepovedano hoditi, v Begunje, kamor je pobegnil njihov pridigar Kupljenik, pa tudi škof v tirolskem Brixenu, lastnik blejskega gospostva, je bil zaradi te dejavnosti v skrbeh. V svojem pismu s 23. 7. 1589 sinu omenjene vdove Julijane, Andreju Juriju Katzianerju (F. Pokorn, Doneski k zgodovini Bleda in okolice, IMK 1897, 146 ss.) namreč pravi: »Tvoja mati Julijana, kateri smo poslali že več odredb glede izгона ondotnega predikanta, nič ne

uboga. Tudi se ne meni za grožnjo cerkvene kazni, katero je raztrgala. Ker ostaja trdovratna, imamo dovolj vzroka, da jo kaznujemo z nemilostjo. Po očetovsko te opozarjamo, da odpraviš predikanta in luteransko cerkev podreš, da začneš spet živeti po prejšnjih cerkvenih postavah, da tedaj ne zapadeš kazni, ki bi te pri naši resnobi hudo zadela.« To je bil torej »v rokavicah« postavljen ultimat. Predikant Kupljenik je bil res prijet in izgnan, njegova bajta pa požgana, kot je zapovedal brixenski škof. Z luteransko cerkvijo pa ni šlo tako hitro in jo je šele protireformator škof Hren (Chrön), predstojnik ljubljanske škofije, dal razstreliti leta 1601. Njeni ostanki so vidni še danes. Kot »lutarinarski tempelj« je znana poraščena groblja nekdanje razstreljene cerkve za vasjo ob Stari ulici. Do pol preteklega časa pa je živele in bila v rabi psovka »tbingar« (J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonov v dekaniji Radovljica, 1897, 26 s.). Tudi naš planinski pisec dr. Jakob Prešeren pravi o tem (o.c., 344 ss.): . . . »Prav do zadnjih časov je bila še v rabi psovka »tbingar«. Se sem slišal starega Simnovca, ko je v gostilni zabrusil to psovko nekemu v obraz. Takoj sem ga prijel za besedo in vprašal po pomenu. Ni mi ga vedel razložiti. Rekel je le: Hudič je – hudič, tbingar je tbingar. Pritrdil je Lavtižarju, da psovka izhaja iz dejstva, da so Katzianerji obiskovali šole v Tübingenu, morda pa tudi od tod, da je bilo tudi tu znano delovanje Trubarja iz Tübingena.«

Graščina je kasneje v 18. stoletju prišla v last grofov Lambergov s Kamna, ki so tako postali lastniki obeh begunjskih takratnih gradov in so se okoli l. 1740 tudi dokončno preselili s Kamna v Begunje. Kot je bilo že omenjeno, je celotna njihova posest kasneje prišla v roke ljubljanskega fevdalca Viktorja Jermanna. Ta je graščino z 48 parcelami 14. 1. 1875 prodal avstrijskemu sodnemu erarju za 55000 goldinarjev. Avstrijska vlada je nato prizidala grajskemu kompleksu severozahodni trakt in vse skupaj preuredila v žensko kaznilnico, ki je bila pred tem v štajerskem gradu Lankovica. S pogodbo je bila kaznilnica dana v upravo in zakup Družbi usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega.

Nedvomno je najslavnejši predstavnik rodu Katzianerjev, ponemčenih Kocjanov, Janez Katzianer, ki se je proslavil kot izreden vojskovodja in hraber bojevnik proti Turkom. Zaslovel je l. 1529, ko so Turki oblegali Dunaj in kasneje kot vojskovodja pri Osjeku. Z manjšimi oddelki vojske je vpadal v Bosno in vračal Turkom milo za drago. Pomembno vlogo je odigral tudi l. 1532 v boju z vojsko sultana Sulejmana II pri Dunajskem Novem mestu. Zaradi spremembe v odnosih med Avstrijo in Turčijo in osebnih trenj ter razprtij je l. 1535 padel v nemilost in cesar Ferdinand I je njegovo početje obsodil in prepovedal. Ivan Katzianer se je nato naselil v gradu

Kostanjevica na Uni. Tu so ga kasneje obdolžili sodelovanja in povezovanja s Turki, kar naj bi bilo po Valvasorju neutemeljeno. Na cesarjevo privolitev ga je grof Zrinski 27. oktobra 1538 povabil na kosilo in ga zabodel. Tako je žalostno končal življenjsko pot takrat 48-letni Ivan Katzianer, najslavnejši predstavnik svojega rodu. Njegovo truplo so prepeljali v Gornji grad na Štajerskem, kjer ga je njegov brat, ljubljanski škof Franc Katzianer, pokopal v cerkvi in mu dal postaviti spomenik. Katzianerjevo premoženje je cesar Ferdinand I najprej zaplenil, vendar je pozneje njegovi hčerki vrnil grad Vrbovec (Altenburg) v Savinjski dolini. Tudi ostali trije sinovi so dobili nazaj v posest očetovo premoženje na Koroškem in Kranjskem. Kot njegovi maščevalci pa so nastopili po spletu okoliščin Turki, ki so l. 1540 vdrli na Hrvaško in strašno opustošili in razdejali posestva grofov Zrinjskih.

Ženska kaznilnica, ki je bila preurejena iz enega nekdanj najlepše urejenih gradov v Sloveniji, je služila svojemu namenu do nemške okupacije v aprilu l. 1941. 1. maja tega leta so je nacisti spremenili v strahotno gestapovsko mučilnico in morišče talcev, ki so jih zbirali širom po Gorenjski. Končno je Kokrški odred 4. maja 1945, nekaj dni pred koncem 2. svetovne vojne, zasedel to gestapovsko tovarno smrti in osvobodil 632 zapornikov. Po osvoboditvi je bil v begunjski graščini še nekaj časa kazensko-poboljševalni zavod, nato miličniška šola, dandanes pa je v njej bolnica za duševne bolezni in spominski Muzej talcev.

Poslednji kulturno-zgodovinski spomenik, ki si ga bomo v tem zapisu podrobneje ogledali, je nekdanja romarska postojanka in podružnična cerkev sv. Petra, ki se nahaja na platoju odsekanega gorskega stožca (839 m) severozahodno od Begunj. Najstarejša zgodovina te izredno dominantne in za naselitev ugodne višinske točke nam zaenkrat še ni poznana. Na njenem vzhodnem delu se dandanes nahaja pomemben srednjeveški umetnostnozgodovinski sakralni spomenik. Na koncu travnatega pomola so lepo razporejeni posamezni deli cerkvene stavbe: na zahodni stani najprej mala lopa, ki se navezuje na samostojno stoječ zvonik, ki je s kamnitim zidcem in s širokimi dvojnimi linami prav toliko star kot cerkev sama, t.j. iz časa pozne gotike. Sicer pa je po zunanjem videzu cerkev slična vsem ostalim ohranjenim podružničnim cerkvam pri nas iz tistega časa.

Pravokotna ladja ima talni in podstrešni zidec ter silasto zaključen vhod tudi na južni strani. Severna stran je brez oken. S tem je bila cerkev s te strani zavarovana pred slabim vremenom in severnim vetrom. V notranjosti so to izkoristili zato, da so celotno severno steno poslikali s pripovednimi prizori krščanske ikonografije. Prezbi-

terij (duhovniški del) je precej ožji od ladje in značilno gotsko trostrano zaključen: Obe okni gotskih oblik pa sta šele v prejšnjem stoletju zamenjali manjša, prvotna gotska okna.

Čprav smo rekli, da se cerkev sv. Petra po zunanosti ne loči od drugih, je njena notranost nekoliko drugače urejena. Čprav ni velika, je njen glavni prostor z dvema stebroma po vzdolžni osi razdeljen v dve ladji. Torej gre za dvoladijsko cerkev, ki spominja na sv. Primoža nad Kamnikom, le da je manjših dimenzij in proporcev. Omenjena stebra in vzporedni polstebri ob stenah nosijo oboke, ki so okrašeni z gotskimi rebri in tvorijo osemrogelne zvezde s sklepniki na stičiščih reber. Sredi teh zvezd so nekoliko večji reliefno figuralno okrašeni temenski sklepniki: sv. Peter s ključem, Marija z Detetom, sv. Andrej. Sredi cerkve je ščitek z znakom (grbom) mojstra, ki je cerkev zgradil in oskrbel njeno kamnoseško in kiparsko ureditev. S šilasto oblikovanim slavalokom se ladja povezuje s prezbiterijem, ki je bil prvotno tudi okrašen z rebri, a so jih kasneje odbili, ko so mu hoteli dati novo baročno podobo in so v njem postavili marmorni baročni oltar. Ta je danes tudi edini del opreme, ki se je ohranil v cerkvi.

Freske so nekaj pokrivala ves prezbiterij, slavalokno in severno steno v ladji. Prvotno slikarji so okrnili kasnejša večja okna in vrata v novejšo zakristijo na južni strani. Na oboku imamo Kristusa in okoli njega angele z glasbili. Freske v prezbiteriju so zaradi omenjenih kasnejših posegov, okrnjene in slabo ohranjene. Po delno ohranjenih slikah je možno ugotoviti, da gre za vrsto prizorov iz življenja cerkvenega patrona ter za njegovo mučeništvo: čudežni ribolov, Kristus pokliče Petra, Kristus, ki vodi Janeza in Petra, Kristus izroča Petru ključ, Peter ozdravi bolnika in prizori njegovega mučeništva. Vso slavalokno steno, ki ločuje v cerkvi prostor za ljudi (ladjo) od svetišča (prezbiterija), pokriva velika freska Poslednje sodbe, v kateri se je Kristus kot razsodnik povzpela bližnji obok in s tem naredil prostor za upodobitev Marije, vrste aposolov in nebes na levi strani. Nad desnim oltarjem v ladji so upodobljeni še trije svetniki (sv. Jakob in Jurij), na desni pa se nam je od večje celote ohranil le prizor Adama in Eve pod drevesom spoznanja. Ostalo je uničeno. Vso severno ladijsko steno pokrivalo številni prizori iz Pasijona v treh vrstah pravokotnih polj. Ohranjenih je v celoti 25 polj oziroma prizorov iz Kristusovega trpljenja.

Cerkev sv. Petra nad Begunjami je nastala po enotni zamisli in zasnovi koncem 15. stoletja ali na začetku 16., ko je zrela gotška arhitektura na Gorenjskem ustvarila dvoransko prostornino kot najvišji dosežek gotskega stavbarstva. Med leti 1530 in 1540 so jo poslikali. Zgradila jo je neka domača gorenjska delavnica. Tudi slikarji je ustvaril domač slikar, ki nam je znan kot »Jernej de Loke« in je v prvi polovici 16. stoletja deloval na Gorenjskem, Tolminskem ter v Beneški Sloveniji. Mnoge cerkve je sam poslikal, nekatere starejše freske pa samo popravil, zlasti one, ki jih je poškodoval potres v letu 1509 in 1511. Zanj je značilno, da je bil izredno predvidov in istočasno »zadnji« predstavnik srednjeveške slikarske tradicije v slovenskem slikarstvu (Stelè), ki pa se ni nikoli povzpela nad stopnjo spretnega rokodelca in zato ni bil velik umetnik. Njegovo delo pri sv. Petru moremo vključiti v njegov življenjski opus, ki je povezoval več slovenskih pokrajin in s tem potrjeval poleg drugih vezi na umetnostnem področju tesno povezanost teh dežel že pred mnogimi stoletji v enoto slovenskega kulturnega prostora, katerega pokrajine so se med seboj oplajale.

Omenili smo, da je bila cerkva sv. Petra nekoč znana romarska postojan-

ka. Morala je biti posebno obiskana, saj je v cerkvi po stenah vse polno podpisov romarjev, zlasti iz 17. stol., ko so po reformatorskem mrtvilu, božje poti spet oživele. Tako lahko med drugim preberemo še nekatere čitljive napise: Joanes Shebat - 1612, Bartholome Meriasitz - 1612, Valentin Troper - 1643 in dr.

Na vzhodni strani za cerkvijo se nahaja kapelica sv. Petra, ki je morda bila eden od vzrokov za božjepotno romanje k tej cerkvi. Pod to kapelico je še danes luknja (vhod v rov), iz katere piha sapa, ki so ji ljudje pripisovali zdravilen pomen. O tem nam poroča tudi Valvasor (II. knjiga, XVII. pogl.): »Na gori nad Katzensteinom, takoj za cerkvijo sv. Petra, je videti globoka, kamnita jama, ki ni širša, kot da bi mogel vanjo majhen pes. Ta luknja ima posebno prednost ali zdravilno moč v sebi, kajti če koga bole ušesa ali kdor je deloma ali popolnoma gluha, pa če položi glavo čez to luknjo in jo tako drži nekaj časa, zadobi zopet popoln sluh. To mi ni izpričal samo mežnar gori pri cerkvi, temveč tudi mnogi

drugi ljudje, katerim je bilo pomagano... Tako nam je torej Valvasor opisal ljudsko vražo, ki pa danes ni več živa in znana med ljudmi. Nastala in še živa pa je nova, ki pravi, da se sliši na sv. Petra dan, seveda če ima nekdo dober sluh, pridiga papeža iz Rima (F. S. Finžgar, Kvišku, Izbrano delo IV, 1965, 153 s.). Sam rov pa se tolmači v ljudski govorci tudi kot izhod v sili (?) iz spodaj ležečega gradu.

Pomembno vlogo je sv. Peter glede na svojo dominantno razgledno lego odigral tudi v času turških vpadov, ko je bil vključen v sistem obveščanja o nevarnosti s stražnimi ognji.

S pričujočim zapisom smo poskušali predstaviti in orisati nekatere dogodke in spomenike s področja današnjih Begunj, ki kažejo na eno najstarejših poselitvenih in strateško pomembnih točk na tako imenovanem Visokem Gorenjskem saj nam kontinuiteta življenja kaže, da gre za več ali manj strnjeno naselitev od konca mlajše kamene dobe naprej.

BENJAMIN GRACER

Zadnji demon, ki se je lotil Franza Kafke pred preselitvijo v Berlin, je bil Martin Kačur. Natančneje povedano: zlo seme njegovega duha, ki je hotelo vzkliči v brazdah genialnosti... Mislim, da lahko razmišljam o vseh točkah na zemeljski kroglji, ki se imenujejo kraji b.p. Še več: sveto pravico imamo čutiti in dočutiti demone, ki se rojevajo v njih. Po mili volji jim lahko odpiram vrata in jih gostim z vsem, kar premore moj jaz. Brez dvoma - veliko parazitskega je v njih! Zemlja si jim za razplojevanje, tvoje sokove potrebujejo za rast - in ko dorastejo in se odselijo iz tvoje duše v druge - si opustošen kakor njiva, ki čaka, da jo pokrije sneg. A taki so zakoni duha v krajih b.p.: kar bog poseje, hudič požanje!

Franz Kafka je imel pred prihodom oziroma odhodom hude sanje. Kako bi človek drugače imenoval stanje, ko se te v otrpli resničnosti polasti demon, katerega prihod je imel čudno realno ozadje; po izkušnjah neprimerljivo z drugimi tipi zlih duhov. Zvoljo nadaljnega sporazumevanja, mu bomo rekli kar **kačuromon**. Tako ime med drugim imenitno asociira tudi besedo hormon. Hormoni pa so literarno prav lahko nekakšno mazilo, ki preprečuje trenje med duhom in telesom, med resničnostjo in snom na osi bitij. Zelo verjetno kačuromon spolno ni določljiv. Oseben menim, da se bolj nagiba k moškemu, a tega ne morem dokazati. O duhovih resnično nikoli ni bilo nič zanesljivo znanega, četudi so vedno in povsod prisotni.

Kačuromon je F. Kafka najprej zrelativiziral; se pravi, da ga je razlil kot kapljo vode po površini. Hkrati mu je stopnjeval občutje neskončnosti v višino in globino. Tako je postajal možnost za vse, le F. Kafka je izginjal kakor napihnen balon, ki mu zrak uhaja. Težko je reči (pred koncem zgodbe, a nič manj potem) v čem je bilo njegovo osebno-zgodovinsko ozadje (morda predzgodovinsko?), ki je nedvomno vplivalo, da se je tako nepričakovano - kot muha v močniku - znašel v nenavadni kaznilnici.

V polkrogu - na sredini velike svetle sobe (celice?) je v nekaj vrstah sedelo par deset kaznjencev v zebzrastih oblačilih. Poslušali so debelega hrusta, ki jim je razlagal s črne plošče pred seboj: ogromne, z belo barvo naslikane simbole. Ko se je ozrl okrog sebe, je v hipu zaznal, da sedi natančno na sredini med njimi. Iz Hrustovih kretanj je le s težavo razbral, da govori nekaj o hrani, saj je svoj orjaški kazalec kar nekajkrat porinil v odprta, mesnata usta. Pri tem je z drugo roko uživaško pobožal svoj bobnasti trebuh:

KAČUROMON(IJA)

- Ekonomija! Primitivna razlaga neke ekonomike... tu:

saj to je nemogoče!

Kaj pa če nisem v kaznilnici? je pomislil.

Ob pogledu na svoje oblačilo se je pomiril. Hrust je zdaj že odšel k vratom, se obrnil proti njim; vrata pa s telesom skoraj v celoti zakril. Iz prve vrste z leve je vstal drug kaznjenev in stopil pred črno ploščo. (Zdaj je opazil, da je tudi hrust imel svoj stol.) Zaslutil je, da gre za nekakšen vrstni red razlagalcev čudnih simbolov in ocenjevalcev le-teh. Zakaj kaznjenci so privlekli nekje iz žepov lične črne knjižice in si takoj po hrustovem nastopu v njih nekaj zabeležili. Kaj, ni mogel razbrati. Vse je bilo v trenutku opravljeno. Tudi sam je pričel iskati po žepih beležko in svinčnik, a zaman... Drugi kaznjenev je očitno razlagal iste simbole povsem drugače. Gibi njegovih rok so bili daleč od lastnega telesa. S prsti je prerasaval simbole s plošče po nekakšnem nebeskem loku, ki ga je zarisaval z dosegom roke. Na stališče tega abstraktnega obzorja je postavil križ.

- Religija! je prešinilo Kafka, ki že kdaj ni bil več Kafka. Začutil je, kako ga napolnjuje strah. Črna tabla pred njim je postajala groza, ki ga je vse bolj potiskala v središče dogajanja. Vrtela se je pred njim in se dolbla v brezno.

- Kako naj jaz razložim simbole? Kaj pomenijo te vijuge; sestavljeno in posamezno! se je spraševal pod povodnjo lastne krvi, ob smrtnem zvonjenju srca v prsni.

Nikomur več ni sledil. Stoli kaznjencev pa so se praznil pred njim, kot bi pulil zobe iz čeljusti. Tisti, ki so že opravili svojo nalogo, so stali zunaj na hodniku v vrsti za hrustom. Ko je prišel red nanj, se je skušal dvigniti, da bi vsaj pokazal dobro voljo. A zaman: telo mu je otrpnilo, s stolom se je zlilo v eno. Samo glava ga je še ubogala. Nekajkrat je zaokrožil z njo kot bi hotel reči, da bi se rad dvignil od tal. Potem mu je omahnila na levo stran... Šele močan udarec z desne ga je predramil. Ko je odprl oči, je videl hrustov kazalec na svojem nosu. Od nekje daleč mu je prihajal nasprotni gromec oblak glasu:

- Po človeku ti je bilo določeno - usojeno, da postaneš razlagalec sveta! Iz simbolov bi nam moral razbrati svojo usodo, ki je obenem tudi naša. Ti, strahopetec pa si se raje onesvestil, kot da bi stopil pred nas in nam s svojim znanjem in umom pomagal osvetliti našo skupno pot! Kršil si osnovni zakon naše ustanove, zato boš kaznovan!

(Nadaljevanje na 28. strani)

— Neeee... nee... je ječal F. Kafka, ki že kdaj ni bil več Kafka (morda Franz?).

— Nič ne vem o tem svetu... Rojen sem zanj brez razlag in odgovorov. Premetavajo me valovi in viharji moje notranjosti po trdih tleh realnosti. Nobenih simbolov si ne znam razložiti, četudi sem morda sam simbol nečesa. Res ne... saj bi — a včasih niti tega ne vem, če sem sploh tu...

— Norec! Noorec! je rohnel naprej hrust.

Kaj pa sanje, a! Tvoooje svetle sanje! Poznamo jih: razposajeni otročki pod cvetočimi češnjami, v sončni travi. Čebeli-ce in cicibani. Za rokco skozi pravljice. Z mislijo in srcem v mehke, gnetljive dušice... A, prekleto sranje!

— Bilo je... rad imam... otroke... bilo je... je zmedeno ponavljal, dokler se ni spet onesvestil.

— Bilo je ja — in še bo! je rogajoče zaključil hrust in ukazal prvim trem kaznjencem, naj ga odneso v poseben oddelek. Tam so ga priključili na specialne aparature, ki so jih skonstruirali posebej za tako redke, vendar — po njihovem mnenju — izredno nevarne tipe!

Po tistem se je F. Kafka-Kačur-kačuro-mon ali krajše F.KKk (za strojno obdelavo) začel spreminjati v ličinko kačjega pastirja s strogo zaupno nalogo, ki jo bo opravljal, ko bo postal kačji pastir v pravem pomenu besede. Računalnik je namreč pokazal — glede na stanje v kakršnem je kaznjencem bil: zmedenost, večkratna popolna duhovna odsotnost ter telesna otrplost, še posebno pa njegovo čezmerno življenjsko nagnjenje k duhovnemu bivanju — da je zanj najprimernejša kazen, če ga spremene v požrešno žuželko, ki bo služila med drugim tudi za vzpostavljanje splošnega ravnotežja. Zavoljo zaupne naloge pa naj bo programirana dualistično: kačur-o-kačjak...

Tako je čez nekaj let iz nenasitne ličinke izlezel mogočen kačurokačjak — kačji pastir, ki je na svoji odsluženi obleki prebral ukaz:

Nauči kače letati!

— Prav, je rekel sam pri sebi — ukaz je ukaz (nič svarilnega ni zaslutil v njem), zato mi pa pravijo kačji pastir.

V krilih je čutil neznansko moč letenja. Reka, ki se je vila pod njim, ko je razprostrl krila, je bila lepa in vabljiva v svojem počasnem teku, odeta v bujno zelenje. Ob njej bi na kače zagotovo pozabil, toda ukaz je bil programiran v njem. Nemalo se je prestrašil sebe, ko je zaslišal glas:

— Nauči kače letati!

— Kje pa naj jih dobim, nikjer jih ni videti! se je skušal na neki način opravičiti samemu sebi.

A hip za tem (kakor v pravljici) je prva pomolila glavo iz vode. Navdušil ga je njen lep, ozki vrat. Potem se je dvignila druga do pasu, tretja se je vrgla na gladino vode, pa četrta, peta... Kmalu jih je bila polna reka. Tudi na obrežju jih je opazil. Ker ni vedel ali je res ali sanja, je nekajkrat zaprl krila in do kraja izbuljil oči. Čutil je, da ga vse bolj obvladuje strah, zato je povečal hitrost letenja. Šele misel, da so kače brez kril nemočne, ga je pomirila:

— Smešno! je vzkliknil.

— Take zvijajoče palice naj naučim letati — in čemu?

To je pomota, ali pa se nekdo norčuje iz mene!

Glas pa je zdaj razločno stopnjeval ukaz v njem:

— Nauči kače letati!

— Če je tako, tudi prav, je zamrmral vase in se spustil niže. Na skali, štrleči iz vode, je zagledal lep svitek. Nekajkrat ga je previdno obkrožil, nato pa se je ojunačil:

— Dober dan, soseda. Toplo sonce, kaj?

Kača ga je slišala, a se je brez odgovora pritajeno in zvito obrnila k drugi — ob skalci, rekoč:

— Poglej sestrice, kakšen pastirček! Svoj živ dan še nisem videla takega. Na moč nam je podoben!

(Kačurokačjaka je presenetil zlat obroček, ki ga je nosila okrog vratu in se ji je že rahlo zarezal vanj. Menil je, da je kačja kraljična hudo zvedava in preveč obrača glavo.)

Druga kača je počasi lezla iz vode. Med potjo ga je z očmi nepremično motrila. Potem se je sklonila h kraljični in ji neslišno zašepetala:

Povem ti: ta je pravi seksač. Ta je kot naročen za naše kraljestvo. Le s pametjo ga je treba strmoglaviti...

Kačji kraljični se je videlo, da se je globoko zamislila, preden je rekla:

— Prav imaš, draga moja. Že ko me je ogovoril, sem nekaj začutila, kar ni mogoče povedati. Zdaj pa sem vse bolj zamišljena. Ampak ljubica, saj sama dobro veš, kako je s temi tički. Domišljavi so in ponosni na tista svoja krilca. Ko jih spravimo na tla, slej ko prej poginejo.

— Že že... a ta je nedvomno nekaj izrednega. Tako velikega še nismo imele. In če je pri vsem še malo ambiciozen, nas bo vse preživel, boš videla. Očetu reci, naj ga postavi za kakšnega ministra. Dó zdaj so bili vsi župani. Premalo jih spoštujemo, zato je tako! Pa hitro mu odzdraviva in ga privabiva bliže, da ne odleti...

— Dober dan, pastirček! sta zapeli skoraj obe hkrati. In kraljična se je dvignila s svojim lepim vratom do polovice telesa: pravokotno nanj in na skalo — in ljubko zravnala rep:

— Kam pa, kam s tako hitrostjo? Medve vas že dolgo občudujeva, kajne dragica. (Druga kača je upognila glavo tako, da ni vedel, ali je hotela z njo le pokimati ali se mu je priklonila.) Tako močna in lepa krila imate. Takih še nisva videli! A zdi se mi, da ste hudo osamljeni?

— Že mogoče: o tem še nisem premišljeval. Med letenjem nisem nikogar srečal. Ampak...

Misli ni dokončal, zakaj glas v njem ga je dobesedno napadel, da je začutil skelečo bolečino rezila zvoka:

— Nauči kače letati!!!

K sreči kači nista opazili, kako se je zdrznil. Toda bolečina ni popustila, zato je bil prisiljen zbrati ves svoj pogum, zmanjšati hitrost in se spustiti niže. Potem je kar naravnost vprašal:

— Bi se kače rade naučile letati?

Drugo kačo je vprašanje očitno zmedlo, zakaj malo je manjkalo, da ni zdrznila s skale. Kraljična pa se je takoj znašla:

— Presrečna bi bila, če bi lahko le nekaj trenutkov letela, pa saj vidite, da nimam kril.

Kačurja je želja kraljevske kače najprej vzradostila, potem pa se mu je zasmilila — in postal je na smrt žalosten. Dvakrat, trikrat je še zakrožil nad njima in se poslovil:

— Premisliti moram! Morda je kakšna možnost, da bi se tudi ve dvignile?

Kači sta se spogledali:

— Rad bi nas naučil letati. Kdo bi si mislil kaj takega. Nekaj nenavadnega je! je navdušeno modrovala kraljična. In kar nekam hudo ji je bilo zanj.

— Ta bo naš, tega moramo ujeti! Natančno tak je, o kakršnem smo vedno sanjale. To so redki primerki, ki ti telo osmislijo in tla zgladijo. V naši zgodovini jih skoraj ne pomnimo. Prastara kačinja mi je nekoč pripovedovala o nekem takem primeru, ki je tako razburil kačji svet, da je za poznejše rodove ostala — nekoliko opolzka, a enkratna pravljica o Kačuromoniji. Saj jo poznaš: otrokom ni dovoljena... Veš kaj, temeljito se bom pripravila za lov!

— Nikar... nikar sestra, je roteče prosila kraljična.

— Videla si ga, kako lep je v zraku! Po tleh se ne bo hotel plaziti. Raje bo poginil, boš videla.

— Prepozno! je zlobno poudarila druga kača.

— Straže so vse budno spremljale. Novica o njem je že kdaj obšla kraljestvo. Če si se zaljubila vanj, bo pač najboljši tvoj. A ujela ga bom jaz, ker najvišje skačem! En sam ubod mojih zob bo zadostoval, pa se bo spremenilo naše dolgočasno življenje...

Naslednje jutro je kačjak že zgodaj vzletel proti skali. S staro frazo povedano: srce mu je divje udarjalo v trupu, zakaj imel je idejo, katere uresničitev je nemir v njem strahotno stopnjevala. (Brez možnosti letenja bi se v takem stanju razpočil.) Med potjo je pozorno opazoval rastlinje ob reki. Iskal je trave, ki bi imele liste podobne njegovim krilom.

Kači s svojim spremstvom sta že bili ob skali. Od daleč jima je vpil:

— Idejo imam, idejo... krasno idejo!

Obe sta se muzali in hlinili veselje (kot to vse kače imenitno počno!), njegova otroška naivnost ju ni več presenečala.

Potem jima je povedal, katero travo naj poiščeta, kako naj si s slino prilepita njene liste na telo, in kako naj pri letenju izkoristata zračne tokove.

— Vajinemu letenju pravijo jadranje po zraku. Če imate kače močan odziv, lahko tako letite dokaj dolgo in visoko, jima je razlagal ves v ognju zanosa.

Druga kača je idejo pograbila kot nora. Brez besed se je napatila iskat travo. Kačja kraljična pa je sklonila glavo, zaprla oči in otrpla obležala na skali. Zaman jo je klical in ogovarjal. V soncu so se mu na kamnu zalesketale njene solze.

Ko se je druga kača mojstrsko opremila z listnatimi krili, bi jo tok reke skoraj odnesel mimo, vendar se je srečno ujela. Že med vožnjo na krilih ga je vabila:

— Zdaj me pogledj, pastirček moj. Prva bom, ki je kdaj poletela. Na ta trenutek sem tako težko čakala. Ampak spusti se niže! Od tam ne boš videl vsega! Med poletom mi boš kaj svetoval. Bojim se, da ne strmoglavim!

Kačur ne bi bil kačjak in kačjak ne bi bil kačur, če se ne bi nič hudega sluteč spustil niže: takrat pa se je kača divje odrinila. Krila so ji omogočila lok skoka, v katerem ga je dosegla, se mu zagrizla v sredino trupa — in z njim vred strmoglavila. Lov je bil končan! Od ugriza dalje se ni ničesar več spominjal. Iz poznejših zbranih kačuro-monskih pravljic pa je moč razbrati več koncev oziroma začetkov njegovega življenja: **PRVI ZAČETEK IN KONEC**

Kačurokačjak naj bi bil imenovan za kačjega ministrskega predsednika. Izkazoval naj bi mu najvišje spoštovanje in deležen naj bi bil vseh kačjih časti. Vse kače naj bi se, če drugače ne, vsaj v sanjah: najmanj enkrat ljubile z njim. On pa naj bi samo objokoval svoja krila, ki naj bi mu jih do smrti skrivala kačja kraljična.

DRUGI ZAČETEK IN KONEC

Pripravil naj bi kačji državni udar in izkoristil splošno zmedo. Kačja kraljična naj bi pretihotapila njegova ohranjena krila v njegov ministrski kabinet. Odtod naj bi mu z vso ljubeznijo pomagala pobegniti v njegov svet. Tam naj bi do smrti pisal nesmrtno pravljice.

TRETI ZAČETEK BREZ KONCA

Zgodba ali pravljica njegovega življenja naj bi se po vseh fazah odvijala tudi nazaj, se pravi: od konca proti začetku. V njej naj bi kačuromon odigral podobno vlogo, le da je tokrat glavnega junaka razstavil na zna-ne začetne dele. Šifro za strojno obdelavo pa naj bi obrnil: kKKF. Toda, mar ni vse mogoče?

V tej tretji verziji ni začetka in ne konca. Vse je le valovanje večnosti. Njeni valovi nosijo s seboj zrna posameznikove usode, izpirajo umazani iz onesnaženih krajev b.p. in lovijo svetlobo za vsa rojstva in smrti na svoji poti iz noči v dan in iz dneva v noč.

In v vseh teh naj-naj-naj... najih je toliko letenja, da se zabriše sled med resničnostjo in sanjami.

DEŽELA TRENUTKA

1. poglavje STRICEK IVAN PRI MARKUNU

Zvezda, ki so ji v davnini nadeli ime Sonce, pošilja na balkon stolpnice božajoče snope žarkov. Striček Ivan si viha brke in da bi si še malo oddahnil, vzame iz žepa zakrivljeno pipo. Markunova, očka sta oprezala na vsak njegov gib ter čakala na dimne kolobarčke, kajti takrat bo striček nadaljeval s pripovedjo.

– No, dragi moj Markun, seveda, mamica se pogovarja z rožami, ona je dobra.

– So rože dobre z mamó?

– Mar ne vidiš, koliko cvetov ji poklanjajo? Pomisli, kako puščoben bi bil balkon brez njih.

– Nikdar jih ne bom trgjal – Markun pogleda Cvetko. – Zakaj je ljudem potrebno tóliko zase?

– Morda zato, ker ne vidijo vsega.

– Striček Ivan! Nauči me gledati! Videti!

– Vsak dan te učim, mar ni res?

– Jaz pa sem mislil: kdor ima oči – se sprašuje Markun.

– Reciva tako, da je tako, a kljub temu premnogi slabo vidijo. Resnično življenje jih ne privlači. Za cilj so si izbrali koristi. Postali so žrtve odvečnih stvari. Postali so stvar stvari.

– Cilji, si dejal, koristi?

– Spomni se pesmice, ki jo pojejo skopuhi: Jaz imam, imam, a ne dam, ne dam, saj zato imam, ker ne dam... Kdor je hitrejši, kdor je bolj zvit, vzame več, tako si to zamišljaj. Ne vidijo, ker venomer tekmujejo. Zaradi naglice nimajo časa opazovati, nimajo časa živeti.

– Ni prav, striček, ne sme biti prav, to je sebičnost.

– Dobro si povedal, Markun, to je sebičnost. S samoljubjem zlahka prekrijemo lastno neumnost. Morda človekov um ni kos nalogam, ki si jih je umislil? Morda nas je narava prav zaradi stremljenja za lažjim življenjem potisnila v stran, med tolike stene, med tolika nadstropja? Morda res nismo več vredni njenega naročja?

– Striček Ivan, zakaj imamo življenje? Kaj je življenje? Ali je Sonce življenje? In kruh? Denar? Srce? Smo življenje otroci, kot praviš ti?

– Uh, ne naštevaj. Predolgo bi trajalo. Življenje naj bi bilo, trenutek, naj pomislím... Aha! Življenje je Igra! Igra narave. Mati Narava neprestano ustvarja. Kadar se kakšne igre naveliča, jo poruši, kot peščeni grad, da bi začela ustvarjati novo. Če razmišljamo, potem imamo veliko srečo, ker vemo za te enkratne igre, v katerih nam je dano Videti, Čutiti, Delati. Spoznati se v svetu sveta. Veš, Markun, svoboda je pogoj vsakemu resničnemu življenju.

– Svoboda? Glej, striček, vseskozi sprašujem, v šolo hodim...

– Vsakdo sprašuje. Vsakdo mora hoditi v šolo. Nabral si boš znanja. Naučil se boš delati.

– Za avtomobile? Kot sosed Pozimil?

– Napak si razumel. Kakšen boš, ko odrasteš, je od tebe odvisno.

– Sosed Pozimil ne mara ptic! Nima časa za otroke! Pogovarja se le o denarju! Ne, nočem biti takšen. Zakaj imaš ti vedno čas, zakaj?

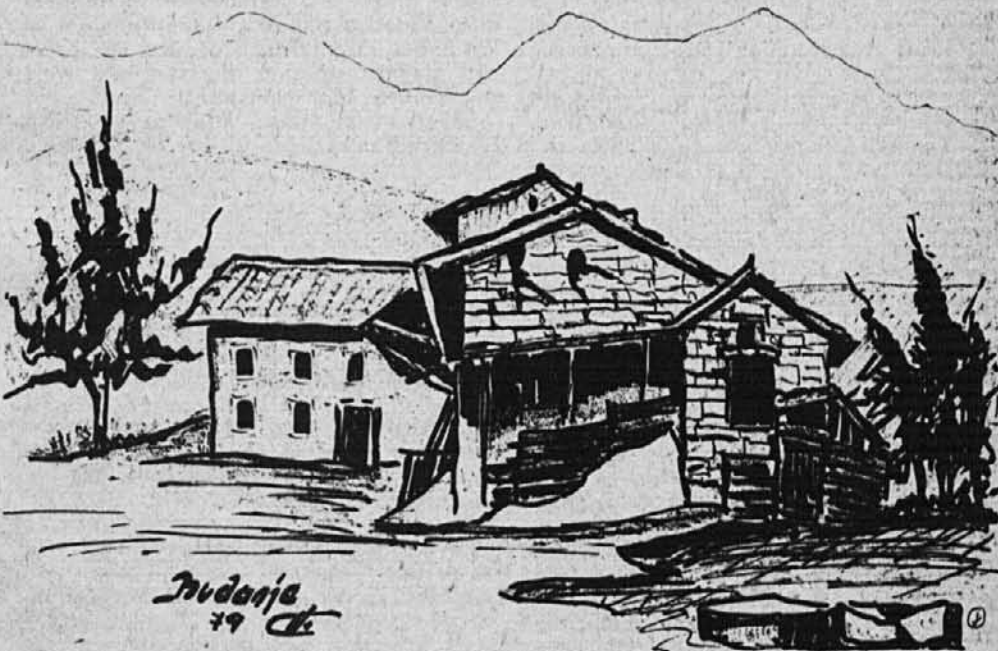
– Ne huduj se na strica Pozimila. Skrbi za družino. Prisiljen je, no, kako sva že rekla, tekmovati.

– Zakaj je tako strog in važen? On že ne bo zmagovalec.

– Je pač tak. Stem se brani. Tako skriva težave. Drugače je dober. Njegov

otroci naj uresničijo to, za kar je vredno živeti, kar je njemu nekoč ušlo, morda za las, z dlani, iz življenja. Veš, Markun, morda je zamudil svoj vlak. Na drugih vlakih ni bilo prostora zanj. Vsakdo ima samo enkrat svoj vlak, vlak, ki pelje v deželo trenutka. Na postajah moraš vzeti le tisto, kar potrebuješ, sicer te stvari zapelejo, pozabiš na svoje mesto, na svoj vlak, ki je že daleč pred teboj, v drugih časih in ki ga ni moč dohiteti. Hm, da; pozirajo tisti, ki jim je vlak že odpeljal, a se pred drugimi, ki jim je prav tako odpeljal, delajo, kot bi bili še vedno na svojem vlaku, razumeš?

– Aha, kar med seboj se delajo... Kako naj vem – se čudi Markun – kdo se dela, kdo se ne dela?

Cveto Velikajne: Budanje – skica

– O, veš, veš, če se trudiš, če se pripelješ, oziroma, če najdeš deželo trenutka. Potlej ti njih vidiš, prepoznaš, a oni tebe ne prepoznajo, takšnega, kakršen si v resnici.

– Kot bi bil neviden – osupne Markun.

– Da, tako nekako, samo...

– Kaj, samo-prehiteva Markun.

– Se nisva o tem že pogovarjala – se nasmehne striček Ivan.

– Oh, rad še enkrat slišim – zardijo dečkova lica – včasih ne razumem vsega, kar mi poveš. Rad te poslušam. Ti se znaš pogovarjati z menoj kot z odraslimi. Njim se ne zdi vredno. Pravijo, da sem premajhen, da ne smem vedeti, da bom že še zvedel, ko zrastem – vprašujoče pogleda strička Ivana.

– Prav imaš: vedeti ni nikdar prezgodaj, rasti pa moramo skozi vse življenje. Ej, moj mali Markun, ti si že velik! Kaj pa tvoja slikarija – ga potreplja po rami, – mi ne boš ničesar pokazal?

– Ne, nič ti ne bom pokazal. Spoznati moram deželo trenutka. Nanjo mislim podnevi in ponoči – postane za hip – koliko sem bil star, ko si mi prvič govoril o njej – se ne spomni Markun.

– Tri, štiri leta. Takrat smo živeli skupaj. No, odselili ste se v mesto. Ostal sem sam...

– Je hudo biti sam?

– Rad sem sam.

– Ali teta Ljubica še pride k tebi?

– Se, se...

– In stric poet?

– Tudi, kakor se vzame.

– Potem nisi tako sam?

– Nihče ni čisto sam.

– Oh, striček Ivan! Jaz sem sam! Kadar ti odideš! Najrajši bi živel pri tebi!

– Tá je dobra!... Tukaj moraš shoditi v življenje. Atelje in moj dom ti ne bosta pomagala.

– Potem bom še dolgo, dolgo čakal – se razžalosti Markun.

– Nikjer ne piše. Nič se ne ve?

– Ali kmalu najdem deželo trenutka? Kdaj jo najdeš, povej? O, striček, kod naj iščem – poskoči deček s stola in poprime strička pod roko.

– Markun moj mali, toda – potegne striček dim iz pipe – ne boš je našel ta hip ali jutri, verjetno pa jo najdeš čez nekaj let!

– Kako bom vedel – Markun trepeče od neučakanosti. Nešteto vprašanj mu tiči v grlu. Besede kar uhajajo neukročenemu razumu – Kdaj jo bom našel? Ne pojdeš z menoj? Kdaj si jo ti našel, striček?

– Pomiri se, Markun, le sam jo najdeš, če bi bilo drugače, bi ljudje živeli bolj popolno. Videl jo boš, videl, moj mali junak, to pride kar samo po sebi, iz tebe pride, v resnici postaneš tisto, kar si, potem vidiš. Preprosto, čisto preprosto, kot bi sedel v čoln in se prepustil toku reke.

– Zakaj pri vseh ljudeh ne pride samo po sebi?

– Že niso bili tako marljivi, radovedni kot si ti. Toliko je odgovorov, kolikor je njih. Najin poet pravi: To je globoko v človeku, v njegovi davnini je skrito.

– Davnini?

– Da, vsakdo nosi v sebi davnino. Če jo hočemo spoznati, privleči na dan, se moramo prepustiti notranjostim. Ko vzklije, jo moramo negovati, v samoti, na spreho-dih po zatišju prirode, kajti davnina v nás je tenkovestna!, zaživi le v močnem hotelju in miru. Markun, nekoč sem imel prijatelja, takole razumi, kovali so ga v nebo, v očeh vseh so ga pestili tóliki obeti, vendar je sedaj z njim hudo narobe; zelo je nesrečen. Njegova garderoba je ogromna!, revež ne ve, kaj naj bi oblekel! Zaradi preobilne hrane ima želodčne težave in velik trebuh! V knjižnici ima tisoče knjig!, pa zopet ne ve, kaj naj bi bral... Nobena stvar mu ne

ugaja. Nič mu ni pogodu. Kaj praviš, Markun — striček pogleda zvedavega dečka.

Markun je nekoliko počakal z odgovorom, toda slednjič je past, ki jo je nastavil striček, odkril:

— Oh, striček Ivan!, smili se mi, ubog je, kakor vsi ljudje, ki nimajo hrane in vode.

— Res je, ljudje so nesrečni, ker vedo, česa nimajo, a moj prijatelj in njemu slični pa so nesrečni, ker ne vedo, kaj imajo.

— Toda, zakaj?

— Radi bi bili drugačni.

— Zakaj hočejo biti drugačni?

— Saj sva že rekla, v brezumnost jih je pripeljalo neplodno življenje, življenje brez davnine. Sedaj zaradi ubpanosti počastijo naš čudoviti svet. Veš, Markun, uporabiti bi moral besede kot so: prestiž, karizem, luksuz, ozkoumnost... a ne govorim rad tako. Dovolj bo, če si le malo, od daleč, ogledava vojne. Kadar se gredo vojne, mislijo, kako bodo potem drugačni, vidiš, pa niso drugačni, do pike enaki ostanejo: rušijo, tolčejo, morijo... pri vsem tem pa ni upanja, da bi zrastle, da bi bili odrasli. Venomer si izmišljajo nove filozofije, nova načela, zakone, da bi le imeli kaj početi drug proti drugemu, daleč proč od pravega življenja človeka. Dežela trenutka ne pripada tem svetovom, čeprav si jo v mnogih primerih laste... Ko si bil še čisto majhen, sem ti naredil kukulor, skozenj si gledal deželo trenutka, mislil si po svoji pameti, zato si jo videl. Majhni otroci vidijo več kot veliki. Nič jih ne obremenjuje. Njih domišljija je čista in neizmerna, o njej je najin poet takole govoril: Kali modrosti ne utrneš z višav, metuljasto dete že s praga vzleti!

— Zakaj nisem več tak, čisto tak?

— Naučil si te, kaj smeš in česa ne smeš, kaj je dobro, kaj slabo, kaj je grdo, kaj lepo, kaj je drago, kaj poceni... Pred tremi leti bi menjal dragulj za navaden kamen, pomislil, kamen, najden kjerkoli! Bil si velik, svoboden. Danes pa že znaš računati, izračunal bi, kaj bi si pridobil z draguljem, je tako, Markun?

— Res, striček Ivan, ujel si me. Sedaj vem, zakaj ne prodaš slike o deželi trenutka. Pomeni ti več kot denar.

— No, takrat si kukal skozi kukulor vse dneve. Ni ti zmanjkalo domislje. Nikdar se ti ni zdelo, da si bil sam. Imel si prijatelje: metulje, rožice, čmrlje, mravlje, kamne... Da, da, videl si več, kot vidijo odrasli skozi povečevala, skozi teleskope.

— Kje je kukulor?

— Pri meni, nekje na podstrešju ali v drvarnici?

— Jutri pridem k tebi, striček Ivan, pogledala bova slike, poiskala bova kukulor! Spominjam se... Striček!, še mi pripoveduj o deželi trenutka, prosim!

— Veš kaj, Markun, dovolj sva klepetala. Naj se poslovim. Počakaj do jutri, ko prideš k meni na obisk, o vsem se bova pogovarjala... No — vstane striček Ivan ter vstopi k vratom — pa zares pridi, čakal te bom.

— Na svidenje, striček Ivan! Pridem, pridem!

MARKUN OBIŠČE STRIČKA IVANA

Teško je dočakal jutro, ko mu je mati stisnila petaka v roko, naročala, naj pazi na promet, prav kakor bi on sam tega ne vedel.

Na avtobusu ni bilo zanimivo. Bili so ljudje s polnimi glavami opravkov. Slednjič je prispel, poletel po gozdni poti, ki je vodila k stričkovi hišici, stokrat manjši od stolpnice.

Obstal je na robu jase ter ljubeče zrl tja. Spomnil se je reka, ki ga striček tako rad ponavlja:

— Za življenje potrebujemo ravno prav; ne preveč in ne premalo.

Ob misli, da so ga slišala drevesa, je pordel, potem pa skomizgnil z rameni ter zakoračil k stričkovemu kraljestvu. Šel je kradoma. Rad bi ga presenetil. Med hojo je nehoti pomislil: bodi čevlju prijatelj... Ali je to dežela trenutka... Mislil je na strička Ivana: V družbi je imel vedno roke na koljenih, čeprav ni gostobesedil, so ga ljubili; ni ga bilo moč pogrešati. Že zgolj to, da je bil med njimi, je toplo izpolnjevalo prostor...

Vrata, ki vodijo v atelje, so bila na stežaj odprta. Markuna je zajel vonj po barvah, kleju, firnežu, v vsem pa je tičalo nekaj tobakovega. Med vrati delavnice je obstal. Opazoval je strička pri delu. Komaj, komaj si je upal dihati. Zdelo se mu je, da se dotika njegovega žarenja. Bilo je lepo, kot si je vedno želel. Bil je na pol otrpjen in vtisi so drveli mimo njega; srečeval se je z okni, ki so brzela v nasprotni smeri, rad bi prepoznal obraze, a je šlo vse hitreje in hitreje, padalo je, kakor bi ne imelo dna in se slednjič zililo v celoto...

Zagledal je, videl je dečka sklanjajočega se nad platinasto površino tolmuna. Pil bi rad, toda boji se, da bi ne skalil zrcalo, v katerem se ziblje njegova podoba. Dečka, tisti nad vodo, tisti v njej, sta vzela vodo medse, ko sta se z ustnicami dotikala njene duše. Videti je bilo, kot bi poljubljala sebe, kot bi poljubljali drug drugega in vsi, deček nad gladino, drugi v njej ter duša vode, so bili srečni, bili so popolni...

Markun ni opazil, kdaj ga je striček Ivan prijel za ramo.

— Ti je všeč moj Nárčis? Govorila sva o njem...

— In tako sta vzela vodo....

— Da, vzela sta vodo... medse...

— Dolgo sem stal. Nisi me videl — se prebujata Markun. In ker striček le nekaj odmomlja — Vem, sedaj vem — reče z resnobnim glasom — bil si v deželi trenutka. Se sedaj si tam. Oh, striček, ne bi te smel motiti.

— Dober si, moj zlati fant, toda, delo je dokončano in če bi ne bilo, kaj zato? Nikdar ne odslavljam velikih prijateljev.

— Striček, videl sem, videl, zaduhal in videl sem deželo trenutka, res, malopreje je bilo...

— Na pravi poti si. Mogoče, zelo mogoče, tudi jaz sem opazil iskricice v tvojih očeh. Poet mi je nekoč dejal: dosanjale sem nenapisano, vse življenje se bom moral truditi, da bo tako lepo, da bo tako dobro... Seveda, Markun, nekdo prvič zaduha, zagleda, glasbenik zasliši, kipar zatiplje... Krasno, enostavno... Oprosti prijatelj, nekoliko sem utrujen, namučil me je deček... ta slika... Nič zato, razvedrila se bova. Ob takšnih prilikah si vedno oddahnem. Počakaj, trenutek, šla bova na podstrešje... Takoj bom! Zdi se mi, da je v skrinji najin kukulor...

3. poglavje

PODSTREŠJE

Vzpenjala sta se po lesenih, strmih, ozkih, izribanih stopnicah. Skozi podstrešno

Vipavski križ II
1970 K.

lino se je zlatil mavrični snop žarkov. V njem je Markun zagledal gibanje prahu, gibanje zraka. Počasi je stopal skozenj, z ročico ga je skušal zatipati; čutil je toplino Sonca... Potem se je ozrl okrog sebe, iskal predmete, ki so mu bili znani, dragi. Tam je bil stari kolovrat, skrinja okrašena z bledeimi ikonami, na njej petrolejka... Zraven skrinje je stal zvezdogled, ki se je z zgornjim delom dotikal modela osončja, s pomočjo njega mu je striček pokazal planete, Luno, Sonce... Poleg teh stvari je molčala knjižna omara, zraven nje miza, pleteni stol, kamin... Markun je ljubil vse te reči, ljubil je duh po njih, celo škripanje poda mu je dobro delo.

— Pridi, Markun! Našel sem kukulor!
Markun je vzel zaprašeno cev, ki je imela na širšem koncu pritrjeno barvasto steklo. — Kukulor... — je izdahnil — Kukulor... Navadna cev...

— No, no, če boš zelo marljiv, boš kmalu videl kot nekoč! Sedaj pa si oglejva tvojo sliko — ga striček povabi v drugi del podstrešja. — Dobro si jo oglej...

Bila je velika oljnata slika. Ni je gledal prvič, a je nepremično zrl vanjo, v pokrajino, za katero je slutil, da mu je blizu. Strmel je v hišice, tako resnične, da bi potrkal in vstopil...

— Govori mi o skrivnosti te slike — zašepeta Markun.

— Hm, da — potegne striček modrikasti dim, si obriše potno čelo, na ustnice pa se mu prikrađe dobrodušen nasmeh. — V tej deželi so ljudje tako bogati, da žive v preprostih, lesenih hišicah in pravi, pravcati ogenj jih greje. Veš, tam kuhajo na Ogenj, kot jaz. Lepo jim je, ohranili so človeško toplino, človeški ritem življenja. Električno uporabljajo takrat ko je potrebno... Glej; otroci, tam, pečejo koruzne storže... in tam... se igrajo s psi, mačkami, racami... Skoraj tako je kot na kmetih, le da jim čas ostaja za majhne stvari, ki so zelo pomembne v življenju...

— Majhne stvari?
— Da, majhne stvari, majhni dogodki; razmišljanje ob sprehodih... Delajo pač takrat, ko je delo potrebno opraviti ali pa iz potrebe, iz čistega veselja do dela... Tukaj nihče nikogar ne silk k delu, a kljub temu naredijo več kot tam, kjer imajo gospodarje, valpte...

— Je tukaj vsak sebi gospodar?
— Da, to je svoboda...
— In ni lenuhov, postopačev, tatov, hudobcev...

— Vsega tega ni, Markun, tudi pri meni doma jih ni, si opazil? Pomni: star, pretepen, garjav konj ni nič drugega kot odraz gospodarjev.

— Ali zato tava po svetu toliko izmučenih ljudi?

— Resnični gospodar je priroda, pa naj človek živi kjer koli, v mestu ali na vasi! Pravi ljudje ne potrebujejo odvečnih okrasov, da bi se dokazovali, postavljali nad druge ljudi. Takšno početje jim je nizkotno, nesmiselno. Vidiš, zato so lepi, mirni, zdravi, njihove kretnje, njihovo početje je spontano, svobodno. Tod ni ne lepših, ne grših krajev, zato prazni ljudje odidejo...

— Prazni ljudje — se vpraša Markun.
— Pravzaprav beseda prazni ni najboljša. Nikdar ne jemlji vsega dobesedno. Mnogim življenje ni dalo ničesar. Vse se je zarotilo proti njim.

— In niso sami krivci?
— So in niso, to zavisi od razuma. Mnogokrat pa jim vzamejo celo otroštvo! Težko je potem živeti...

— Kaj pa umetniki, tisti, ki žive v deželi trenutka, imajo prijetno in hkrati neprijetno poslanstvo. Mnogo morajo preživeti, razumeti. Iti morajo v širši svet, ker več čutijo in so bolj srečni, bolj nesrečni...

— Tudi oni iščejo srečo?
— Venomer iščejo. Umetnost je samo pripomoček s katerim iščejo srečo ali življenje. Umetnost je iskanje življenja v stvarnosti.

Cveto Velikajne: Vipavski križ I — skica

— Iskanje? Smo zato ljudje, ker mislimo? Živimo in mislimo o stvarnosti?

— Da, že zgolj to nas dela ljudi.
— Joj! Koliko življenj ima stvarnost, osupne Markun.

— Kolikor je nas, Kolikor je vsega.
— Vsega? Vsega — skuša dojeti Markun ter prvič odmakne pogled iz slike.
— Striček, ali je prava roža več vredna kot naslikana?

— Zelo verjetno. Slikam dajemo vrednost ljudje. Slike niso čista stvarnost, so le njej odraz, toda, več kot je na platnu rože, bliže smo ji bili, večja umetnina je slika, bolj vidna je sled, ki vodi k spoznanju o stvarnosti, k cilju človeka.

— Je tudi umetnost tekmovalje?
— Žal, redki so trenutki, ko vidimo stvarnost v resnici; takrat smo ustvarjalni, drugače je ta beseda samopašna, ljudje jo iz navade uporabljajo, skrivajo se v njej.

— Se skrivajo v mnogih besedah?
— V premnogih. Največ se skrivajo v besedi relativno ali ekološko... Pomni Markun; ustvarja človeštvo ali izjemoma veliki, največji ljudje, poleg matere narave in seveda ljudi v deželi trenutka...

— Striček!, sam človek... ustvari kot tisoči?

— Prav zato je velik. Združuje hotenja vseh tistih, ki se ne morejo ali ne znajo izraziti v svojem življenju. To je izredna lastnost genijev; črpajo energijo iz človeštva. Za seboj puščajo ogromna dela. Ta dela so pečat nekega skupnega časa. Njihova dediščina je last vsega človeštva...

— Si ti genij? Ali ti pripadaš njim, povej — gleda strička Ivana v oči.

— Ne, ne, Markun moj, genialni ljudje so bitja, okrog katerih so suče ostali svet. Njim se ni potrebno venomer učiti, kmalu začnejo učiti sami. Narava jim je naklonila največjo moč, največji um, njih ne zaustavi niti smrt, še po smrti žive v svojih delih, še po smrti nas vodijo in jih občudujemo.

— Toda, striček Ivan, jaz vseskozi mislim, da si ti...

— Nisem, nikdar ne bom, to vem — se nasmehne.

— Je hudo vedeti, da ne boš?

— No, pa sva spet na začetku! Ha! Ni hudo, Markun, pač nisem največji — se gromko zasmeje in si prižiga pipo — še sreča, da umetnost ni tekmovalje! Zapomni si, Markun, vsaj za prave umetnike velja, takole razumi: Nisem med največjimi, a vendar sem umetnik, živim, ohranjam svoj svet, ki je delček vsega sveta. Tudi ta del narave zasluži, da ga nekdo osmišlja, ohranja, gleda, ljubi, nariše, opiše, razumeš? Trudim se, kolikor morem se trudim in ne delam slabo, kljub vsemu sem srečen.

— Jaz pa mislim, da si velik človek, velik umetnik! Vem, prepričan sem — vztraja Markun ter občudujoče pogleda strička Ivana.

— No, ne rečem, kakšna stvar je tudi izpod mojega čopiča dobra...

— Meni tvoje slike pomenijo največ! Od drugih sem slišal o njih, brali so... Vem, velik slikar si. Rad te imam, Nikogar ne poznam, ki bi bil...

— Hvala, hvala, dobro, tudi jaz te imam rad. Zelo cenim tvoje mišljenje — se hudomušno vda striček Ivan.

— Obljubim, vem, umetnik postanem! Zatrdno vem! Od sedaj naprej to vem... — ponavlja Markun.

Markun je stiskal pesti še potem, ko sta zapustila podstrešje. V mislih je ponavljal prvo in veliko spoznanje o sebi.

Po sprehodu skozi gozd ga je striček pospremil do postaje. Ko je pripeljal avtobus, sta si segla v roke in Markun je namignil stričku, naj se skloni dol, k njemu in ko se je striček pripognil, mu je šepnil:

— Hvala za vse, kar že vem... — in čez nekaj trenutkov — Samo midva veva, da bom umetnik, velik kot si ti, ali ni lepo...

Avtobus je odpeljal. Prijatelja sta v slovo dvignila pesti, kot bi si žugala, v resnici pa sta le onadva vedela, zakaj tako: Bil je njun znak, njuno geslo, njuna zakletev je bila skrita v pesteh in, kar je zelo pomembno, bila sta v deželi trenutka, nihče ni vedel za skrivnost, ki ie tičala v niunem svetu

Snežinke

Bele ptičke priletele
k nam so s stričkom mrazom,
vsepuvsodi so posele,
skrile se za lazom.
Vrabcem se snežinkam čudi,
ves premrl in plašen:
»Jojmene, so dnevi hudi,
mraz, čiv-čiv, je strašen!«

S storžem v šapkah veverica
vrabca potolaži:
»Zrnca, glej jih, so slaščice,
z njimi mraz ublaži!«
In kodeljo-repek viha –
zrnec mu posuje,
vrabček zdaj nič več ne vzdih,
nič se ne huduje.

Novoletnica

V novo leto, v novo leto
jasno je nebo razpeto
tihan, svetle, nasmejane
v snežnih biserih poljane,
ko s sanmi se pelje dedek.
Vprežen je v sani medvedek:
čuda vleče kosmatin
z dedkom Mrazom iz daljin.

Sope kosmatin, ko vleče:
težke na saneh so vreče.
Pelje, pelje iz Ljubljane
dedek Mraz za cicibane,
za vse pridne otročaje
iz Ljubljane na vse kraje
zvrhane sani slaščic –
lenim ježevih bodic.

Striček Mraz

Kam odšel je striček mraz,
kam se je odklatil,
ko z jegličmi se pri nas
breg je ves ozlatil?

Muckov se morda je ustrašil,
sedli so na vrbo;
ali se pred sončkom splašil,
ko mu grel je grbo?

Ali zlobno mladih drozdom
z brado v gnezdo drega,
ali v luži tam pod gozdom
z žabami se krega?

Ali po gorah sneženih
mrzel se košati
in po grapah se ledenih
s starko zimo brati?

Morda pa bo v kraški jami
čakal do jeseni,
da ga burja spet predrami,
hud bo ko sršeni.

Nič ni res: le pred pomladjo
šel je za obzorje
kožuh si odpel in z ladjo
odveslal čez morje.

tjakaj v severne dežele,
kjer ni konca zime;
s Samojedi in medvedi
tam je in z Eskimi.

Volhko je vso noč snežilo

Volhko je vso noč snežilo,
tip-tip-tip je padal sneg.
Ko se rano je zdanilo,
v biserih blestel je breg.
Tisoč biserov je v veži:
kdo jih z oken bo pobral?

Nesel jih skopulji Neži
in za god jih daroval?

Neža nam bo dala meda,
da medice bo za deda,
da medice bo za mamo –
z njeno vs se posladkamo.

LISTI izhajajo kot priloga tednika Železar – glasila delovnega kolektiva SOZD SZ ZELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Varl.

Na razpotju - Vrščic 79. Š
Tone Tomazin: Na razpotju - Vrščic 79 - skica